

87. 2p 30
Г56

Я. С. ГАТЮК
ФІЛОСОФІЯ
ТА МЕТОДИКА
ЇЇ ВИКЛАДАННЯ

1- *Graphis alba*
2- *Dorsalis caryocera*
3- *Agrotis caryocera*
4- *Graphis alba*
5- *Graphis alba*
6- *Graphis alba*
7- *Graphis alba*
8- *Graphis alba*
9- *Graphis alba*
10- *Graphis alba*
11- *Graphis alba*
12- *Graphis alba*
13- *Graphis alba*
14- *Graphis alba*
15- *Graphis alba*

Я. С. Гнатюк

ФІЛОСОФІЯ

ТА МЕТОДИКА ЇЇ ВИКЛАДАННЯ

76 73 15 філос.

НБ ПНУС

767315

Івано-Франківськ
2011

УДК 101(07)
ББК 87-я 73
Г 56

Рекомендовано до друку Вченою Радою філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Протокол № 11 від 30 червня 2011р.

Рецензенти

Ларіонова В. К.,

д. філос. н., професор, завідувач кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Возняк С. М.,

д. філос. н., професор кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Голяннич М. Ю.,

к. філос. н., доцент, професор кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гнатюк Я. С.

Г 56 Філософія та методика її викладання. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2011. – 152 с.

У навчальному посібнику аналізується специфіка філософії як освітньої дисципліни, її концептуальний характер. Акцент робиться на методичній культурі викладача філософських дисциплін, його вмінні формувати концептуальне бачення світу й здатності створювати і пояснювати концепти. Обґрунтовується перевага педагогічного порядку і методичної послідовності філософських дисциплін перед аксіологічним порядком і номенклатурною послідовністю та пропонується ефективна методика викладання систематичного та історичного курсу філософії.

Для студентів філософських спеціальностей, викладачів філософських дисциплін, усіх тих, кого цікавлять проблеми філософії та розвитку філософської освіти в Україні.

УДК 101(07)
ББК 87-я 73

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
76 73 15
Інв. №

© Гнатюк Я. С., 2011

Вступ

Для розуміння сучасного образу філософа та філософії важливою є думка французьких постструктуралістів і постмодерністів Ж. Дельоза й Ф.Гваттарі: «Чого вартує філософ, якщо про нього можна сказати: він не створив жодного концепту, він не створив сам своїх концептів» [1, с.10]. А також міркування британського філософа нової генерації С. Крічлі: «Епоха поклоніння видатним іменам минула. Настав час щось робити з тим, що вони після себе залишили; досить обмежуватися перекладами та коментуванням, прийшов час займатися творчою та винахідливою тематичною діяльністю. Філософія мусить бути чітко аргументованою концептуальною творчістю. Характерною рисою останньої має бути зовсім не меланхолійна скорбота за втраченими можливостями або техніка загострення чийогось здорового глузду, а критичне відношення до існуючих традицій думки» [2, с.136]. Враховуючи сказане, слід зазначити, що сучасний філософ має бути не лише добрим оповідачем, транслятором тематичних нарацій, але й винахідником концептів – смислів, ідей, понять тощо і їхнім майстерним аргументатором, інакше кажучи, і наратором, і концептором, і верифікатором, і креатором, а креативне мислення у філософії – концептуальним мисленням, сама ж сучасна філософія – концептуальною евристиком. Значною мірою цьому повинні посприяти методично правильне вивчення та викладання філософських дисциплін, які покликані прищеплювати концептуальне бачення світу та виробляти вміння створювати концептуальні перспективи, світоглядні конструкції у вигляді філософських концептів. Важливими аспектами методики викладання філософських дисциплін, на які насамперед необхідно звернути увагу, є актуальність викладання філософії у вищих навчальних закладах України, проблеми традиційної методики викладання філософії в українському освітньому просторі та пропозиції щодо його вдосконалення.

Актуальність викладання філософії у вищих навчальних закладах України. Людина – єдина істота на Землі, яка здатна до пізнання реальної дійсності та власної самосвідомості. У її повсякденному житті чи при виконанні професійних обов'язків часто зустрічаються різноманітні проблемні, конфліктні, граничні ситуації та ситуації вибору. Тому в ньому важливе місце займає філософія. Продуктивна місія і соціальна цінність філософії полягає насамперед в її антропологічному призначенні: допомогти людині ствердитися в світі не лише як свідомій, а й високоморальній, емоційно чуйній, інтелектуально розвинутій істоті. В індивідуальному аспекті цінність філософії – у формуванні творчого підходу до життєвих проблем, культури мислення людини-особистості, конструктивному осмисленні людиною самої себе, життєвого світу, суспільної практики та витоків

суспільного життя і суспільного поступу в майбутньому, у потрясінні свідомості та пробудженні духу.

Вивчення філософії як освітньої дисципліни у вищих навчальних закладах України – це визнана багатовіковим досвідом людства найкраща школа коректного мислення, яка дає змогу самостійно створювати та аргументувати власні концепти. Незалежно від сфери професійної діяльності людини, вивчення філософії уявляється неодмінним компонентом її формування і розвитку як особистості, формування і розвитку її світоглядної і професійної культури. А без розвиненої культури, як і без належного професіоналізму, навряд чи людина може розраховувати на успішне досягнення своїх життєвих цілей, максимальну реалізацію свого особистісного потенціалу. Надзвичайно ж важливим компонентом цієї культури виступає навіть не просто знання філософії, а певний рівень філософської культури, культури критичного мислення та чітких світоглядних позицій.

Проблеми традиційної методики викладання філософії в українському освітньому просторі. У методиці викладання філософії необхідно розрізняти філософський та метафілософський рівні концептуального знання, а також аксіологічний і педагогічний порядки філософських дисциплін. Філософський рівень концептуального знання – це такий рівень, який виражений у філософських термінах чи термінах концептуалізації, а метафілософський рівень концептуального знання – це рівень, який виражений у метафілософських термінах чи термінах інтерпретації.

Щодо порядків філософських дисциплін, то аксіологічний порядок – це номенклатурний перелік філософських дисциплін від метафізики та онтології до історії зарубіжної та української філософії. Відповідно, педагогічний порядок філософських дисциплін – це методичний перелік філософських дисциплін від філософської антропології та аксіології до західної та східної філософії.

При традиційній методиці викладання філософії філософський та метафілософський рівні концептуального знання і аксіологічний та педагогічний порядки філософських дисциплін зазвичай змішуються. Змішування філософського та метафілософського рівнів концептуального знання призводить до отождолення філософського та метафілософського аналізу, збігу філософських та метафілософських термінів, термінологічної плутанини загалом. А змішування аксіологічного і педагогічного порядків філософських дисциплін ускладнює їхнє вивчення та розуміння. Відповідно до аксіологічного порядку філософських дисциплін, метафізика є «першою» філософією, бо вважається найвищою формою філософського знання до якого мав би досягти людський розум. Проте відповідно до педагогічного порядку – вона є «останньою» філософією,

оскільки стає доступною і зрозумілою не на початку, а лише наприкінці вивчення філософських дисциплін. Однак при традиційній методиці викладання філософії перевага надається саме аксіологічному порядку філософських дисциплін.

В основу традиційної методики викладання філософії покладені принципи першості абстрактного перед конкретним, історичного перед логічним, історії філософії перед систематичною філософією. Логіка викладу тут спрямована від історії філософії до систематичної філософії. Це не дозволяє студентам-початківцям, котрі розпочинають вивчати філософію, зосередитися на головному – філософських поняттях і категоріях. Увага студента переключається із головного на другорядне – історичний контекст. При такому способі викладання студент запам'ятовує масу несуттєвих, малозначних історичних деталей, думки філософів, але не вчиться мислити. Наголос тут робиться на функції пам'яті та її розвитку, а не на функції мислення. Малоефективність цієї методики пояснюється тим, що мислення є зв'язування понять між собою, а студент не вміє цього робити, оскільки не володіє понятійно-категоріальним апаратом систематичної філософії. Такий спосіб викладання зводиться нанівець зусилля викладача, бажаний результат та ефект від викладання філософії не досягається.

Порядок викладу тем історичної та систематичної частин філософії при традиційному її викладанні також небездоганий. Викладання і одночасно вивчення історії філософії зазвичай починають із філософії Стародавнього Сходу, а в межах цієї філософії спочатку вивчають індійську філософію, а потім китайську. Таке викладання не є виправданим, з огляду на те, що Україна культурно зорієнтована на Європу, перебуває в орбіті європейської культури, а не культури індійської чи китайської і студенту важко одразу збагнути специфічні відмінності між східною і західною філософією. Адже східна філософія є для нього чужою, іншокультурною.

Проблеми існують і при традиційному викладанні систематичної філософії. Абстрактні категорії онтології і феноменології, з яких зазвичай починається викладання систематичної філософії, прості з логічного боку, але складні з психологічного. Вони позбавлені конкретно-чуттєвої наочності так необхідної студентам, які лише починають вивчати систематичну філософію і не володіють відповідною культурою мислення та не вміють належним чином мислити абстрактно.

Пропозиції щодо вдосконалення методики викладання філософії. Пануючий в освітньому українському просторі аксіологічний порядок філософії і номенклатурну послідовність філософських дисциплін варто замінити педагогічним порядком і методичною послі-

довністю. Саму ж методику викладання філософії необхідно узгодити із теорією дидактики, привести у відповідність з одним із її фундаментальних принципів, а саме із принципом доступності навчання, який формулюється у вигляді правила спрямованості викладання навчального матеріалу від простого до складного. В основу сучасної методики викладання філософії слід покласти ідею відносності історичного контексту щодо категоріального апарату філософії і принципи першості конкретного перед абстрактним, логічного перед історичним, систематичної філософії перед історією філософії. Варто також відмовитись від усталеного порядку викладання систематичної філософії і спочатку розглядати проблеми більш близькі, доступні і зрозумілі студентам, більш конкретні, а потім рухатись у бік абстрактних пояснювальних схем. Виклад систематичної філософії слід починати із філософської антропології та аксіології і завершувати метафізикою та діалектикою. При такому порядку викладання систематичної філософії студенти поступово будуть занурюватися у «світ Софії» та освоювати нові для них словники «сухих абстракцій».

Враховуючи важливість запам'ятовування студентами концептів, термінів і понять систематичної філософії та концептуальних персонажів і головних персоналій історії філософії, необхідно шляхом усного опитування повторювати засвоєну філософську термінологію та практикувати термінологічний і персоналогічний диктанти. Потрібно пам'ятати, що лише в результаті багаторазових повторень концепти, концептуальні персонажі та головні персоналії засвоюються студентами.

Якщо перевірку термінологічних чи персоналогічних знань студентів доцільно проводити за допомогою термінологічного чи персоналогічного диктанту, то для перевірки фактологічних знань ефективним є тематичний тест. А для формування і розвитку концептуальної евристики, закріплення і вдосконалення практичних навичок філософського мислення, прищеплення культури дискусії слід використовувати запитання і завдання, організувати обговорення доповідей студентів.

Описані рівні навчального тренінгу – концептуально-репродуктивний (термінологічний і персоналогічний диктанти, тематичний тест) та концептуально-продуктивний (формування концептуальної евристики, розвиток навичок філософського мислення) утворюють сучасну методику викладання систематичного та історичного курсу філософії.

1. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – М.: Академический Проект, 2009. – 261с.

2. Крічлі С. Вступ до континентальної філософії / С. Крічлі. – К.: СтилоС, 2008. – 152 с.

I. СИСТЕМАТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

ТЕМА 1

Філософія та метафілософія

Мета:

Охарактеризувати проблемне поле філософії, з'ясувати її практичний смисл і проаналізувати специфіку метафілософії.

План

1. Специфіка філософії.
2. Філософські методи та способи філософування.
3. Структура філософії.
4. Основні функції філософії.
5. Статус метафілософії.

Тематичний словник

Світогляд – система поглядів людини на світ та своє призначення у світі.

Міфологія – позатеоретична форма світогляду з елементами узагальнення і систематизації, в якій злиття усього з усім виражене в образах та метафорах.

Магія – позатеоретична форма світогляду і культова практика, в якій віра у можливість впливу на природний світ через надприродне виражена в заклинаннях, піснях та жертвоприношеннях.

Релігія – позатеоретична форма світогляду і методичний виклад її змісту, в якій зв'язок людини з Вищою реальністю виражений в символах, образах та метаформах.

Мудрість – позатеоретична форма світогляду з елементами теорії, в якій життєвий досвід виражений у притчах, прислів'ях та приказках.

Філософія – теоретична форма і основа світогляду, в якій концептуально сформульоване знання виражене в поняттях та категоріях.

Філософська теорія – системний набір ідей, понять, категорій, гіпотез, які подані у вигляді концептів.

Концепт – смислове значення терміна та мислимий зміст поняття.

Концептуальний персонаж – суб'єкт філософії та її історії.

Філософська система – замкнена система ідей та текстів філософа, в якій початок обґрунтування ідей збігається із його завершенням.

Філософський метод – спосіб побудови та обґрунтування системи філософського знання.

Метафізика – філософський метод, за допомогою якого речі та явища розглядаються як самостійні, незмінні об'єкти поза зв'язком та розвитком.

Діалектика – філософський метод, за допомогою якого речі та явища розглядаються у взаємозв'язку та розвитку.

Герменевтика – філософський метод, за допомогою якого витлумачуються та відтворюються смисли текстів.

Еклектика – філософський метод, за допомогою якого довільно поєднуються ідеї та факти, що не мають необхідних зв'язків між собою.

Софістика – філософський метод, за допомогою якого обгрунтовується слушність певної позиції шляхом міркування, вихідні положення якого містять навмисну помилку.

Монізм – філософська позиція, в якій при поясненні світобудови виходять із визнання існування однієї-єдиної першооснови – матерії або духу.

Дуалізм – філософська позиція, в якій при поясненні світобудови виходять із визнання існування двох рівноцінних і самостійних першооснов – матерії та духу.

Плюралізм – філософська позиція, в якій при поясненні світобудови виходять із визнання існування багатьох рівнозначних і самостійних першооснов – матеріальних або духовних початків.

Дискурсивне мислення – вертикальне мислення, в процесі якого рухаються послідовно, впорядковано, через чітко фіксовані пункти власного руху до певних результатів з метою удосконалення і розвитку наявних ідей.

Рефлексія – тип дискурсивного мислення, яке спрямоване на усвідомлення, осмислення і обгрунтування власних форм, передумов та настановлень.

Філософування – стиль дискурсивного мислення, що прагне з'ясувати сутність речей та смисл людського життя.

Епістемний спосіб філософування – монологічна модель філософування, що зорієнтоване на знання наукового типу, метою якого є здобуття істини.

Софійний спосіб філософування – діалогічна модель філософування, що зорієнтоване на форми вияву творчих потенцій життя та прагне до мудрості.

Теоретична філософія – епістемний спосіб філософування за допомогою понять та категорій; побудова понятійної моделі світобудови на базі категорій.

Практична філософія – софійний спосіб філософування за допомогою понять та оцінок; побудова понятійної моделі поведінки на базі цінностей.

Систематична філософія – філософське мислення в термінах системи; систематичний виклад філософської теорії.

Онтологія – вчення про буття.

Гносеологія – вчення про пізнання.

Логіка – вчення про пізнавальне мислення.

Філософська антропологія – вчення про людину.

Аксіологія – вчення про цінності.

Соціальна філософія – вчення про суспільне життя.

Філософія історії – вчення про розвиток суспільства.

Соціологія – наукове вивчення суспільства.

Етика – вчення про мораль.

Естетика – вчення про прекрасне та мистецтво.

Історія філософії – результат саморефлексії філософії над своєю історією; історичний виклад філософської проблематики.

Філософська проблематика – форма організації та впорядкування історично змінного філософського знання.

Світоглядна функція філософії – створення картини світу, за допомогою якої пояснюється світобудова і розкривається життєве призначення людини, та обгрунтування основних принципів взаємодії людини зі світом.

Картина світу – інтегральне інтелектуальне утворення, що зводить до єдиного цілого дані численних наук; найзагальніша, найширша форма знання, в якій світ охоплений в його цілісності.

Методологічна функція філософії – розробка фундаментальних принципів, базових норм, універсальних методів пізнавальної та практичної діяльності.

Методологія – вчення про методи наукового пізнання та межі їх застосування.

Метод – система дій на основі принципів і правил, які спрямовані на досягнення теоретичного та практичного результату.

Поліметодологічний підхід – виправдане застосування різноманітних методів отримання істини.

Критична функція філософії – перегляд раніше сформульованих теоретичних положень і практичних рекомендацій та приведення їх у відповідність із дійсністю, що постійно змінюється.

Ідеологія – система уявлень про цінності та факти; виправдання соціальної дійсності; програма діяльності соціальної групи.

Метафілософія – філософська теорія історії філософії та систематичної філософії.

Філософська школа – метафілософський термін, який позначає співдружність філософів, що послуговуються спільним філософським методом та мають спорідненні філософські вчення.

Філософський напрям – метафілософський термін, який позначає групу філософів, що обстоюють спільні світоглядні цінності, але при цьому інколи послуговуються різними філософськими методами.

Матеріалізм – метафілософський термін, котрий позначає філософський напрям, який виходить з того, що буття, природа, матерія є первинними, а свідомість, мислення, дух – вторинними.

Ідеалізм – метафілософський термін, котрий позначає філософський напрям, який визнає дух, свідомість, мислення первинними, а буття, природу, матерію – вторинними.

Раціоналізм – метафілософський термін, котрий позначає філософський напрям, що визнає розум як здатність мислити і розуміти основою пізнання та поведінки людей.

Ірраціоналізм – метафілософський термін, котрий позначає філософський напрям, що наголошує на обмеженості раціонального пізнання і визнає основою пізнання та поведінки людей не розум, а інтуїцію, віру, волю як позарозумні чинники свідомості.

Філософська течія – метафілософський термін, котрий позначає смислову єдність деяких вихідних комплексів ідей та спільність способів їх розгортання у межах філософського напрямку.

Філософська традиція – метафілософський термін, котрий позначає філософський напрям, що включає в себе декілька поколінь філософів.

Термінологічний диктант

Світогляд, міфологія, магія, релігія, мудрість, філософія, філософська теорія, концепт, концептуальний персонаж, філософська система, філософський метод, метафізика, діалектика, герменевтика, еkleктика, софістика, монізм, дуалізм, плюралізм, дискурсивне мислення, рефлексія, епістемний спосіб філософування, софійний спосіб філософування, теоретична філософія, практична філософія, систематична філософія, онтологія, гносеологія, логіка, філософська антропологія, аксіологія, соціальна філософія, філософія історії, соціологія, етика, естетика, історія філософії, картина світу, методологія, метод, метафілософія, філософська школа, філософський напрям, матеріалізм, ідеалізм, раціоналізм, ірраціоналізм, філософська течія, філософська традиція.

Тести

1. Термін «філософія» означає:
 - а) любов до мистецтва;
 - б) любов до мудрості;
 - в) любов до грошей.
2. Предметом філософії є:
 - а) світ у його цілісності;
 - б) філософські вчення;
 - в) наукові відкриття.
3. Головним елементом мови філософії є:
 - а) символи;
 - б) терміни;
 - в) категорії.
4. Відповіді на філософські проблеми шукають:
 - а) у наукових дослідженнях;
 - б) у повсякденному житті;
 - в) у висновках розуму.
5. Філософські розв'язання проблем не можуть бути:
 - а) вичерпними;
 - б) простими;
 - в) складними.
6. До філософських методів належать:
 - а) експеримент;
 - б) метафізика;
 - в) спостереження.
7. Філософія відрізняється від міфології та релігії:
 - а) вченням про надприродне;
 - б) образністю уявлень;
 - в) універсальними законами і принципами.
8. Філософію і науку споріднює:
 - а) теоретичність;
 - б) практичність;
 - в) математизація.
9. Основним завданням філософії є:
 - а) пояснення того, що вже відбулося;
 - б) революційне перетворення світу;
 - в) духовне вдосконалення особи.
10. У розвитку філософії немає:
 - а) наукових досягнень;
 - б) ціннісних орієнтацій;
 - в) застарілих ідей.

Запитання

1. Які запити людини як істоти, що усвідомлює проблему власного існування, спричинили появу світогляду?
2. Що складає структуру світогляду?
3. Які можливі типи світогляду?
4. Яка головна проблема будь-якого світогляду?
5. В якому типі світогляду світобудова пояснюється за допомогою надприродних сил?
6. Який тип світогляду спирається на розум, а не на віру?
7. Які типи світогляду передували філософії?
8. Чим зумовлена поява релігійного світогляду, які характеристики поєднують чи відрізняють його від попередніх світоглядних форм?
9. Які світоглядні функції в релігії виконують віра, любов і надія?
10. Що є спільним та відмінним у міфології, релігії, філософії як типах світогляду?
11. Коли і де виникає філософія? Чим можна пояснити майже одночасне виникнення філософії в Китаї, Індії та Греції?
12. Які основні причини виникнення та існування філософії?
13. Чим зумовлюється інтерес до філософії в сучасну епоху?
14. Що є предметом філософії? Як змінювалися уявлення про нього?
15. Чи притаманна філософія кожній людині, чи тільки інтелектуальній еліті суспільства?
16. Яка роль особистості у розвитку філософії?
17. Яка роль філософії в індивідуальному розвитку людини?
18. Чому і навіщо людина філософує?
19. У чому полягає особливість філософування як стилю дискурсивного мислення?
20. Чим можна пояснити існування софійного та епістемного способів філософування та буття філософії?
21. Що таке філософська система та філософський метод?
22. Який філософський метод протилежний метафізичному?
23. Як філософія співвідноситься із наукою? В якому розумінні філософія «більше ніж наука»?
24. Як співвідносяться між собою теоретична та практична філософії?
25. Які основні розділи включає в себе систематична філософія?
26. Чи можна вести мову про відкриття і винаходи в царині філософії?
27. Як виникає філософська проблема?

28. Якщо жодна філософська проблема не отримала остаточного вирішення, чи потрібно займатись філософією?
29. У чому полягає вічність ключових філософських проблем?
30. Чому вивчення філософії необхідне фахівцям різних галузей?

Завдання

1. Чи погоджуєтеся Ви із твердженням М.Гайдеггера, що «філософія – це наука і світоглядна проповідь». Свою відповідь обґрунтуйте.
2. На думку Б. Рассела, «наука – те, що ми знаємо, філософія – те, чого ми не знаємо». Чи достатньо обґрунтовані такі висновки? Чи погоджуєтеся Ви з ними?
3. За О. Кульчицьким, «філософія – це світоглядне універсальне знання, спрямоване на тотальність і сутність буття». Чи не йдеться у цих словах про ототожнення філософії зі світоглядом? Як вони, на Вашу думку, співвідносяться?
4. Обґрунтуйте своє ставлення до знаменитого твердження Б. Рассела: «Логіка є сутність філософії».
5. Поясніть висловлювання Сенеки: «Філософія вчить діяти, а не говорити».
6. Дайте оцінку думці Л. Шестова: «Завдання філософії не в тому, щоб заспокоювати людей, а в тому, щоб бентежити їх».
7. М.Бердяєв вважав, що «немає людини, яка була б вільною від філософії, хоча б примітивної, дитячої, безпосередньої, несвідомої». Як Ви думаєте, на якому досвіді ґрунтуються ці слова? Що зумовлює потребу людини філософувати?
8. На погляд Б. Рассела, «обставини життя людей багато в чому визначають їх філософію». Яка, на Вашу думку, функція філософії виражена у цьому положенні?
9. Сформулюйте аргументи і контраргументи до позиції О. Шпенглера:
«Кожна філософія є відображенням свого і лише свого часу... Відмінність філософських вчень полягає не в тому, що одні з них безсмертні, а інші швидкоплинні, а в тому, що одні з них були життєвим виявом певного часу, а інші ніколи не були життєвими. Вічні філософські істини – це ілюзія. Суттєві не вони, а людина, яка була відображена в них. Чим повніше це відображення людини, тим більш істинною є філософія, – в тому сенсі, як ми говоримо про внутрішню істину великого витвору мистецтва, істину, яка не залежить від обґрунтованості, від відсутності суперечностей між окремим положеннями».

10. Вилучіть із наведеного списку понять філософські категорії: енергія, маса, суспільство, республіка, розвиток, істина, прискорення, валентність, якість, добро, благо, підліток, людина. Обґрунтуйте свій вибір, згадавши, які ознаки відрізняють філософські категорії від усіх інших понять.

Теми доповідей

1. Філософія як спосіб життя.
2. Філософія як теоретична дисципліна.
3. Світоглядна специфіка філософського знання.
4. Предмет філософського пізнання.
5. Софійний та епістемний способи філософського мислення.
6. Проблема науковості філософського світогляду.
7. Філософія як методологія наукового пізнання.
8. Місце філософії серед інших форм культури.
9. Соціальні умови та джерела формування філософії.
10. Метафілософія як розділ філософії.

Рекомендована література

1. Бичко І.В. Філософія / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.Г. Табачковський. – К.: Либідь, 2002.
2. Гартман Н. Систематическая философия в собственном изложении / Н. Гартман // Фауст и Заратустра. – СПб.: Азбука, 2001.
3. Гільденбранд Д. Що таке філософія? / Д. Гільденбранд. – Львів: Колесо, 2008.
4. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – М.: Академический Проект, 2009.
5. Ильин В.В. Философия: Метафилософия. Онтология. Гносеология. Эпистемология / В.В. Ильин. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – Т.1.
6. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Наука, 1991.
7. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005.

ТЕМА 2

Філософська антропологія та аксіологія

Мета:

Ознайомити із проблематикою філософської антропології та аксіології.

План

1. Поняття і предмет філософської антропології.
2. Антропний принцип та концепції антропогенезу.
3. Категоріальні визначення біосоціальної реальності.
4. Статус метаантропології.
5. Поняття і предмет аксіології.
6. Універсум цінностей та антиципності.

Тематичний словник

Філософська антропологія – вчення про людину, її природу та сутність.

Антропософія – вчення про сенс появи людини у світі, її світове призначення.

Антропологічна філософія – філософська система, побудована у відповідності з антропологічним принципом.

Антропологічний принцип – положення, за яким вчення про сутність людини повинно бути покладено в основу усієї системи філософських та наукових знань.

Антропологічний підхід – спосіб пояснення природних та суспільних явищ на основі особливостей людини.

Антропологічний поворот – переорієнтація на людину як головну проблему філософії.

Антропний принцип – точка зору, за якою світобудова влаштована так, що передбачає існування в ній людини-спостерігача, яка бачить світ таким, яким він є.

Антропростір – вимір буття людини.

Антропогенез – вчення про походження людини.

Християнська концепція антропогенезу – людина як недосконалий образ і подоба Бога створена Ним із земного матеріалу.

Натуралістична концепція антропогенезу – людина є безпосереднім нащадком однієї із гілок вищих приматів.

Марксистська концепція антропогенезу – визначальними чинниками, що спричинили появу людини є праця, свідомість та мова, які з'явилися практично одночасно.

Соціокультурна концепція антропогенезу – людина виникла, коли стала символічною істотою, створила символічний світ міфів, мови, мистецтва, науки, який належить до сфери культури.

Космічна концепція антропогенезу – людина не Божественна і не природна сутність, а космічна, адже має Космічну свідомість.

Антропологічна позиція в космоцентризмі – людина є мікрокосмом, світом в мініатюрі, частиною макрокосму.

Антропологічна позиція в геоцентризмі – людина має природну здатність до єднання з Богом – суддею усіх людських думок та справ.

Антропологічна позиція в соціоцентризмі – людина є істотою, яка існує лише в суспільстві й не може бути вільною від нього та існувати поза ним.

Антропоцентризм – людина з її реальними характеристиками й зацікавленнями є центральною цінністю Всесвіту та кінцевою метою світобудови.

Людина – поняття, що позначає живу істоту, складену із фізичного тіла, психіки й особистості та характеризує вияви ознак розумної поведінки, які властиві усьому людському роду.

Природа людини – базові потреби людини.

Сутність людини – глибинні, специфічні, суто людські якості, які зовні виявляються в природі людини.

Індивід – поняття, яке позначає окрему людину, частину природи та суспільства.

Індивідуальність – поняття, яке позначає неповторну своєрідність людини, набір її унікальних властивостей.

Особа – поняття, яке позначає людину як фізичну істоту.

Особистість – поняття, яке позначає глибинну духовну сутність людини як соціальної істоти.

Самість – внутрішній, якісно специфічний центр особистості.

Творчість – діяльність людини, яка приводить до якісно нових, оригінальних та корисних результатів.

Латеральне мислення – творче мислення навколо проблеми з метою створення нових ідей.

Метаантропологія – метафілософське вчення про межі буття людини.

Боголюдина – метаантропологічна категорія християнської культури, яка описує онтологічний статус Ісуса Христа та вищу можливість його послідовників.

Надлюдина – метаантропологічне поняття, що позначає людину, яка у духовному та фізичному плані виходить за межі людського.

Металюдина – метаантропологічне поняття, що позначає замкнений стан людського, в якому поєднуються геніальність та святість.

Аксіологія – вчення про цінності, їхню природу та способи побудови смисложиттєвих позицій.

Цінність – те, що має значення.

Ціннісні орієнтації – зорієнтованість людини на певні типи цінностей.

Абсолютні цінності – цінності-цілі.

Інструментальні цінності – цінності-засоби.

Онтологічні цінності – цінності живої та неживої природи.

Життя – форма існування складноорганізованих систем, яким притаманний ряд ознак, зокрема таких як активність, обмін речовин, здатність до саморегуляції, розмноження, адаптація до довкілля та чутливість чи збуджуваність.

Смерть – специфічна форма реалізації скінченності живих істот.

Цінності цивілізації – цінності політики, церкви, освіти, пізнання.

Антицінність – те, що здатне протистояти цінностям.

Свобода – здатність людини бути собою й діяти у відповідності зі своїми інтересами, цілями та цінностями.

Зовнішня свобода – можливість реально змінювати обставини життя.

Внутрішня свобода – вміння зберігати розкутість та сміливість думки за будь-яких обставин життя.

Свобода дії – ситуація, коли людина не заблокована фізично у здійсненні певних операцій.

Свобода волі – визнання того, що сама людина є вихідним пунктом у внутрішньому ставленні до будь-чого.

Сенс життя – значення присутності людини у світі з огляду на скінченність її існування.

Доля – поєднання необхідності та випадковості, яке визначає життя людини з його основними подіями та результатами.

Фаталізм – філософсько-світоглядна позиція, за якою життя людини визначене наперед від народження до смерті, а свобода і творчість людини лише пізнання необхідності, навіть якщо вони повстають проти неї.

Термінологічний диктант

Філософська антропологія, антропософія, антропологічна філософія, антропологічний принцип, антропологічний підхід, антропологічний поворот, антропний принцип, антропогенез, християнська концепція антропогенезу, натуралістична концепція антропогенезу, марксистська концепція антропогенезу, соціокультурна концепція антропогенезу, антропоцентризм, людина, природа людини, життя, ставлення, індивід, індивідуальність, особа, особистість, самість, творчість, латеральне

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Інв. № 76 73 15

мислення, метаантропологія, Боголюдина, Надлюдина, Металюдина, аксіологія, цінність, ціннісні орієнтації, абсолютні цінності, інструментальні цінності, онтологічні цінності, життя, смерть, цінності цивілізації, антицінність, свобода, зовнішня свобода, внутрішня свобода, свобода дії, свобода волі, сенс життя, доля, фаталізм.

Тести

1. Філософська антропологія – це:

- а) вчення про зміну та розвиток;
- б) вчення про людину, її природу та сутність;
- в) вчення про цінності, їхню природу та побудову сфери цінностей.

2. Біологічне і соціальне в людині співвідноситься таким чином:

- а) біологічне визначає соціальне;
- б) соціальне має зверхність над біологічним;
- в) у різних ситуаціях їх сполучення різне.

3. Біологічне і соціальне в людині виражене через:

- а) пріоритет матеріальних чи духовних потреб;
- б) взаємодію генів та виховання;
- в) форми боротьби за існування в людському суспільстві.

4. Біологічний аспект існування людини опосередкований в суспільстві:

- а) звичками;
- б) працею;
- в) культурою.

5. Індивідуальність – це:

- а) духовність людини;
- б) індивід, що став особистістю;
- в) неповторне людини.

6. Особа – це:

- а) штучна юридична конструкція;
- б) продукт суспільних відносин;
- в) фізична характеристика людини.

7. Особистість – це:

- а) глибинна реальність внутрішнього світу людини як соціальної істоти;
- б) людина, яка досягла значних результатів і багато віддає суспільству;
- в) людина, яка наділена в суспільстві особливими повноваженнями.

8. Перші цілісні уявлення про людину зародилися у:

- а) філософії;
- б) науці;
- в) релігійно-міфологічній традиції.

9. Аксіологія – це:

- а) теорія соціальної справедливості;
- б) вчення про буття;
- в) вчення про побудову сфери цінностей.

10. Людина вільна тоді, коли діє:

- а) відповідно до усвідомлюваної необхідності;
- б) як їй забажається, відкидаючи необхідність;
- в) за відсутності будь-яких перешкод для дії.

Запитання

1. Що є предметом філософської антропології?
2. Чому людське буття щонайперше окреслюють як проблему?
3. Як можна визначити зміст проблеми людини?
4. Що таке людина? Як Ви розумієте природу, сутність та призначення людини?
5. Чи можливо виробити завершене, вичерпне уявлення про людину?
6. Чому людина є більше, ніж вона про себе думає?
7. Що можна вважати духовним буттям людини?
8. Як співвідносяться поняття: «знати себе» і «бути собою»?
9. Яким чином визначається антропний принцип?
10. Чому в міфологічній свідомості поява і розвиток людини нерозривно пов'язані з Космосом та природою?
11. Як Ви вважаєте, людина була створена Богом чи вона є результатом стихійного природного процесу? Чи може Ваша позиція з цього приводу вплинути на Ваш спосіб життя?
12. Яка специфіка людської діяльності?
13. Чому праця людини безпосередньо пов'язана з мисленням?
14. Чи є людина лише соціальною істотою? Яке місце в людській сутності займає біологічний фактор?
15. Як співвідносяться біологічне і соціальне в людині?
16. Яке значення для розуміння природи людини мають символи?
17. Чи є культура причиною трансформації людини в біологічно неповноцінну істоту?
18. Чи є випадковим порядок переліку понять «людина – індивід – індивідуальність – особа – особистість»?
19. Що в людині визначає її справжню своєрідність?

20. У чому полягає основна відмінність між індивідом та індивідуальністю?

21. Що є предметом аксіології?

22. Якими є цінності за своєю природою?

23. Як можна визначити антицінності?

24. Чи погоджуєтеся Ви з тим, що люди не відкривають свої цінності, а самі їх створюють?

25. У чому проявляється загальнолюдський характер таких цінностей як життя, свобода, справедливість?

26. Чи є справедливість універсальною цінністю, чи у різних суспільствах можуть існувати різні уявлення про справедливість? Чи відрізняється Божественна справедливість від людської? Якщо так, то яким чином?

27. Що таке свобода? Як вона пов'язана з відповідальністю?

28. Який смисл ідеї Боголюдини?

29. У чому полягає позитивний смисл поняття Надлюдини?

30. Який шлях Металюдини?

Завдання

1. Проаналізуйте наведені визначення сутності людини:

а) «людина – це істота політична» (Аристотель);

б) «людина – це слабка душа, обтяжена трупом» (Епіктет);

в) «людина – це образ Божий і вмістилище гріха» (юдейсько-християнська традиція);

г) «людина – це мисляча річ» (Р. Декарт);

д) «людина – це очерет, який мислить» (Б. Паскаль);

е) «людина – це істота, здатна на неможливе» (Й. Гете);

є) «людина – це істота, що соромиться» (В. Соловйов);

ж) «людина – це канат, натягнутий між звіром та надлюдиною» (Ф. Ніцше);

з) «людина – це істота постійно незадоволена собою і здатна себе переростати» (М. Бердяєв);

і) «людина – це здійснюване завдання, постійна гуманізація із провалами в озвіріння» (М. Шелер);

к) «людина – це пастух буття» (М. Гайдеггер);

л) «людина – це істота, приречена на блукання і схиблення» (М. Фуко);

м) «людина – це істота, яка виробляє знаряддя праці» (Б. Франклін);

н) «людина – це істота, яка продукує символи» (Е. Кассіпер);

о) «людина – це істота, укорінена в надлюдському ґрунті» (С. Франк);

п) «людина – це єдина істота, яка знає, що вона є» (К. Ясперс);

Які з визначень, на Вашу думку, найкраще описують людську сутність? Спробуйте дати власне визначення людини.

2. Поясніть твердження С. К'еркегора: «Людина є синтез душі й тіла, створений та засвідчений духом». Чи погоджуєтеся Ви з ним? Чому, на Ваш погляд, філософ надає пріоритет духові?

3. За П.А. Гольбахом, «людина – природне створіння; вона існує у природі; підкоряється її законам, неспроможна звільнитися від неї». Чому, на Вашу думку, людина не може «звільнитися» від природи? Чи твердження «людина – природне створіння» узгоджується із Вашими думками?

4. На думку К. Маркса, «людина – ансамбль суспільних відносин». Чого на Ваш погляд бракує цьому твердженню? Наведіть Ваші аргументи та контраргументи.

5. П. Флоренський стверджував: «Живучи – помираємо, помираючи – живемо». Чи не вбачаєте Ви суперечності в цих словах? Чи мають вони сенс, та які онтологічні підстави є для цього?

6. Ж.-П. Сартр вважав, що «пекло – це інші...». Як, на Вашу думку, він ставився до проблеми взаємодії індивіда та суспільства?

7. Поясніть, як варто розуміти твердження Е. Фромма: «Я вірю, що кожна людина представляє усе людство. Усі ми святі і грішники, але жоден не переважає іншого та не суддя йому. Усі ми прозріли одночасно з Буддою, усіх нас розіп'яли на хресті разом з Христом, та усі ми вбивали і грабували разом з Чингізханом, Сталіним та Гітлером».

8. Прокоментуйте зміст твердження С. Франка: «Реальна умова буття людини як духовно-тілесної істоти, розширення людської тілесності, додаткова тілесна оболонка, істинний зв'язок людського Я з частиною предметного світу – це власність». Чому приватна власність має значення для людини? Які основи власності як умови буття людини?

9. На думку Й. Шумпетера, «бути підприємцем – значить робити не те, що роблять інші, робити не так, як роблять інші» Чи погоджуєтеся Ви із цим твердженням? У чому його сенс?

10. Дж. Локк стверджував: «Дії людей – краший перекладач їх думок». Як Ви вважаєте, сутність людини виявляється лише в ділах, чи і в словах?

Теми доповідей

1. Статус філософської антропології у структурі філософського знання.

2. Проблема виникнення людини в її сучасному окресленні.

3. Людське існування та його сенс.
4. Людина як істота, яка вибирає.
5. Проблема досвіду самотності в людському існуванні.
6. Людина як істота, яка трансцендує.
7. Уречевлення і відчуження в контексті людської діяльності.
8. Ідеал людяності і цінності людського життя.
9. Уявлення про досконалу людину в різних культурах.
10. Боголюдина як ідея розв'язання проблеми людини і Бога.

Рекомендована література

1. Бичко І.В. Філософія / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.Г. Табачковський. – К.: Либідь, 2002.
2. Ильин В.В. Аксиология / В.В. Ильин. – М.: Изд-во МГУ, 2005.
3. Скотний В. Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В.Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005.
4. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии / Н. Хамитов. – К.: Ника-центр, 2002.

ТЕМА 3

Філософія історії та соціальна філософія

Мета:

Ознайомити із проблематикою філософії історії та соціальної філософії.

План

1. Поняття і предмет філософії історії.
2. Проблеми періодизації історії в контексті історіографічних революцій.
3. Циклічні та лінійні моделі інтерпретації історії як культурні практики.
4. Цінності та смисл історії.
5. Статус метаісторії.
6. Поняття і предмет соціальної філософії.
7. Суспільство як саморозвинута система та найпоширеніші моделі його структури.
8. Цивілізаційний розвиток суспільства як зростання раціональності та десакралізація природи.

Тематичний словник

Філософія історії – вчення про зміст і спрямованість історичного процесу та методологічні проблеми історичного пізнання.

Історичний процес – процес розвитку усіх суспільних відносин та явищ, в яких перебуває людина.

Історія – розвиток суспільства як виявлення сутнісних сил людини та культурна практика його інтерпретації.

Історичне – процесуальне буття людини і людства.

Історична свідомість – духовна діяльність, за допомогою якої тлумачать минуле, усвідомлюють сучасне та проєктують майбутнє.

Історична уява – уява про події, що перестали відбуватися та обставини, які вже більше не існують.

Історичний факт – те, що мало місце в історії та концептуально передусе інтерпретації.

Історизм – принцип пізнання явищ в їх становленні та розвитку.

Історицизм – принцип, відповідно до якого передбачення майбутнього здійснюється на основі законів історичного розвитку.

Формаційний підхід – підхід до осмислення історії на основі лінійної схеми раціональності, за якою історичний процес має однолінійний характер.

Цивілізаційний підхід – підхід до осмислення історії на основі мережевої схеми раціональності, за якою історичний процес має нелінійний характер.

Методологічний націоналізм – позиція, за якою національна держава є головним об'єктом історичних досліджень.

Методологічний комунізм – позиція, за якою економічна формація є головним об'єктом історичних досліджень.

Методологічний консерватизм – позиція, за якою локальна цивілізація є головним об'єктом історичних досліджень.

Пояснення – процедура, в процесі якої з'ясовуються причини виникнення та існування певних явищ.

Телеологічне пояснення – пояснення дій людей з точки зору тієї мети, яку вони переслідують у своїх вчинках.

Рациональне пояснення – пояснення поведінки людей на основі мотивів їхніх дій.

Наративне пояснення – пояснення дій людей на основі точного та переконливого опису їхньої поведінки.

Чотиричастинна періодизація історії як витвір історіографічної революції доби Середньовіччя – поділ послідовної ходи світової історії на чотири царства, які зазвичай ототожнюються з Асирією, Персією, Грецією та Римом.

Тричастинна періодизація історії як витвір історіографічної революції епохи Реформації – поділ послідовної ходи світової історії на три доби: Античність, Середньовіччя та Сучасність.

П'ятичастинна періодизація історії як витвір історіографічної революції Нового часу – поділ послідовної ходи світової історії на п'ять формацій: первісну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну та комуністичну.

Деревоподібна модель інтерпретації історії – різні культури як окремі плоди на «дереві історії» розвиваються самостійно, проходячи певні стадії та цикли у своєму розвитку.

Культура – система надбіологічних програм людської діяльності та її символічно виражені результати.

Циклічна модель інтерпретації історії – модель історичного процесу як вічного коловороту і повторення одних і тих самих фаз: зародження, піднесення, занепаду та загибелі або виникнення, зростання, надламу, занепаду та розкладання.

Цивілізація – рівень культурного розвитку суспільства у певних географічних та історичних межах.

Китайська цивілізація – культурний розвиток Китаю, В'єтнаму та Кореї від 1500 року до нашої ери по теперішній час.

Індійська цивілізація – культурний розвиток Індостану від 1500 року до нашої ери по теперішній час.

Ісламська цивілізація – культурний розвиток Аравії, Північної Африки, Піренейського півострова, Середньої Азії, Індостану та Південно-Східної Азії від 662 року по теперішній час.

Західна цивілізація – культурний розвиток Західної Європи, Північної Америки та Південної Америки від 700 – 800 років по теперішній час.

Православна цивілізація – культурний розвиток Литви, Білорусі, України, Молдови, Румунії, Болгарії, Греції, Сербії та Росії від 1054 року по теперішній час.

Ескалаторна модель інтерпретації історії – усі народи і нації рухаються на одному «ескалаторі» нагору або вниз, перебуваючи на різних його «сходинах».

Лінійна модель інтерпретації історії – модель історичного процесу як цілеспрямованого, прямолінійного, закономірного та прогресивного розвитку від початку до кінцевої мети.

Прогрес – поступальний рух від нижчого до вищого, від простого до складного.

Регрес – перехід від вищих, високоорганізованих форм до нижчих, малоорганізованих.

Формація – система економічних відносин, в основі якої лежить певний спосіб виробництва та форма власності.

Базис – економічна основа і рушій розвитку суспільства.

Набудова – право, політика, наука, мораль, релігія та мистецтво.

Первіснообщинний лад – економічна система, в якій природні ресурси і засоби виробництва матеріальних та духовних благ знаходяться у колективній власності кровних родичів.

Рабовласництво – економічна система, в якій природні ресурси і засоби виробництва матеріальних та духовних благ знаходяться у монопольній власності рабовласника.

Феодалізм – економічна система, в якій природні ресурси і засоби виробництва матеріальних та духовних благ знаходяться у монопольній власності феодала.

Капіталізм – економічна система, в якій природні ресурси і засоби виробництва товарів та послуг знаходяться у приватній власності фізичних та юридичних осіб.

Утопічний комунізм – уявлювана економічна система, в якій природні ресурси і засоби виробництва матеріальних та духовних благ знаходяться у колективній власності усіх членів суспільства.

Реальний комунізм – дійсна економічна система, в якій природні ресурси і засоби виробництва матеріальних та духовних благ знаходяться у монопольній власності компартійно-державного апарату.

Зарахування до цінностей – принцип, відповідно до якого актуальні історичні факти набувають статусу цінностей історії.

Суб'єкт історії – джерело історичної активності.

Харизматичний лідер – видатна особистість, яка здатна масштабно впливати на інших людей, виступаючи для них в образі героя, святого чи генія.

Еліта – ініціативна та творча меншина певного суспільства, яка має вирішальний вплив на його інертну та пасивну більшість.

Смисл історії – значення історії, що досягається раціональним пізнанням.

Метаісторія – буття людини, що виходить за межі історичного процесу з його причинними зв'язками, а також метафілософське вчення, яке виражає та проектує таке буття.

Есхатологія – метаісторичне вчення про неминучий кінець світу як остаточну долю людства.

Соціальна філософія – вчення про суспільство, його зв'язки з людиною та природою.

Природа – навколишнє середовище, в якому існує суспільство.

Суспільство – історично змінні форми життєдіяльності людей.

Сутність суспільства – процес виробництва та відтворення людьми свого суспільного життя.

Соціум – усе, що має відношення до суспільства та створює соціальний світ.

Соціальна реальність – реальність відносин, які створені людьми в суспільстві.

Соціальне – ефект, який виникає в результаті взаємодії між людьми.

Соціальна система – цілісне утворення, основним елементом якого є люди, їх зв'язки, взаємодії та відносини.

Соціальна структура – упорядковані зв'язки між елементами соціальної системи.

Соціальна група – люди, які постійно взаємодіють між собою.

Рід – соціальна група кровних родичів, які походять від однієї генетичної лінії.

Плем'я – декілька взаємодіючих родів, які пов'язані колективною власністю, спільними рисами культури, груповою самосвідомістю та самоназвою.

Етнос – соціальна група, яка склалася в результаті природного розвитку та об'єднана на основі усвідомлення своєї генетичної лінії.

Нація – соціальна група, яка склалася в результаті етносоціального розвитку і об'єднана на основі уявлення про власні цілі та наміри.

Політичний націоналізм – світогляд соціальної групи, центральним положенням якого є визнання незалежності, природності права на існування та легітимності корінної нації в національній державі, поряд з правом інших націй на співіснування в ній.

Клас – соціальна група, яка склалася на основі професійної діяльності та об'єднана усвідомленням власного групового інтересу.

Публіка – соціальна група, члени якої фізично ізольовані, але духовно пов'язані між собою єдністю поглядів.

Натовп – короткочасне скупчення людей, яких зібрав в одному місці спільний інтерес.

Соціальний інститут – форма організації суспільного життя, метою якої є задоволення суспільних потреб.

Сім'я – соціальний інститут, який поєднує окремих людей в малі соціальні групи задля спільного виховання дітей.

Економіка – соціальний інститут, який організовує виробництво, розподіл і споживання товарів та послуг.

Політика – соціальний інститут, який розподіляє владу, визначає мету розвитку суспільства та виробляє суспільнозначимі рішення.

Держава – політичний інститут, який володіє верховною владою на певній території.

Право – політичний інститут, що регулює суспільні відносини.

Релігія – соціальний інститут, який включає віровчення та ритуали, що базуються на уявленні про Вищу реальність як сакральний світ.

Соціальний статус – соціальна позиція, яку займає людина у суспільстві.

Соціальна роль – поведінка, яка очікується від людини із певним соціальним статусом.

Зростання раціональності суспільства – перехід в процесі розвитку суспільства від традиційної до раціональної поведінки.

Традиційна поведінка – механічні вчинки на підставі звички; вчинки індивіда, який підсвідомо керується цінностями, що вважаються очевидними.

Раціональна поведінка – вчинки індивіда, на які він йде свідомо, ставлячи собі мету та обираючи адекватні засоби її досягнення; вчинки, які ґрунтуються на чітко усвідомлюваному виборі й розрахунку та спрямовані на досягнення успіху.

Десакралізація природи – розчаклування природи та вилучення із неї священного.

Технологічна революція – радикальна зміна у способах взаємодії природи і суспільства: перехід у виробництві від прямого зовнішнього втручання у природні процеси до внутрішнього їх

регулювання та стимулювання на основі інформаційної техніки та генної інженерії.

Термінологічний диктант

Філософія історії, історичний процес, історія, історична свідомість, історична уява, історичний факт, історизм, історицизм, формаційний підхід, цивілізаційний підхід, методологічний націоналізм, методологічний комунізм, методологічний консерватизм, пояснення, телеологічне пояснення, раціональне пояснення, наративне пояснення, деревоподібна модель інтерпретації історії, циклічна модель інтерпретації історії, культура, цивілізація, китайська цивілізація, індійська цивілізація, ісламська цивілізація, західна цивілізація, православна цивілізація, ескалаторна модель інтерпретації історії, лінійна модель інтерпретації історії, прогрес, регрес, формація, базис, надбудова, первіснообщинний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм, утопічний комунізм, реальний комунізм, суб'єкт історії, харизматичний лідер, еліта, зарахування до цінностей, смисл історії, метаісторія, есхатологія, соціальна філософія, природа, суспільство, соціум, соціальна реальність, соціальна система, соціальна структура, соціальна група, рід, плем'я, етнос, нація, політичний націоналізм, клас, публіка, натовп, соціальний інститут, сім'я, економіка, політика, держава, право, релігія, соціальний статус, соціальна роль, зростання раціональності суспільства, традиційна поведінка, раціональна поведінка, десакралізація природи.

Тести

1. Філософія історії – це:

- а) вчення про зміст і спрямованість історії;
- б) вчення про зміну способів виробництва;
- в) вчення про методи історичного пізнання.

2. Формація – це:

- а) характерний спосіб виробництва;
- б) історично змінна форма власності;
- в) певний спосіб виробництва із відповідною формою власності.

3. Структурними елементами формації є:

- а) надбудова;
- б) релігія;
- в) базис.

4. Зміст формації визначає:

- а) базис;
- б) надбудова;
- в) ідеологія.

5. Цивілізація – це:

- а) наукова концепція;
- б) сучасне суспільство;
- в) культурний розвиток суспільства.

6. Цивілізаційний розвиток визначається :

- а) пасіонарними поштовхами;
- б) відповідями на виклики історії;
- в) науково-технічним прогресом.

7. Цивілізація та культура співвідносяться таким чином:

- а) цивілізація старша за культуру;
- б) культура виникла раніше цивілізації;
- в) культура і цивілізація виникли одночасно.

8. Суспільний прогрес – це:

- а) удосконалювання соціуму;
- б) закономірний розвиток суспільства;
- в) оптимізація менеджменту.

9. Мета суспільного прогресу – це:

- а) досягнення рівності чоловіків та жінок;
- б) вирішення глобальних проблем сучасності;
- в) всебічний розвиток сутнісних сил кожної людини.

10. Соціальна філософія – це:

- а) вчення про суспільство у його взаємозв'язку із людиною та природою;
- б) вчення про цивілізаційний розвиток сучасного суспільства;
- в) вчення про глобальні проблеми земної цивілізації.

Запитання

1. Хто ввів у науковий обіг термін «філософія історії»?
2. Що є предметом філософії історії?
3. Яке сучасне трактування філософії історії?
4. З яких головних проблем складається проблематика філософії історії?
5. Як співвідносяться історичний процес та історія як наука?
6. Що таке історична свідомість та чим вона відрізняється від історичної уяви?
7. Як можна визначити історичний факт?
8. Яка відмінність між історизмом та історицизмом?
9. Що покладено в основу формаційного підходу до аналізу світового історичного процесу?
10. Як змінювалося смислове наповнення терміна «формація»?
11. Чому саме спосіб виробництва, а не рівень розвитку продуктивних сил є основою типології формацій?

12. Чи входять у структуру формацій такі явища, як побут, родина, мова, спосіб життя?

13. Чи можуть у конкретній формації існувати ідеї та настанови, не обумовлені її способом виробництва?

14. У чому полягає відносність та суперечливість прогресу?

15. Чи є тотожними поняття прогресу та еволюції?

16. Що, на Вашу думку, є критерієм прогресу: розвиток продуктивних сил, рівень свободи та щастя або щось інше?

17. Як Ви вважаєте, чи можна трактувати прогрес закономірним історичним процесом, чи він є результатом людських зусиль?

18. Як Ви розумієте сутність науково-технічного прогресу та які його соціальні наслідки?

19. Що покладено в основу цивілізаційного підходу до осмислення світового історичного процесу?

20. Що характерно для культурно-цивілізаційного циклізму?

21. Як можна визначити суб'єкт історії?

22. Яка роль харизматичних лідерів та еліти в історичному процесі?

23. Що є предметом соціальної філософії?

24. Як співвідноситься зміст понять «суспільство», «соціум», «соціальне», «суспільне»?

25. Якщо соціум – нова якість стосовно окремої людини, то чи не означає це нівелювання в ньому індивідуального?

26. Які особливості взаємозв'язків суспільства та природи?

27. Що відрізняє суспільство як систему від інших систем?

28. У яких аспектах розглядається соціальна структура суспільства?

29. Чим відрізняється нація від етносу?

30. Що таке національна держава?

Завдання

1. На думку Г. Гегеля, «живі індивідууми і народи, які шукають своє обличчя і домагаються свого, у той же час виявляються засобами та знаряддями чогось більш високого і далекого, про що вони ніколи не знають, і що вони не свідомо виконують». Хто, на Ваш погляд, є суб'єктом історичної дії: особистість, видатна особистість, нація, клас, партія, еліта, людство? Свою відповідь обґрунтуйте.

2. Як Ви розумієте тезу К.Маркса: «Історія не що інше, як діяльність людини, що переслідує свої цілі». Чи погоджуєтеся Ви із цим твердженням?

3. Якою є світоглядна і методологічна спрямованість міркування Б. Пастернака: «Історії ніхто не робить, її не видно, як не можна

побачити, як трава росте... Революції роблять люди діючі, односторонні фанатики, генії самообмеження». Чи не містить це міркування суперечності?

4. На погляд К. Маркса, «така ж важливість, яку побудова останків кісток має для вивчення органів зниклих тваринних видів, останки засобів праці мають для вивчення зниклих суспільно-економічних формацій». Який методологічний підхід виражений у цій біологічній аналогії?

5. Чи погоджуєтеся Ви із думкою А. Дж. Тойнбі: «Війна та рабство – це дві ракові пухлини-близнюки цивілізацій, відколи вперше постав цей різновид суспільства. Перемога над однією з них – добрий знак для перспектив воєнної компанії проти другої». Наскільки Вам імпонує таке майбутнє цивілізації?

6. За М.Бердяєвим, «християнство внесло історичний динамізм, виняткову силу історичного руху й створило можливість для розвитку філософії історії». А що Ви думаєте з цього приводу? Чим християнство доповнило лінійно-стадійну структуру світу?

7. Поясніть твердження Ф. Тенніса: «Будь-яке близьке, приховане від чужого, неповторне, сумлінне життя ми розуміємо як життя в спільноті. Суспільство ж – публічність, як кажуть: світ. У спільноті зі своїми і відчуваємо себе від народження, всіма своїми радощами й бідами пов'язані ми з ним. У суспільство ж потрапляють як щось чуже». Чим спільнота відрізняється від суспільства? Чому суспільство постає «чужим» для основного суб'єкта соціальної дії?

8. Прокоментуйте тезу Е.Дюркгейма: «Релігія – найбільш первісна зі всіх соціальних явищ. Саме з неї шляхом послідовних трансформацій виникли усі інші прояви колективної діяльності: право, мораль, мистецтво, наука, політичні форми і т.д. В принципі все релігійне». Чи погоджуєтеся Ви з нею? Наведіть свої аргументи та контраргументи.

9. За уявленням Х. Ортеги-і-Гассета, «суспільство – це завжди динамічна єдність двох чинників: меншин і мас. Меншини – це спеціально кваліфіковані одиниці чи групи одиниць. Маси – це сукупність осіб без спеціальної кваліфікації». Висловіть свій погляд на будову суспільства. Як Ви розумієте дві його складові – меншину та масу? Яка їх роль у суспільному бутті?

10. На погляд О. Солженіцина, «зникнення націй збіднило б нас не менше, ніж якби всі люди уподібнилися в один характер, в одну особу. Нації – це багатство людства, це узагальнення його особистості; найменша з них несе свої особливі фарби, таїть у собі особливу грань Божого задуму». Чи погоджуєтеся Ви з таким поглядом? Яке, на Вашу думку, майбутнє нації?

Теми доповідей

1. Вольтер – засновник філософії історії.
2. Лінійна філософія історії.
3. Нелінійна філософія історії.
4. Формаційний підхід до аналізу світового історичного процесу.
5. Цивілізаційний напрям у світовій філософії історії.
6. Проблема критеріїв історичного прогресу.
7. Система природи і суспільства.
8. Етнос та нація.
9. Людська потреба самозбереження.
10. Самореалізація – антропологічна потреба.

Рекомендована література

1. Бичко І.В. Філософія / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.Г. Табачковський. – К.: Либідь, 2002.
2. Габріелян О.А. Філософія історії / О.А.Габріелян, І.І.Кальной, О.П.Цветков. – К.:Академвидав, 2010.
3. Лебедь Е.А. Введение в феноменологию природы / Е.А. Лебедь. – К.: Изд. ПАРАПАН, 2006.
4. Таран В.О. Соціальна філософія / В.О.Таран, В.М.Зотов, Н.О.Резанова. – К.: ЦУЛ, 2009.

ТЕМА 4

Гносеологія та епістемологія

Мета:

Ознайомити із ключовими проблемами і головними поняттями гносеології та епістемології.

План

1. Поняття і предмет гносеології.
2. Знання та його супутники.
3. Проблема істини, її концепції та критерії.
4. Поняття і предмет епістемології.
5. Статус науки, методи наукового пізнання, критерії науковості, форми наукового знання та його розвитку.
6. Ареали науки, генезис та динаміка науки.

Тематичний словник

Гносеологія – вчення про пізнання, його контексти, форми та результати.

Пізнавальне відношення – відношення суб'єкта пізнання до об'єкта пізнавальної діяльності.

Інтенція – деяке пізнавальне відношення між суб'єктом та об'єктом, спрямованість суб'єкта пізнання на об'єкт пізнавальної діяльності.

Суб'єкт пізнання – той, хто пізнає.

Об'єкт пізнання – те, що пізнається.

Пізнавальна діяльність – взаємодія суб'єкта пізнання із об'єктом пізнавальної діяльності, яка спрямована на здобування, нагромадження, оновлення та систематизацію знання.

Чуттєве пізнання – безпосередня взаємодія суб'єкта пізнання із об'єктом пізнавальної діяльності, в результаті якої особливості об'єкта відтворюються в органах чуття суб'єкта.

Відчуття – фіксація окремих властивостей речей, процесів та явищ у свідомості внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуттів.

Сприйняття – цілісний чуттєвий образ речей та явищ, створений за допомогою спостереження.

Уявлення – наочний образ речей, процесів та явищ, що зберігається та відтворюється у свідомості за допомогою пам'яті.

Раціональне пізнання – взаємодія суб'єкта пізнання, опорою для якого є результати чуттєвого пізнання, із об'єктом пізнавальної діяльності, в якій немає безпосереднього контакту суб'єкта із об'єктом.

Абстрактне мислення – розумовий процес, який має соціальний, активний, цілеспрямований, опосередкований та узагальнений характер.

Твердження – словесний вираз, в якому стверджується якась думка.

Поняття – словесний вираз, в якому узагальнене відоме знання.

Вивід – зв'язок словесних виразів, в якому зафіксований перехід від відомого знання до нового поняття.

Пізнавальні позиції – оцінки можливостей та меж людського пізнання.

Гносеологічний оптимізм – позиція, за якою світ принципово пізнаваний та людське пізнання не знає меж.

Агностицизм – позиція, за якою світ принципово непізнаваний та людське пізнання має межу.

Скептицизм – позиція, яка заперечує саму можливість пізнання взагалі.

Знання – форма представлення буття для свідомості.

Знання-цінність – визнання знання цінністю пізнавальної та практичної діяльності.

Знання-засіб – визнання знання засобом для розв'язання практичних та теоретичних проблем.

Знання-мета – визнання знання самодостатньою кінцевою метою життєдіяльності.

Як-знання – знання про те, як щось зробити.

Що-знання – знання про те, що це таке, яка його сутність.

Явне знання – знання, яке відтворене у свідомості та усвідомлене в самосвідомості.

Неявне знання – знання як фон, яке міститься у звичних схемах сприйняття та неусвідомлених схемах діяльності.

Розуміння – процедура духовно-практичного освоєння та смислового опанування витлумачуваної дійсності.

Віра – сприйняття знання за істину без його перевірки сумнівом.

Абсолют – те, що існує самостійно, не маючи потреби ні в чому іншому та володіючи статусом найвищої єдності й самототожності.

Проблема істини – ускладнення в оцінці кінцевого результату пізнавальної діяльності.

Кореспондентська концепція істини – істина є відповідністю твердження дійсності.

Конвенціалістська концепція істини – істина є результатом умовної узгодженості тверджень.

Когерентна концепція істини – істина є свідченням несуперечності тверджень.

Прагматистська концепція істини – істина є все те, що корисно.

Абсолютна істина – повне, вичерпне, завершене, адекватне знання, його найдосконалиший стан.

Відносна істина – неповне, умовне, наближене, незавершене знання, його перехідний характер.

Догматизм – визнання лише абсолютної істини.

Релятивізм – визнання тільки відносної істини.

Об'єктивна істина – адекватне знання, яке не залежить від умов та обставин, властивостей досліджуваних об'єктів, суб'єкта пізнання.

Конкретна істина – адекватне знання, яке залежить від певних умов та обставин, унікальних властивостей досліджуваних об'єктів, специфіки суб'єкта пізнання.

Критерій істини – спосіб, за допомогою якого можна з'ясувати, чи є наявна інформація істинним знанням.

Логічний критерій істини – логічна несуперечливість істинного знання.

Практичний критерій істини – підтвердження істинності знання в практичній діяльності людей.

Практика – цілеспрямована предметна діяльність людей, метою якої є перетворення дійсності.

Епістемологія – теорія наукового знання, його форм та критеріїв науковості.

Наука – соціальна система, яка складена із академічних спільнот і соціального інституту, основною метою якого є одержання, поширення та застосування наукового знання.

Наукова раціональність – характеристика наукового пізнання як визначеної, точної і доказової діяльності та системи адекватних дій.

Наукове знання – знання, яке одержується і фіксується спеціальними науковими методами та засобами.

Емпіричне знання – твердження про емпіричні об'єкти.

Емпіричні об'єкти – унікальні цілісності, які наявні в реальній дійсності, мають просторово-часове існування і доступні чуттєвому пізнанню та відтворюються при спостереженні.

Теоретичне знання – твердження про абстрактні об'єкти.

Абстрактні об'єкти – унікальні цілісності, які існують в уявлюваній дійсності, не мають просторово-часових визначень і доступні раціональному пізнанню та віддзеркалюються у формах абстрактного мислення.

Наукові методи – набір засобів, які застосовуються в науці для одержання, обґрунтування та використання наукового знання.

Спостереження – метод емпіричного пізнання, за допомогою якого, шляхом цілеспрямованого сприйняття дослідником емпіричного

об'єкта, з метою ознайомлення із ним, одержується адекватна інформація про досліджуваний емпіричний об'єкт.

Порівняння – емпірична процедура пізнання, за допомогою якої дослідник фіксує подібність або відмінність досліджуваних пар емпіричних об'єктів.

Вимірювання – емпірична процедура порівняння двох величин, в результаті якої дослідник експериментально встановлює відношення між шуканою емпіричною величиною та іншою, прийнятою за еталон.

Експеримент – метод емпіричного пізнання, за допомогою якого, шляхом керованого впливу на емпіричний об'єкт у спеціально організованих і контрольованих умовах, що точно враховуються та можуть бути відтворені дослідником, вивчаються характеристики досліджуваного об'єкта на абстрактному рівні.

Абстрагування – емпірична процедура відвернення сприйняття дослідника від елементів емпіричного об'єкта чи емпіричного об'єкта як цілого та заміщення їх абстрактними об'єктами.

Екстраполяція – емпірична процедура перенесення наслідків якогось наукового положення чи наукової теорії з однієї предметної галузі на іншу.

Ідеалізація – теоретична процедура доведення певних параметрів, характеристик емпіричних об'єктів чи відношень між ними до гранично можливих вимірів.

Формалізація – теоретична процедура перекладу виразів природної мови на штучну мову науки.

Аналіз – уявне розділення об'єкта на його складові частини або елементи.

Синтез – уявне поєднання в одне ціле частин об'єкта або його елементів.

Дедукція – виведення невідомих необхідних наслідків із відомих можливих причин.

Індукція – виведення невідомих можливих причин із відомих необхідних наслідків.

Логічні критерії науковості – властивості дедуктивно виведених наукових теорій та принципи їх побудови.

Несуперечливість – властивість дедуктивно побудованої теорії, яка полягає в тому, що з її аксіом за допомогою аксіоматичного методу не виводяться суперечливі твердження.

Незалежність – властивість дедуктивно побудованої теорії, яка полягає в тому, що жодна аксіома із системи аксіом, які використовуються при її побудові, не може бути виведена за допомогою аксіоматичного методу з інших аксіом тієї самої системи.

Повнота – принцип, за яким методологічний інструментарій дедуктивно побудованої наукової теорії є достатнім для доведення за допомогою аксіоматичного методу усіх її істинних тверджень.

Аксіоматичний метод – дедуктивне виведення тверджень-теорем із положень-аксіом.

Аксіома – положення, яке визнається за істинне та не потребує доведення завдяки своїй самоочевидності.

Теорема – твердження, істинність якого обґрунтовують за допомогою доведення.

Емпіричні критерії науковості – принципи підтвердження чи спростування індуктивно виведених наукових теорій та їхніх положень.

Верифікація – процедура емпіричного підтвердження істинності якогось наукового положення, що входить до складу індуктивно побудованої наукової теорії.

Фальсифікація – процедура емпіричного спростування істинності якогось наукового положення, що входить до складу індуктивно побудованої наукової теорії.

Математика – форма наукового знання, яка не співвідноситься з яким-небудь чітко фіксованим фрагментом дійсності, що обумовлює її абстрактний характер.

Природознавство – форма наукового знання, яка співвідноситься з природою в її безпосередності.

Суспільствознавство – форма наукового знання, яка співвідноситься з людським суспільством в його розвитку.

Гуманітарія – форма наукового знання, яка співвідноситься з культурно-особистісним буттям людини.

Факт – форма розвитку наукового знання, в якій співвідноситься емпірично зафіксоване достеменне, безсумнівне знання про окреме явище.

Концепція – форма розвитку наукового знання у вигляді системи понять, яка описує те чи інше явище та виражає певний спосіб його розуміння.

Теорія – найбільш розвинена форма організації, систематизації та розвитку наукового знання.

Проблема – форма розвитку наукового знання, яка містить запитання дослідника у вигляді складного завдання, що потребує розв'язання, але засоби та шляхи його розв'язання невідомі.

Проблемне поле – науковий простір, в якому відбувається процес постановки, осмислення і розв'язання проблеми.

Гіпотеза – форма розвитку наукового знання, яка містить припущення про існування об'єкта, сформульоване на основі відомих

фактів або правдоподібне пояснення низки відомих фактів.

Версія – гіпотеза, яка дає різні пояснення одних і тих же самих фактів.

Абдукція – метод пошуку та побудови гіпотез, який є виведенням від наслідку до причини, від випадку до правила, від емпіричних фактів до гіпотези, що пояснює їх.

Гіпотетико-дедуктивний метод – метод перевірки гіпотез, який є дедуктивним виведенням необхідного висновку із двох засновків: умовного твердження-гіпотези та безумовного твердження, що підтверджує чи спростовує гіпотезу.

Протонаука – ареал науки, який був зорієнтований на знання-цінність та існував від найдавніших часів до XVI ст..

Класична наука – ареал науки, який був зорієнтований на знання-мету та існував від XVI ст. до початку XX ст..

Некласична наука – ареал науки, який зорієнтований на знання-засіб та існує від початку XX ст. по теперішній час.

Наукова революція – зміна наукової парадигми або науково-дослідницької програми.

Наукова парадигма – модель постановки проблем, що склалася в певну історичну епоху та визначає стиль наукового мислення практично в усіх науках.

Парадигмальний зсув – радикальна зміна у способі мислення і поведінки наукової спільноти чи людства загалом, яка викликана новими фундаментальними відкриттями, що змінюють уявлення про реальність.

Науково-дослідницька програма – матрична структура на основі якої відбувається організація, впорядкування та розвиток науки.

Термінологічний диктант

Гносеологія, пізнавальне відношення, інтенція, суб'єкт пізнання, об'єкт пізнання, пізнавальна діяльність, чуттєве пізнання, відчуття, сприйняття, уявлення, раціональне пізнання, абстрактне мислення, твердження, поняття, вивід, пізнавальні позиції, гносеологічний оптимізм, агностицизм, скептицизм, знання, знання-цінність, знання-засіб, знання-мета, як-знання, що-знання, явне знання, неявне знання, розуміння, віра, Абсолют, проблема істини, кореспондентська концепція істини, конвенціоналістська концепція істини, когерентна концепція істини, прагматистська концепція істини, абсолютна істина, відносна істина, догматизм, релятивізм, об'єктивна істина, конкретна істина, критерій істини, логічний критерій істини, практичний критерій істини, практика, епістемологія, наука, наукова раціональність, наукове

знання, емпіричне знання, емпіричні об'єкти, теоретичне знання, абстрактні об'єкти, наукові методи, спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, абстрагування, екстраполяція, ідеалізація, формалізація, аналіз, синтез, дедукція, індукція, логічні критерії науковості, несуперечливість, незалежність, повнота, аксіоматичний метод, аксіома, теорема, емпіричні критерії науковості, верифікація, фальсифікація, математика, природознавство, суспільствознавство, гуманітарія, факт, концепція, теорія, проблема, проблемне поле, гіпотеза, версія, абдукція, гіпотетико-дедуктивний метод, протонаука, класична наука, некласична наука, наукова революція, наукова парадигма, прадигмальний зсув, науково-дослідницька програма.

Тести

1. Гносеологія – це:

а) вчення про наукове пізнання, його форми та критерії науковості;

б) вчення про пізнання, його контексти, форми та результати;

в) вчення про логічні форми та закони мислення.

2. Гносеологія розглядає:

а) межі та можливості людського пізнання;

б) моральні орієнтири людського життя;

в) естетичні цінності.

3. Пізнавальне відношення включає в себе:

а) суб'єкт пізнання;

б) пізнавальну діяльність;

в) об'єкт пізнання.

4. Суб'єкт пізнання – це:

а) абстрактний індивід;

б) реальний вчений;

в) дослідницький колектив.

5. Об'єкт пізнання – це:

а) те, що передусє суб'єкту пізнання та визначає його;

б) те, що є похідним від суб'єкта пізнання;

в) те, що залежить від концептуальної системи суб'єкта пізнання.

6. Пізнавальна діяльність – це:

а) продукування інформації;

б) взаємодія суб'єкта та об'єкта;

в) прагнення оволодіти дійсністю.

7. Серед сучасних концепцій істини відсутня:

а) когерентна;

б) системна;

в) конвенціоналістська.

8. Епістемологія – це:

а) вчення про науку, її генезис та динаміку;

б) вчення про наукове пізнання, його форми та критерії науковості;

в) вчення про пізнання, його контексти, форми та результати.

9. До методів емпіричного пізнання належить:

а) спостереження;

б) ідеалізація;

в) моделювання.

10. До методів теоретичного пізнання зараховують:

а) експеримент;

б) формалізацію;

в) абстрагування.

Запитання

1. Що є предметом гносеології?

2. Чи приречена людина на пізнання?

3. У чому полягає суть пізнавального ставлення людини до світу?

4. Як можна визначити пізнавальну діяльність?

5. Чим відрізняється пізнання від знання?

6. Яка відмінність між «як-знанням» та «що-знанням»?

7. Як співвідносяться «знання-цінність», «знання-мета» та «знання-засіб»?

8. Що таке суб'єкт і об'єкт пізнання?

9. Чи рівнозначні поняття «об'єктивна реальність» та «об'єкт пізнання»?

10. Як суб'єкт пізнання одержує знання від об'єкта пізнавальної діяльності?

11. Чим суттєво відмінне раціональне пізнання від чуттєвого?

12. У яких формах здійснюється чуттєве пізнання, а в яких – раціональне?

13. Які пізнавальні позиції наявні в гносеології?

14. Навіщо в пізнавальній діяльності необхідне поняття істини?

15. Що є істина та які її основні характеристики?

16. Як виявляє себе проблема абсолютного та відносного в істині?

17. Чи існує об'єктивна істина поза людиною, поза її свідомістю самостійно?

18. Чим зумовлена конкретність істини та в чому полягає її суть?

19. Як людина може бути впевнена в істинності того, що вона знає?

20. Що таке віра та яка її роль в житті людини?

21. Чому омана є постійним супутником істини в процесі пізнання?

22. Завдяки яким своїм суттєвим характеристикам саме практика є основним критерієм істини?

23. Що таке практика? Які її основні форми та функції в процесі пізнання?

24. Що є предметом епістемології?

25. Що таке наука?

26. Чи є раціональність ознакою лише наукового пізнання? Які його характерні риси?

27. Чим відрізняється теоретичний рівень наукового пізнання від емпіричного?

28. Які загальнонаукові методи застосовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні наукового пізнання?

29. Чим відрізняється наукове знання від міфологічних та релігійних уявлень про світ?

30. Як співвідноситься свобода наукового пошуку і соціальна відповідальність вчених?

Завдання

1. Прокоментуйте тезу Дж. Локка: «Знання не має в собі нічого того, що не було присутнім у чуттєвому досвіді». Чи погоджуєтесь Ви з таким твердженням?

2. Яка позиція виражена у положенні Г. Ляйбніца: «Усі думки і дії нашої душі випливають із її власної сутності і не можуть бути їй повідомлені... почуттям». Чи узгоджується вона із Вашою позицією з цього приводу?

3. Поясніть міркування Д. Юма: «Оскільки зовнішні об'єкти так, як вони з'являються почуттям, не дають нам шляхом своїх операцій в одиничних випадках ідеї сили, або необхідного зв'язку, подивимося чи не нашого власного духу і чи скопійована вона з якого-небудь внутрішнього враження».

4. На думку Р. Декарта, «замість умоглядної філософії, яка викладається у школах, можна створити практичну, за допомогою якої, знаючи силу і дію вогню, води, повітря, зірок, небес і всіх тіл, що нас оточують... ми могли б стати мовби господарями і володарями природи». На яких засадах, на Ваш погляд, пропонується підпорядкувати філософію практиці? Чи не переоцінена в цьому випадку роль розуму?

5. На чому ґрунтується висновок І. Канта: «Пізнання – лише конституювання свідомістю світу. Отже, джерело знань слід шукати не в цьому конституційованому світі (сфері досвіду), а в правилах його

конституювання, тобто не в об'єкті, а в суб'єкті».

6. На погляд Б. Рассела, «істина полягає в певному відношенні між вірою і одним чи більше фактами, іншими, аніж сама віра». Виходячи із цього твердження з'ясуйте за яких умов речення буде визнаним «істинним» чи «хибним».

7. Проаналізуйте твердження О. Суворова: «Релігія стверджує, що існує лише одна річ, яка рівнозначна вічності й має в ній смисл – це любов. Насправді ж ця річ – пізнання». Чи погоджуєтеся Ви з тим, що сила пізнання є більшою, ніж сила любові?

8. За М. Гайдеггером, « у те, що називається думкою ми потрапляємо, коли починаємо думати самі. Щоб подібна спроба була успішною, ми маємо бути готові вчитися думати». Що, на Вашу думку, означає «вчитися думати» – викликати, пробуджувати думку, створювати для неї простір?

9. Для А. де Сент-Екзюпері «істина – це те, що спрощує світ, а не те, що створює хаос». Яка особливість істинного знання тут підкреслена?

10. На думку Й. Гете, «щоб пізнавати, людина повинна роз'єднувати те, чого б не варто було роз'єднувати...». Про яку особливість пізнання та суперечність у ньому тут зазначається?

Теми доповідей

1. Історична і соціокультурна обумовленість пізнання.
2. Співвідношення пізнавальних здібностей людини: чуттєвий та раціональний шаблї пізнання.
3. Основні пізнавальні позиції.
4. Істина і життєва правда.
5. Істина і омана в сучасні науці.
6. Проблеми критеріїв істини у сучасній гносеології.
7. Практика в системі категорій сучасної гносеології.
8. Епістемологія як теорія наукового знання.
9. Наукове знання та критерії науковості.
10. Ареали науки та наукові революції.

Рекомендована література

1. Бичко І.В. Філософія / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.Г. Табачковський. – К.: Либідь, 2002.
2. Ильин В.В. Философия: Метафилософия. Онтология. Гносеология. Эпистемология / В.В. Ильин. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – Т.1.
3. Цофнас А.Ю. Гносеология / А.Ю. Цофнас. – К.: Алерта, 2005.

ТЕМА 5

Метафізика та онтологія

Мета:

Ознайомити із ключовими проблемами і головними поняттями метафізики та онтології.

План

1. Поняття і предмет метафізики.
2. Світоглядний сенс онтології, спекулятивної психології та спекулятивної теології як головних підрозділів метафізики.
3. Атрибутивна модель матеріального буття та його модуси.
4. Структурна модель духовного буття та його динаміка.
5. Ідея буття Бога та її аргументація.

Тематичний словник

Метафізика – вчення про замежову і кінцеву реальність, сутнє як таке, найзагальніші види буття – світ як ціле, душу і Бога, пошук його остаточних причин і підстав, граничних першопочатків, та принципи істинного знання про нього.

Закон тотожності – принцип метафізики, за яким будь-яке буття необхідно є воно саме, необхідно збігається із собою та не може не бути.

Закон причинності – принцип метафізики, за яким кожний вид буття має свою причину, а буття загалом – свою першопричину.

Закон фінальності – принцип метафізики, за яким кожне відособлене буття прагне вийти за свої власні межі та злитися із буттям Абсолюту як вищим благом і кінцевою метою.

Онтологія – вчення про буття як основу сутнього, його сутність, принципи організації та найзагальніші категорії осягнення буттєвої реальності.

Онтичне – те, що притаманне сутньому; будь-які прояви сутнього.

Онтична істина – істина сутнього; пізнаваність сутнього і можливість його пізнання.

Онтологічне – те, що належить буттю; відношення будь-чого до буття.

Онтологічна істина – істина буття; основа онтичної і логічної істини; тотожність буття і знання.

Спекулятивна психологія – вчення про організацію внутрішнього світу людини та взаємодію між його структурними елементами.

Феноменологія – вчення про явища і смисли свідомості як специфічного регіону буття та категорії, що його фіксують.

Спекулятивна теологія – вчення про Бога як ідею Абсолютного буття та аргументи на користь його існування.

Топологічна організація буття – принцип онтології, за яким будь-який об'єкт займає певне місце в просторі відносно інших об'єктів.

Простір – система відношень, якій властиві протяжність та об'єм.

Гіперпростір – простір із багатьма вимірами, який включає в себе окрім загальновідомих чотирьох вимірів й інші виміри.

Річ – те, що існує в просторі.

Темпоральна організація буття – принцип онтології, за яким для будь-якого об'єкта притаманна тривалість існування, а зміни, які з ним відбуваються певним чином впорядковані.

Час – система відношень, якій властиві тривалість та послідовність.

Процес – те, що існує в часі.

Структурна організація буття – принцип онтології, за яким будь-який об'єкт є системою певних елементів, об'єднаних в єдине ціле усталеними зв'язками.

Структура – зв'язок між елементами системи.

Елемент – неподільна складова частина в межах системи.

Система – ціле, яке утворене із пов'язаних між собою частин.

Рівні структурної організації буття – сфери буття, яким властиві специфічні структурно-функціональні та кількісно-якісні характеристики.

Макросвіт – рівень природнокосмічних процесів, що співвідносяться із галактичними та міжгалактичними процесами, представлений зірками, планетами та іншими космічними об'єктами.

Мікросвіт – рівень світобудови, процеси якого відбуваються у просторі субатомного масштабу та який представлений елементарними частинками.

Динамічна організація буття – принцип онтології, за яким будь-який об'єкт безперервно змінюється.

Рух – будь-яка зміна об'єкта, перехід з одного його стану в інший.

Розвиток – незворотна, спрямована, необхідна зміна об'єкта чи системи.

Світ – ідеально та практично освоєне людиною буття.

Можливий світ – ідеальний план світу.

Дійсний світ – світ, що існує.

Сутнє – те, що є.

Буття – існування сутнього.

Небуття – щось неіснуюче, те, чого немає.

Універсум – уся буттєва реальність у часі та просторі.

Реальність – те, що існує насправді.

Субстанція – сутність, незмінний першопочаток чи першооснова, об'єктивна та суб'єктивна реальність.

Атрибут – суттєва, невід'ємна властивість субстанції.

Акциденція – несуттєва, випадкова, тимчасова властивість субстанції.

Модус – властивість субстанції, притаманна їй лише у деяких станах.

Об'єктивна реальність – матерія.

Матерія – чуттєвий, речовий початок, першооснова матеріального буття.

Речовина – вид матерії, що має масу механічного спокою.

Поле – вид матерії, що пов'язує частки та тіла між собою.

Матеріальне буття – об'єктивно-речовинне, предметно-дійсне, реально-природне існування, яке характеризується множинністю, подільністю, просторовістю, наявністю маси, опору матеріалу та силових взаємодій.

Суб'єктивна реальність – свідомість.

Свідомість – самостворювальний, самодостовірний, ідеальний початок, першооснова духовного буття.

Екран свідомості – здатність людської свідомості спостерігати за власними актами нібито на своєрідному уявлюваному екрані та вносити туди певні зміни, корективи, вдосконалювати свої власні засоби діяльності.

Індивідуальна свідомість – духовний світ окремої людини.

Суспільна свідомість – духовний світ суспільства в цілому.

Духовне буття – ідеально-активне, соціально-адаптивне, культурно-символічне існування, яке характеризується інтенціональністю, саморефлексивністю, самосконцентрованістю, універсальністю, цілісністю та динамічністю.

Дух – онтологічна характеристика ідеального початку буття, який є самодостатнім, тотожним собі й одночасно наділеним найвищою активністю, здатністю до пізнання і самопізнання, творення і самостворення та усвідомлення себе самого в своїх діях і проявах.

Душа – онтологічна характеристика індивідуальної своєрідності внутрішнього світу людини, яка виражає її здатність до переживання та співпереживання.

Психіка – нервова діяльність, що ґрунтується на діяльності фізіологічних спеціалізованих органів або клітин і забезпечує складний, вибірковий тип поведінки живих організмів, їх активне, гнучке реагування на зовнішні та внутрішні подразники, їх відносну автономію від впливів середовища.

Психофізичний паралелізм – концепція, яка тлумачить фізіологічні та психічні явища як два паралельні, але незалежні один від одного процеси.

Презентація – представлення чогось; поняття, що характеризує первинні форми, в яких дійсності входять у людську психіку.

Монітор відхилення – складова в структурі психіки, яка є фальсифікатором у вигляді «спотворюючої решітки», що заважає людині правильно сприймати власне життя, внаслідок чого вона виявляється нездатною виконати своє життєве призначення.

Несвідоме – те у психіці людини, що є протилежним до свідомості, існує за її межами, не усвідомлюється і не контролюється та може бути як представлене у свідомості через виявлення інстинктів життя, так і не представлене в ній.

Бог – Абсолют і позитивні якості Його буття, Творець усього у світі та Першооснова всього буття.

Теїзм – вчення, яке виходить із розуміння Абсолюту як безкінечної Божественної особистості, що є за межами щодо світу й такою, що вільно творить світ й несе відповідальність за нього.

Деїзм – вчення, за яким Бог творить світ, повідомляє йому закони та як першопричина приводить його в рух, але після моменту творення не втручається у природний хід подій.

Пантеїзм – вчення, яке стверджує, що Бог і природа повністю збігаються та становлять єдине ціле.

Онтологічний аргумент буття Бога – аргумент на користь існування Бога, в основі якого лежить збіг між логічним визначенням поняття Бога та онтологічним фактом Його буття.

Космологічний аргумент буття Бога – аргумент на користь існування Бога, в основі якого лежить ідея подібної єдності між Творцем та Його творінням.

Телеологічний аргумент буття Бога – аргумент на користь існування Бога, в основі якого лежить ідея схожості між задумом Творця та розумним устроєм світу.

Моральний аргумент буття Бога – аргумент на користь існування Бога, в основі якого лежить причинний зв'язок між вірою в Бога та моральною поведінкою людини.

Термінологічний диктант

Метафізика, закон тотожності, закон причинності, закон фінальності, онтологія, онтичне, онтична істина, онтологічне, онтологічна істина, спекулятивна психологія, феноменологія, спекулятивна теологія, топологічна організація буття, простір, гіперпростір, річ, темпоральна організація буття, час, процес, структурна організація буття, структура, елемент, система, рівні структурної організації буття, макросвіт, мікросвіт, динамічна організація буття, рух, розвиток, світ, можливий світ, дійсний

світ, сутне, буття, небуття, універсум, реальність, субстанція, атрибут, акциденція, модус, об'єктивна реальність, матерія, речовина, поле, матеріальне буття, суб'єктивна реальність, свідомість, екран свідомості, індивідуальна свідомість, суспільна свідомість, духовне буття, дух, душа, психіка, психофізичний паралелізм, презентація, монітор відхилення, несвідоме, Бог, теїзм, деїзм, пантеїзм, онтологічний аргумент буття Бога, космологічний аргумент буття Бога, теологічний аргумент буття Бога, моральний аргумент буття Бога.

Тести

- 1. Метафізика – це:**
 - а) вчення про межову та кінцеву реальність;
 - б) вчення про розвиток через розв'язання суперечностей;
 - в) вчення про самоорганізацію різноманітних систем.
- 2. Онтологія – це:**
 - а) вчення про структури внутрішнього світу людини;
 - б) вчення про буття, принципи його організації та пізнання;
 - в) вчення про Бога та докази Його існування.
- 3. Буття – це:**
 - а) світ як ціле;
 - б) природа;
 - в) все існуюче.
- 4. Основою буття, яка існує сама по собі незалежно ні від чого іншого є:**
 - а) свідомість;
 - б) інтенція;
 - в) субстанція.
- 5. До основних форм буття належить:**
 - а) буття людини;
 - б) буття світу;
 - в) буття духовного.
- 6. Поняття «матерія» є:**
 - а) безглуздою логічною конструкцією;
 - б) об'єктивною реальністю;
 - в) конструкцією, яку легко замінити поняттями буття.
- 7. Будь-які взаємодії, зміни в стані об'єкта – це:**
 - а) рух;
 - б) час;
 - в) спокій.
- 8. Головним у визначенні руху є:**
 - а) зміна форм мислення;
 - б) протиставлення небуттю;
 - в) зміна взагалі.
- 9. Свідомості властиве:**
 - а) ідеальне відображення дійсності;
 - б) пасивне відображення дійсності;
 - в) безпосередній вплив на дійсність.
- 10. Здатність поглянути на себе з боку – це:**
 - а) самоаналіз;
 - б) самосвідомість;
 - в) самопізнання.

Запитання

1. Яке значення має термін «метафізика»? Хто його запропонував? Що є предметом метафізики?
2. Чи потрібно вивчати метафізику у сучасну епоху? Які головні заперечення висуваються проти неї?
3. Скільки існує головних законів метафізики та як вони формулюються?
4. З яких підрозділів складається метафізика?
5. Що означає поняття «онтологія»? Як виник цей термін? Що вивчає онтологія?
6. Як можна визначити спекулятивну психологію?
7. Що є предметом спекулятивної теології?
8. Які принципи організації буття розглядаються в онтології?
9. Як Ви розумієте топологічний принцип організації буття?
10. Яким чином визначається простір? Що відомо про таку його властивість як тривимірність? Що таке гіперпростір?
11. Чим різняться фізичний простір, простір живих систем і соціальний простір?
12. Що таке річ? Який її філософський сенс?
13. Що розуміється під темпоральною організацією буття?
14. Що таке час та як його можна визначити через простір? Чи існує відмінність між фізичним, біологічним і соціальним часом? Що таке процес?
15. Як Ви розумієте структурний принцип організації буття?
16. Як співвідносяться між собою система, структура та елемент?
17. У чому суть динамічного принципу організації буття?
18. Як Ви розумієте рух? Чому він є загальним способом існування світу? Чим рух відрізняється від розвитку? У чому полягає єдність руху, простору і часу?
19. Що таке світ? Чим можливий світ відрізняється від дійсного світу? Як Ви розумієте твердження, що людина живе у множинному світі? Чому світ – це завжди ціле?
20. Що таке буття? Чи може воно включати в себе Бога? Чим відрізняється буття від існування? Які види має буття?
21. Який зміст вкладається в поняття «небуття»? Як співвідносяться поняття «ніщо» і «щось»?
22. Чим відрізняється буття світу від буття людини? Як співвідносяться поняття «буття», «субстанція», «світ людини»?
23. Як співвідносяться буття і матерія? Чи можна ототожнювати матерію із речовиною? Якщо ні, то чому?

24. Що таке свідомість? Яке її співвідношення із матерією, відображенням, ідеальним?
25. Наскільки виправдане ототожнення свідомості та абстрактного мислення?
26. Чи можна ототожнювати свідомість із психікою?
27. Який характер взаємодії свідомості та неусвідомлюваного?
28. Яка роль самосвідомості та рефлексії як вияву самосвідомості в існуванні свідомості?
29. Як співвідносяться самосвідомість та самопізнання?
30. Який зміст метафізичних доказів буття Бога?

Завдання

1. Поміркуйте над твердженням М. Гайдеггера: «Бути людиною і бути у світі – одне й те саме». Чому, на Вашу думку, бути людиною означає бути у світі?
2. Поясніть міркування М. Бердяєва: «Буття розкривається лише в людині, із людини, через людину. І лише тоді розкривається дух. Буття, яке не є дух, яке назовні, а не всередині, є тиранія натуралізму». Яке, на Вашу думку, місце буття людини у філософському розумінні буття? Коли особливо невідворотню проявляється «тиранія натуралізму»?
3. Прокоментуйте висловлювання К. Ясперса: «Для того, щоб досягти розуміння справжнього буття, я повинен знайти ціле, згідно з яким я визначаю, де ми знаходимося сьогодні. Завдання сучасності потрібно висловлювати як цілком специфічні висловлювання з пафосом абсолютної значущості для теперішнього» У чому, на Ваш погляд, його ключова ідея? Чи спроможна людина загалом охопити, пізнати усю глибину свого буття?
4. Як Ви розумієте вислів Ж.-П. Сартра: «Людина несе тягар буття на своїх плечах»?
5. У чому філософський зміст твердження М. Гайдеггера: «Думка надає слово буттю... Буття – найбільш висловлюване...» Чим, на Вашу думку, є мова для буття?
6. Як Ви розумієте слова Платона: «Час – це рухомий образ вічності». У чому полягає філософсько-світоглядний зміст поняття «час»?
7. На думку П. Чаадаєва, «усі часи ми створюємо самі собі, у цьому немає сумніву! Бог часу не створив. Він дозволив створити його людині». Яка концепція часу, на Ваш погляд, виражена у цьому твердженні?
8. На думку В. Леніна, «дарма багато теологів, що відчувають ускладнення щодо того, куди їм помістити пекло, а також спірити побажали витягти для себе користь із четвертого виміру». Як, на Ваш

погляд, співвідноситься гіперпростір із реальним тривимірним простором?

9. Поясніть думку М. Гайдеггера: «Та все ж у своїх відповідях на свої запитання про сутне як таке, метафізика промовляє із нетаємничою відкритості буття». Що конкретно, на Вашу думку, хотів висловити автор? Якщо свідомість не тотожна буттю, то якою в її статусі вона є крізь буття? Яким є буття як свідомість?

10. За М. Гайдеггером, «Завжди, коли метафізика репрезентує сутне, буття вже висвітлюється». На чому, на Ваш погляд, зосереджується людина: на бутті чи на сутньому?

Теми доповідей

1. Універсум як відкрита система.
2. Світ як системна організація.
3. Субстанційна модель світу.
4. Геоцентрична модель світу.
5. Геліоцентрична модель світу.
6. Рух і розвиток у світлі теорії самоорганізації.
7. Ідеальність свідомості.
8. Іntenціональність свідомості.
9. Свідомість, самосвідомість і несвідоме.
10. Мова і свідомість.

Рекомендована література

1. Андрущенко В.П. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова. – К.: Каравела, 2009.
2. Бичко І.В. Філософія / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.Г. Табачковський. – К.: Либідь, 2002.
3. Гусев В.І. Вступ до метафізики / В.І. Гусев. – К.: Либідь, 2004.
4. Ильин В.В. Философия: Метафилософия. Онтология. Гносеология. Эпистемология / В.В. Ильин. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – Т.1.
5. Корет Э. Основы метафизики / Э. Корет. – К.: Тандем, 1998.
6. Мондін Б. Онтология і метафізика / Б Мондін. – Жовква: Місіонер, 2010.

ТЕМА 6

Діалектика та антидіалектика

Мета:

Ознайомити із діалектикою як теорією і методом, її елементами, моделями та альтернативами.

План

1. Поняття і предмет діалектики.
2. Система та структура діалектики.
3. Основні закони діалектики.
4. Уявлення про діалектичний метод та моделі діалектики.
5. Альтернативи діалектики.

Тематичний словник

Діалектика – теорія, яка вибудовується шляхом руху категорій через протилежні визначення до системної цілісності та метод, який визначається парністю і полярністю категорій та орієнтує пізнання і мислення на дотримання цілої низки принципів та законів.

Об'єктивна діалектика – теорія руху матерії і духу, розвитку природи та суспільства.

Суб'єктивна діалектика – теорія руху понятійного мислення, в якому враховуються взаємозв'язки та суперечності дійсності.

Рух – будь-які зміни, що відбуваються в дійсності: розрив із попереднім станом, перехід, дія та взаємодія.

Розвиток – процес руху, послідовної зміни об'єктів і систем, поступальної заміни одних систем іншими.

Система діалектики – динамічна система парних і полярних категорій та заснованих на них законів розвитку.

Структура діалектики – мережа усталених відношень та зв'язків між елементами діалектики.

Елементи діалектики – принципи, категорії та закони діалектики.

Принципи діалектики – вихідні положення, які визначають підхід до аналізу універсальних зв'язків дійсності на основі яких відбувається синтез категорій у системну цілісність.

Принцип всезагального зв'язку – принцип діалектики, за яким окремі, обмежені, ізольовані, скінчені речі і явища не існують самостійно, а проходять у своєму розвитку через інші основи, умови та обставини, перебувають у постійному взаємозв'язку із ними.

Принцип єдності мислення та буття – принцип діалектики, за яким мислення адекватно відображає буття, а розумові процедури збігаються із реальним станом справ.

Принцип єдності рефлексії та руху – принцип діалектики, за яким в русі абстрактної думки кожен її крок включається в її зміст, конкретизуючи його, а результат усього руху співпадає за змістом з усім рухом.

Принцип єдності історичного та логічного – принцип діалектики, за яким логічне передуює історичному, але збагнути логічні етапи розвитку поняття можна лише тоді, коли завершиться історичний процес його руху.

Категорії діалектики – гранично широкі за обсягом поняття, які служать вихідними принципами пізнання та духовно-практичного перетворення дійсності.

Категорії сфери буття – категорії діалектики, які виражають безпосередні, буттєві відношення та взаємопереходи, що існують між ними.

Якість – категорія, яка виражає безпосередню буттєву визначеність сутнього, його властивостей та субстрату, що відрізняє це сутнє від інших речей.

Кількість – категорія, яка виражає безпосередню буттєву визначеність сутнього через набір множин та величин, при зміні яких у відповідних межах сутнє зберігається, продовжує існувати.

Міра – категорія, яка виражає збалансоване співвідношення якісних і кількісних характеристик речей та процесів, порушення якого призводить до зміни якості.

Стрибок – категорія, яка фіксує момент порушення міри, появу нової якості.

Революція – категорія, що фіксує стрибок у розвитку, який повністю змінює стару якість, явище чи процес в самій його основі.

Еволюція – категорія, яка фіксує поступовий розвиток речі чи явища при збереженні його якісної визначеності в процесі кількісних змін.

Становлення – категорія, яка виражає взаємопереходи кількісних та якісних змін.

Категорії сфери сутності – категорії діалектики, які виражають опосередковані, рефлексивні відношення, що існують між ними.

Сутність – категорія, яка фіксує внутрішню, приховану основу сутнього, внутрішній зв'язок характеристик сутнього, який стягує на себе усі інші, єдність усіх різноманітних та несуперечливих форм його буття.

Явище – категорія, яка фіксує те чи інше виявлення, вираження сутнього, зовнішні форми його існування.

Зміст – категорія, яка позначає елементи та процеси, що складають певне явище чи річ.

Форма – категорія, яка позначає спосіб існування та вираження змісту, організацію усталених зв'язків між його компонентами, структуру змісту внутрішньо властиву йому.

Ціле – категорія, яка позначає будь-яке утворення дійсності, що у своїх просторових чи часових межах та взаємодіях постає як неподільне хоча б на якомусь рівні, наділене якісними та кількісними характеристиками та таке, що має сталу внутрішню організацію.

Частина – категорія, яка позначає відносно самостійну складову чи елемент цілого.

Дійсність – категорія, яка фіксує те, що вже виникло, реально існує та діє, результат однієї із можливостей чи здійснену можливість.

Можливість – категорія, яка фіксує те, чого ще не існує, але що може з'явитися через об'єктивні тенденції розвитку певного явища чи процесу та наявність умов для його виникнення.

Необхідність – категорія, яка фіксує те, що закономірно впливає із внутрішнього, суттєвого, стійкого зв'язку речей, процесів та явищ, що обумовлено усім попереднім розвитком і за наявності відповідних умов, обов'язково наступає чи повинно наступити.

Випадковість – категорія, яка фіксує те, причина виникнення чого у зовнішніх обставинах, що визначається побічними, несуттєвими чинниками.

Причина – категорія, що позначає дію, яка викликає, визначає чи зумовлює певну зміну.

Наслідок – категорія, що фіксує результат взаємодії явищ, в якому фіксується те нове, що викликане дією причини.

Категорії сфери поняття – категорії діалектики, які виражають субстанційні відношення, що існують між ними.

Загальне – категорія, що фіксує нероздільність буття окремих речей та явищ, закономірну форму їхнього взаємозв'язку в складі цілого, єдність, яка об'єктивно існує між речами та явищами у рамках конкретної якісної визначеності.

Одиничне – категорія, що фіксує подільність буття окремих речей і явищ та виражає відособленість, дискретність, обмеженість, ізолюваність у просторі і часі цілісних утворень, властиві їм специфічно неповторні особливості, які складають їхню унікальну якісну та кількісну визначеність.

Особливе – категорія, що фіксує відносність буття окремих речей і явищ, взаємовідношення загального із одиничним, при якому те, що у випадку схожості є загальним щодо одиничного, у випадку розбіжності виступає одиничним щодо загального.

Заперечення – категорія, що фіксує зняття, відміну, перевершення, вилучення і збереження, яке передбачає наступність між старим та новим; момент розвитку та момент зв'язку етапів розвитку.

Закони діалектики – набори цілісно пов'язаних категорій, які виражають універсальні характеристики руху як такого.

Неосновні закони діалектики – парні та полярні категорії як принципи діалектики.

Основні закони діалектики – принципи, які в узагальненому вигляді характеризують джерело, механізм і спрямованість процесу розвитку в природі, суспільстві та мисленні.

Закон єдності та взаємодії протилежностей – принцип, відповідно до якого джерелом зміни і розвитку є суперечності між взаємно протилежними елементами, що утворюють цілісний об'єкт чи конкретну систему, взаємодія між якими дає поштовх до розвитку, виступає його рушійною силою.

Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін – принцип, що характеризує механізм процесу розвитку, який реалізується через взаємозалежність кількісних і якісних характеристик конкретної системи, при якій кількісні зміни, переростаючи рамки міри, призводять до якісних змін, а новостворена якість породжує нові можливості та інтервали кількісних змін.

Закон заперечення заперечення – принцип, який виражає поступальну спрямованість розвитку будь-якої конкретної системи, його спіралеподібний, циклічний характер, відповідно до якого в процесі заперечення початкового стану, старої якості новим у новій якості потенційно зберігаються елементи старого і при другому, повторному запереченні вони знову відновлюються, але в іншому, перетвореному вигляді.

Діалектичний метод – триступеневий механізм розвитку духовного буття та понятійного мислення, до складу якого входять теза (вихідне твердження), антитеза (заперечення) та синтез (заперечення заперечення або похідне твердження), які утворюють діалектичну тріаду.

Проблема діалектичного синтезу – ускладнення, яке виникає при спробі узгодити закон заперечення заперечення і принцип діалектичної тріади із законами логіки висловлювань, насамперед із законом Дунса Скота, який стисло формулюється так: «Із суперечності випливає все, що завгодно». Відповідно до цього закону, з тези та антитези як суперечності не обов'язково та гарантовано випливає синтетична істина. Сам Г. Гегель як автор методу діалектичної тріади, який зверхньо ставився до формальної логіки та зневажливо до

середньовічної філософії, у контексті якої й був сформульований закон Дунса Скота, не залишив жодного пояснення з приводу цього ускладнення.

Екзистенціальна діалектика – модель діалектики, в основу якої покладено екзистенціальне мислення, а розвиток людини розглядається через призму розв'язання глибинних суперечностей між насолодою, обов'язком та стражданням.

Соціальна діалектика – модель діалектики, в основу якої покладений класовий конфлікт, а розвиток суспільства розглядається як наслідок боротьби та співробітництва протилежних класів.

Негативна діалектика – модель діалектики, в основу якої покладені категорія нетотожності чи відмінності та принципів антагонізм між уніфікуючою соціальністю і природною унікальністю індивіда й тому у ній абсолютизується заперечення, перебільшується несумісність протилежностей.

Метаантропологічна діалектика – вчення про становлення людини у повсякденному, межовому і позамежовому бутті.

Матеріалістична діалектика – вчення про розвиток матерії в природі, суспільстві та мисленні.

Ідеалістична діалектика – вчення про розвиток духу, його інобуття в природі, суспільстві та мисленні.

Альтенативи діалектики – метафізика, еkleктика, софістика, догматизм, релятивізм та синергетика.

Синергетика – міждисциплінарний напрям досліджень, який сфокусований на системах різної природи, здатних до самоорганізації.

Термінологічний диктант

Діалектика, об'єктивна діалектика, суб'єктивна діалектика, рух, розвиток, система діалектики, структура діалектики, елементи діалектики, принципи діалектики, принцип всезагального зв'язку, принцип єдності мислення та буття, принцип єдності рефлексії та руху, принцип єдності історичного та логічного, категорії діалектики, категорії сфери буття, якість, кількість, міра, стрибок, еволюція, революція, становлення, категорії сфери сутності, сутність, явище, зміст, форма, ціле, частина, дійсність, можливість, необхідність, випадковість, причина, наслідок, категорії сфери поняття, загальне, одичне, особливе, заперечення, закони діалектики, неосновні закони діалектики, основні закони діалектики, закон єдності та взаємодії протилежностей, закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, закон заперечення заперечення, діалектичний метод, проблема діалектичного синтезу, екзистенціальна діалектика, соціальна діалектика, негативна діалектика,

метаатропологічна діалектика, матеріалістична діалектика, ідеалістична діалектика, альтернативи діалектики, синергетика.

Тести

1. Філософська теорія, що заснована на принципі розвитку, називається:

- а) гносеологія;
- б) софістика;
- в) діалектика.

2. Знайдіть помилку:

- а) розвиток – це рух по колу;
- б) поняття «рух» ширше поняття «розвиток»;
- в) розвиток і рух тотожні між собою

3. Які з наведених тверджень є правильними:

- а) причина передує наслідку;
- б) причина і наслідок міняються місцями;
- в) перехід причини у наслідок передбачає певні умови.

4. Це неправильно, що:

- а) необхідне причинно зумовлене;
- б) випадкове – безпричинне;
- в) необхідність немає ніякого відношення до випадковості.

5. Діалектичне заперечення – це:

- а) перехід від одного стану в інший;
- б) зміна ситуації зовнішніми факторами;
- в) зв'язок, наступність між старим та новим.

6. Що чому передує:

- а) якісні зміни кількісним;
- б) кількісні зміни якісним;
- в) нова якість старій якості.

7. Заперечення заперечення – це:

- а) руйнування старої якості;
- б) зв'язок між старим і новим;
- в) повторення пройденого на новій основі.

8. У діалектичному методі протилежності зіштовхуються, а потім діляться в:

- а) синтезі;
- б) аналізі;
- в) категорії.

9. Спосіб мислення, при якому те чи інше вчення сприймається як вічна істина – це:

- а) діалектика;

б) догматизм;

в) релятивізм.

10. Поняття «діалектика» першим почав вживати:

- а) Геракліт;
- б) Демокріт;
- в) Сократ.

Запитання

1. Що означає термін «діалектика»? Як змінювався зміст поняття діалектики у процесі історичного розвитку філософії? Які відмінності існують між історичними формами діалектики?

2. Як можна визначити діалектику? Що таке об'єктивна діалектика і де вона себе проявляє? У яких форма існує суб'єктивна діалектика?

3. Що таке система діалектики, яка її структура та які елементи вона в себе включає? Який характер має діалектика? Які функції вона виконує?

4. Яка роль діалектики щодо пізнавальної і практичної діяльності людей?

5. Що таке принципи діалектики? Який смисл основних принципів діалектики?

6. Як можна визначити принципи «розвиток» і «всезагальний зв'язок»? Як співвідносяться ці поняття?

7. Які методологічні вимоги до пізнання і практики можна зробити із вчення діалектики про всезагальний зв'язок і розвиток?

8. Який логічний зв'язок існує між принципом розвитку і методологічною вимогою конкретно-історичного підходу до вирішення наукових та практичних проблем?

9. Чому розвиток виступає всезагальним, універсальним способом усякого буття?

10. Що таке діалектичні категорії? Чим відрізняються між собою категорії сфери буття, сфери сутності та сфери поняття?

11. Як визначаються полярні категорії «якість», «кількість», «міра»? Як співвідносяться полярні та парні категорії «стрибок», «еволюція» та «революція»?

12. Яким чином визначаються та співвідносяться такі парні і полярні категорії як «сутність» і «явище», «зміст» і «форма», «ціле» і «частина», «дійсність» і «можливість», «необхідність» і «випадковість», «причина» і «наслідок»?

13. Яка різниця між сумативним цілим і цілісністю? Які основні ознаки причинно-наслідкового зв'язку?

14. Як визначаються та співвідносяться такі полярні категорії як «загальне», «одиничне» і «особливе»?

15. Що таке діалектичні суперечності? Який смисл діалектичного заперечення?

16. Яке значення для науки і практики мають категорії діалектики?

17. Як можна визначити закони діалектики? Чим відрізняються основні закони діалектики від неосновних?

18. Як визначається закон єдності та взаємодії протилежності? На яких категоріях базується його формулювання?

19. Як визначається закон взаємного переходу кількісних і якісних змін? На яких категоріях базується його формулювання?

20. Як визначається закон заперечення заперечення? На яких категоріях базується його формулювання?

21. Яке методологічне значення законів діалектики для науки і практики?

22. Що являє собою діалектика як метод? Якою є сфера дії діалектичного методу та де її межі?

23. Що таке матеріалістична діалектика? Чи правомірно стверджувати, що матеріалістична діалектика – це виправлена і поліпшена ідеалістична версія діалектики?

24. Як співвідносяться матеріалістична та соціальна діалектика? Чи можна вважати соціальну діалектику варіантом матеріалістичної діалектики, обмеженої соціальністю?

25. Як можна визначити і охарактеризувати екзистенціальну та негативну діалектику?

26. Як формулюється проблема діалектичного синтезу? Чим можна доповнити діалектичний метод, щоб зробити його надійним?

27. Що відрізняє діалектику від метафізики, еkleктики, софістики, релятивізму та догматизму? Чим спричиняється догматизм в індивідуальному та груповому мисленні?

28. Чи можна вважати синергетику альтернативою діалектики? Яким чином вони співвідносяться?

29. Чи існують альтернативи для діалектики, чи вона є безальтернативною теорією та методом?

30. Який статус діалектики в сучасній філософії?

Завдання

1. Які риси діалектики виражені в таких висловлюваннях?

а) «схована гармонія сильніше явної»;

б) «подібний до безладного сміття найпрекрасніший космос»;

в) «найкрасивіша з мавп – потворна, якщо зрівняти її з людським родом»;

г) «те саме живе і померле, що прокинулося і спить, молоде і старе, тому що перше зникає в другому, а друге в першому»;

д) «суперечність зближує, розмаїтість породжує прекрасну гармонію, і все через суперечність створюється».

2. Якою категорією діалектики можна виразити твердження Парацельса: «Усе є отрута, і все є ліки, тим або іншим робить лише доза»?

3. На яку особливість взаємного переходу кількісних і якісних змін звертав увагу Г. Гегель, наводячи дотепні приклади із суперечок давньогрецьких філософів: «Чи стає хвіст коня голим, якщо вирвати з нього одну волосину?», «Чи створює одне додане пшеничне зерно купу?».

4. Елементи якого закону діалектики містяться в наступному міркуванні М. Твена: «Коли мені було 15 років, я вважав, що мій батько знає все, а я нічого; в 25 років я дійшов висновку, що знаю все, а мій батько нічого; а коли мені виповнилось 35 років, я побачив, що мій батько знає дещо?»

5. Які можливості – реальні чи абстрактні іронічно описує Г. Гегель: «Можливо, що сьогодні у вечері Місяць упаде на Землю, тому що місяць є тіло, віддалене від Землі і може, тому також упасти доліниць, як камінь, кинутий у повітря; можливо, що турецький султан зробиться Папою, тому що він – людина?»

6. Чи погоджуєтеся Ви з наступними поглядами на випадковість?

а) «люди вигадали ідол випадку, щоб користуватися ним як приводом, що прикриває їхню власну нерозсудливість»;

б) «випадковість – беззвітний і безпричинний початок, в який вірує той, хто відкидає провидіння».

7. Як з погляду діалектики можна оцінити позицію Б. Спінози: «Можливе і випадкове – лише недоліки нашого розуму. Хто захоче це заперечувати, тому неважко бути довести його помилку. Саме, якщо він зверне увагу на природу і її залежність від Бога, то він не знайде нічого випадкового в речах...»?

8. Які елементи діалектики виражені в давньоіндійському афоризмі: «Не будь ні занадто грубим, ні занадто впертим, ні занадто м'яким, ні занадто схильним до доказів, ні занадто гнівним. Упертість відштовхує, м'якість викликає презирство, зайві докази кривдять, сліпа віра робить смішним, невір'я веде до пороку?»

9. Поясніть з погляду законів діалектики, чому, на думку Плутарха, «базіка хоче змусити себе любити і викликає ненависть».

прагне зробити послугу і стає нав'язливим, бажає викликати подив і робиться смішним».

10. Які сторони діалектики пізнання виражені в таких афоризмах?

а) «пізнане – значить обмірковане» (Г. Гегель);

б) «суперечність є критерій істини, відсутність її – критерій омани» (Г. Гегель);

в) «природу легше опанувати, підкоряючись їй» (Ф. Бекон).

Теми доповідей

1. Діалектика як теорія розвитку.

2. Діалектика кількісних та якісних змін.

3. Діалектична суперечність як джерело розвитку.

4. Особливості закону заперечення заперечення.

5. Категорії діалектики як універсальні форми мислення.

6. Негативна діалектика.

7. Екзистенціальна діалектика.

8. Метафізика – альтернатива діалектики як теорії розвитку.

9. Догматизм і релятивізм – альтернативи діалектики як теорії пізнання.

10. Еклектика і софістика – альтернативи діалектики як логіки.

Рекомендована література

1. Андрущенко В.П. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова. – К.: Каравела, 2009.

2. Бичко І.В. Філософія / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.Г. Табачковський. – К.: Либідь, 2002.

3. Гегель Г. В. Ф. Наука логіки / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1970. – Т 1.

4. Івакін О. А. Філософія / О. А. Івакін. – Одеса : Юридична література, 2004.

5. Петрушенко В. Л. Філософія / В. Л. Петрушенко. – Львів : Магнолія Плюс, 2004.

II. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

ТЕМА 7

Антична філософія та трансформація західної філософії

Мета:

Охарактеризувати філософські школи античності та тенденції їх розвитку як початок трансформації західної філософії.

План

1. Специфіка античної філософії.
2. Іонійська філософія.
3. Італійська філософія.
4. Аттична філософія.
5. Елліністично-римська філософія.

Тематичний словник

Західна філософія – філософія західної та православної цивілізації VI ст. до н.е. – поч. XXI ст. н. е.

Антична філософія – філософія греко-римської культури VI ст. до н.е. – V н. е.

Мудрець, Друг, Учитель, Правитель, Імператор, Раб – концептуальні персонажі античної філософії.

Калаготія – етико-естетичний ідеал створений в давньогрецькій культурі, який полягає у гармонійному поєднанні фізичних і духовних здібностей людини.

Іонійська філософія – давньогрецька філософія, яка зародилася і розвивалася на узбережжі Іонійського моря, у містах Мілеті та Ефесі в VI–V ст. до н. е.

Фалес (625 – 547 до н. е.) – давньогрецький філософ, математик, астроном. Перший із «семи мудреців» Давньої Греції. Засновник філософської школи в Мілеті. Вважав, що початком усього сутнього є вода. Основні твори: «Про початки», «Про сонцестояння», «Морська астрологія».

Анаксимандр (611 – 546 до н. е.) – давньогрецький філософ, представник мілетської школи. Вперше вжив поняття «архе». Створив поняття «апейрон». Основні твори: «Про природу», «Карта землі», «Глобус».

Анаксимен (585 – 524 до н. е.) – давньогрецький філософ, представник мілетської школи. Першопочатком усього сутнього оголосив повітря. Ввів у філософію поняття взаємного співвідношення праматерії і руху. Основний твір – «Про природу».

Геракліт Ефеський (544 – 483 до н. е.) – давньогрецький філософ. Запровадив у філософію поняття «становлення» і «Логос».

Вважав, що все виникло з вогню та перебуває у стані постійної зміни. Основний твір – «Про природу».

Поліс – місто-держава.

Фізис – природа.

Архе – універсальний початок і причина усього існуючого.

Апейрон – нескінченний, безмірний і безмежний початок світу.

Логос – універсальний закон, який лежить в основі світобудови і визначає спосіб її існування, а на рівні свідомості проявляється у формах мислення, мови і мовлення.

Італійська філософія – філософія італійського Заходу VI–V ст. до н.е., до якої зараховують піфагорійську школу і школу елеатів.

Піфагор (570 – 500 до н. е.) – давньогрецький філософ, засновник релігійно-філософської школи піфагорійців. Першопочатком усього сутнього вважав числа і пропорції. Автор термінів «філософія», «космос», «гармонія».

Парменід Елейський (540 – 462 до н. е.) – давньогрецький філософ, створив поняття «буття» і філософську поему «Про природу». Стверджував, що існує тільки вічне та незмінне буття, тотожне думці. Заперечував існування небуття.

Зенон із Елеї (490 – 430 до н. е.) – давньогрецький філософ, автор терміна «апорія». Обгрунтовував неможливість руху, простору та множинності. Основні твори: «Суперечки», «Проти філософів», «Про природу».

Космос – впорядковане, організоване і обмежене буття.

Хаос – неорганізоване й безмежне буття.

Космоцентризм – зорієнтованість на Космос, як найвищу цінність і центр інтелектуальних зусиль, й зумовлена цим залежність філософської проблематики від розуміння та осмислення Космосу, його перших початків і способу їх співвідношення з конкретними видами буття.

Апорія – ускладнення у вигляді нерозуміння, що виникає при осмисленні фізичних характеристик руху, простору і часу.

Аттична філософія – філософія, яка сформувалася в етнічній Греції – Аттиці у VI – IV ст. до н. е.

Анаксагор (500 – 428 до н. е.) – давньогрецький філософ, математик, астроном. Засновник школи ноології, автор термінів «гомеомерії», «Нус».

Демокріт (460 – 370 до н. е.) – давньогрецький філософ, засновник античної атомістики. Розробляв поняття «атоми» і «порожнеча». Стверджував, що атомам притаманний рух, а тіла – це комбінації атомів. Основні твори: «Про природу», «Про природу людини», «Про душевний настрій мудреця».

Протагор (490 – 420 до н. е.) – давньогрецький філософ, учень Демокріта, видатний представник школи софістів. Вказував на відносність пізнання. Заперечував можливість пізнання богів. Основні твори: «Мистецтво суперечки», «Істина», «Про першопочатковий стан», «Про богів».

Сократ (420 – 399 до н. е.) – давньогрецький філософ, засновник афінської школи філософії. Започаткував поворот філософської проблематики від природи до людини. Автор маевтики як методу аналізу понять.

Платон (428 – 347 до н. е.) – давньогрецький філософ, учень Сократа та вчитель Аристотеля, представник афінської школи філософії, засновник об'єктивного ідеалізму. Автор концептів «Деміург», «світ ідей», «світ речей», «анамнезис», «ідеальна держава», «філософ-правитель». Основні твори: «Апологія Сократа», «Держава», «Закони».

Аристотель (384 – 322 до н. е.) – давньогрецький філософ, учень Платона та вчитель Олександра Македонського, представник афінської школи філософії, автор «аристотелізму» як потужної течії світової філософії. Створив концепти «форма усіх форм», «чотири причини чи принципи сутнього», «ентелехія», «категорія», «силогізм», «катарсис» та філософську систему, яка охоплює усі сфери людського розвитку. Засновник таких наук як логіка, метафізика, політологія, поетика. Основні твори: «Органон», «Метафізика», «Про душу», «Нікомахова етика», «Риторика», «Поетика».

Гомеомерії – насіння якісно однорідних речей.

Нус – Світовий розум як космічна сила, що упорядковує гомеомерії у Космосі.

Атом – найдрібніша, незмінна частинка речовини.

Маевтика – метод аналізу понять із діалогічною структурою у вигляді запитань та відповідей на них, метою якого є визначення загального поняття.

Деміург – Творець Космосу.

Ідея – зразок речі, закон її існування, смислове значення приписане їй і зафіксоване у слові й наділене вищим ступенем внутрішньої єдності та цілісності.

Принцип участі – речі не утворені з Ідей, не є їхніми наслідками, але завдяки участі сутнього в бутті уподібнюється до них; їхні форми створені за зразком Ідей.

Анамнезис – концепція, за якою пізнання є різновидом пригадування забутого знання про світ ідей у світі речей, яке містить в собі у прихованому вигляді людська душа як безсмертна сутність.

Гілеморфізм – вчення про дві складові будь-якої речі: матерію як невизначений пасивний матеріал і форму як активний початок, що впорядковує матерію.

Ентелехія – енергія, діяльний, формуючий початок.

Категорія – тип предиката, який приписується речі.

Силогізм – доказове міркування, в якому демонструється логічний зв'язок між трьома частинами доведення: більшим засновком, меншим засновком та висновком.

Катарсис – очищення від пристрастей, повне звільнення від них.

Елліністично-римська філософія – філософія, яка розвивалася в Давній Греції та Римі у IV ст. до н. е. – V ст. н. е.

Епікур (341 – 270 до н. е.) – давньогрецький філософ, засновник епікуреїзму та власної філософської школи «сад Епікура». Закликав до співмірності між задоволеннями та його наслідками. Основні твори: «Про природу», «Про атоми і порожнечу», «Про спосіб життя», «Про кінцеву мету».

Зенон з Кітіона (333 – 262 до н. е.) – давньогрецький філософ, засновник стоїцизму. Стверджував, що метою людського життя є досягнення байдужості перед ударами долі. Основні твори: «Про життя, згідно із природою», «Про пристрасті», «Про обставини».

Сенека (4р. до н. е. – 65 р. н. е.) – давньоримський філософ, представник стоїцизму, учитель імператора Нерона. Основні твори: «Про душевний спокій», «Моральні листи до Луцилія».

Епіктет (50 – 138) – давньоримський філософ, представник стоїцизму. Походив із рабів. Вчив, що щасливими чи нещасливими людей роблять не речі, а уявлення про них.

Марк Аврелій (121– 180) – давньоримський філософ та імператор, представник стоїцизму, послідовник Епіктета. Основні твори: «На одинці із собою», «До самого себе».

Плотін (204 – 270) – давньогрецький філософ, засновник неоплатонізму. Створив вчення про Єдине, з якого сходять і до якого підносяться усе сутнє. Основний твір – «Еннеади».

Порфірій (234 – 305) – давньоримський філософ, представник неоплатонізму, учень Плотіна. Основні твори: «Про п'ять назв», «Життя Плотіна і порядок його творів».

Евдемонізм – вчення, за яким основою моральності є прагнення людини до щастя.

Гедонізм – вчення, за яким найвищим благом і метою життя людини є насолода.

Атараксія – незворушність, байдужість до будь-яких ціннісних орієнтацій; душевний спокій; стан душі, позбавленої страху, страждань та будь-яких переживань.

Персоналогічний диктант

Мудрець, Друг, Учитель, Правитель, Імператор, Раб, Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Геракліт Ефеський, Піфагор, Парменід Елейський, Зенон із Елеї, Анаксагор, Демокріт, Протагор, Сократ, Платон, Аристотель, Епікур, Зенон з Кітіона, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій, Плотін, Порфірій.

Термінологічний диктант

Західна філософія, антична філософія, калаготія, іонійська філософія, поліс, фізис, архе, апейрон, Логос, італійська філософія, космос, хаос, космоцентризм, апорія, аттична філософія, гомеомерія, Нус, атом, маєвтика, Деміург, ідея, принцип участі, анамнезис, гілеморфізм, ентелехія, категорія, силогізм, катарсис, елліністично-римська філософія, евдемонізм, гедонізм, атараксія.

Тести

1. Назвою «антична філософія» позначають:
 - а) філософію Стародавнього світу;
 - б) давньогрецьку та давньоримську філософію;
 - в) ранню європейську філософію.
2. Першопочаток всього сутнього отримав назву:
 - а) атом;
 - б) архе;
 - в) апейрон.
3. Визначте пари античних філософів, які у поглядах на природу руху займали протилежні позиції:
 - а) Анаксагор – Емпедокл;
 - б) Геракліт – Піфагор;
 - в) Парменід – Геракліт.
4. Вперше проблему людини як моральної істоти в центр античної філософії ставить:
 - а) Протагор;
 - б) Сократ;
 - в) Епікур.
5. Маєвтика – це:
 - а) іронічне глузування;
 - б) суперечка заради перемоги;
 - в) діалог, метою якого є здобуття істини.
6. Вважав, що існують вічні та ідеальні цінності буття:
 - а) Геракліт;
 - б) Піфагор;

в) Платон.

7. Хто із названих античних філософів започаткував лінію матеріалізму, а хто – лінію ідеалізму:

- а) Сократ;
- б) Демокріт;
- в) Платон.

8. За своїм філософським світоглядом Платон був:

- а) об'єктивним ідеалістом;
- б) суб'єктивним ідеалістом;
- в) абсолютним ідеалістом.

9. Аристотель стверджував:

- а) ідея речі – єдина її причина;
- б) речі виникають з атомів за необхідністю;
- в) кожна річ має чотири причини виникнення.

10. Свобода і управління своїми почуттями – головні принципи філософської школи:

- а) софістів;
- б) стоїків;
- в) епікурейців.

Запитання

1. Що таке античність і антична філософія?
2. Чим пояснюється щільний зв'язок природознавчих і філософських знань в античний період?
3. Як пояснювали мислителі Мілетської школи наявність єдності світу та одночасно його багатоманітність?
4. Як слід розуміти тезу Геракліта про єдність і боротьбу протилежностей?
5. Які ідеї Геракліта запозичив Демокріт при побудові свого філософського вчення?
6. Чим відрізняються погляди Парменіда від поглядів Геракліта?
7. З якого знаменитого девізу починається Сократівський період в античній філософії?
8. Чому Сократа часто порівнювали із софістами? Що спільного між їхніми вченнями?
9. Яке історичне значення філософії Сократа?
10. На які особливості філософії Платона Ви насамперед звернули б увагу і чому?
11. Чому Платон порівнює матеріальний світ із печерою, а чуттєво сприйняті речі з тінями?
12. Звідки люди, за Платоном, знають про світ ідей, якщо він не чуттєвий? Що зв'язує їх з цим світом?

13. На яких чеснотах Платон пропонував побудувати ідеальну державу?

14. Чим філософія Аристотеля відрізняється від філософії Платона?

15. Чи можна стверджувати що система Аристотеля, як і вчення Платона, є варіантом філософського ідеалізму? Якщо ні, то чому?

16. І Платон, і Аристотель називали матерію небуттям. Чи можна тлумачити ці твердження в тому смислі, що матерії немає?

17. У якому зв'язку, за Аристотелем, знаходяться матерія і форма?

18. Чому в елліністично-римській філософії на перший план висувається антропологічна проблематика?

19. Чи є підстави для того, щоб вважати вчення Епікура про задоволення аскетизмом, а не гедонізмом?

20. Яке історичне значення античної філософії?

Завдання

1. Прокоментуйте слова античних філософів:
 - а) «усе тече, усе змінюється» (Геракліт);
 - б) «якщо все подільне до безкінечності, тоді буття немає» (Демокріт);
 - в) «я знаю, що нічого не знаю» (Сократ).
2. На думку Платона, «здивування є початком філософії». Чому здивування сприяло появі філософії? Якими якостями наділене мислення філософа?
3. Фалес стверджував, що «першоосновою світу є вода». У чому сенс цієї ідеї? Чи мислив Фалес воду як речовину з її властивостями, чи – як насамперед поняття «єдина першооснова»?
4. Аристотель вважав, що «філософ має володіти пізнанням начал і причин сутностей». Який сенс вкладав Аристотель у поняття «начало сутностей»? Що розглядалося ним як першопочаток всього сутнього?
5. На погляд Анаксагора, «у всьому є частина всього». У чому сенс цієї думки? Які особливості спрямування мислення давніх греків вона засвідчує?
6. Прокоментуйте вислів Епікура: «Необхідність є лихо, але немає жодної необхідності жити з необхідністю». Які зрушення у світоглядному мисленні він засвідчує?
7. За Протагором, «людина – мірило всього». У чому сенс цієї думки? Відображенням якого філософського напряму є цей вислів?
8. Сократ закликав: «Пізнай самого себе». Якою сферою він обмежував висвітлення життєдіяльності людини?

9. Епікур висунув девіз: «Проживи непомітно!». Як вплинули на таку позицію філософа історичні умови епохи еллінізму? Порівняйте суспільний ідеал Епікура із соціальною позицією Платона.

10. Аристотель писав: «Перша філософія має своїм предметом пізнання причин справжнього, оскільки воно справжнє». У чому, за Аристотелем, полягає відмінність філософії від інших наук? Чим обумовлюється соціокультурна обмеженість тільки онтологічного розуміння філософії?

Теми для доповідей

1. Антична натурфілософія та сучасна наука.
2. Геракліт та ідея Логосу.
3. Сократ: проблема людини.
4. Апорії Зенона – логічна сила абстракції античної філософії.
5. Атомістичне вчення Демокріта.
6. Платонівський Сократ.
7. Утопічний проект Платона.
8. Проблема матерії і форми у метафізиці Аристотеля.
9. Порівняльний аналіз філософії Платона та Аристотеля.
10. Епікур та епікурейці.

Рекомендована література

1. Аблеев С.Р. История мировой философии / С.Р. Аблеев. – М.: АСТ; Астрель, 2002.
2. Алешин А.И. История мировой философии / А.И. Алешин. – М.: АСТ; Астрель; Хранитель, 2008.
3. Гусев Д.А. История философии / Д.А. Гусев. – М.: Слово; ЭКСМО, 2004.
4. Пролеев С.В. История античной философии / С.В. Пролеев. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2001.
5. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005.
6. Соколов В.В. Историческое введение в философию: История философии по эпохам и проблемам / В.В. Соколов. – М.: Академический Проект, 2004.

ТЕМА 8

Філософія доби Середньовіччя та Відродження

Мета:

Описати і пояснити тенденції розвитку філософської думки Середньовіччя та Відродження.

План

1. Специфіка західноєвропейської філософії доби Середньовіччя та епохи Відродження.
2. Початок середньовічної філософії.
3. Завершення середньовічної філософії.
4. Філософія раннього Відродження.
5. Філософія пізнього Відродження.

Тематичний словник

Середньовічна філософія – західноєвропейська філософія VI – XVст.

Учитель, Філософ, Апологет, Містик, Майстер, Святий – концептуальні персонажі середньовічної філософії.

Ориген (185 – 254) – християнський філософ і богослов, прихильник позитивного ставлення до античної філософії. Вважав, що християнство увінчує античну філософію. Основні твори: «Про початки», «Проти Цельса».

Тертуліан (160 – 220) – представник західної патристики, християнський апологет, прихильник концепції «чистої віри» і негативного ставлення до античної філософії. Першим сформулював концепт Трійці. Йому приписують тезу: «Вірую тому, що це абсурдно», якої немає в його творах, але яка влучно передає сутність його поглядів. Основні твори: «Апологетик», «Про свідчення душі», «Про плоть Христа», «Проти Проксея», «Проти Маркіона».

Августин (354 – 430) – представник західної патристики. Засновник напряму християнського благочестя під назвою августинізм. Запровадив літературний жанр сповіді. Основні твори: «Сповідь», «Про град Божий».

Северин Боецій (480 – 525) – давньоримський філософ. Засновник середньовічної схоластики. Першим поставив проблему універсалій. Основний твір – «Розрада філософією».

Іоанн Ериугена (810 – 880) – ірландський філософ і теолог, видатний представник середньовічної схоластики. Вважав, що філософія збігається із теологією. Створив об'ємну та системну християнську філософію, яка мала вплив на подальші покоління схоластиків. Основний твір – «Про розподіл природи».

Ансельм Кентерберійський (1033 – 1109) – англійський філософ, представник ранньої схоластики, прихильник реалізму. Розумів віру як передумову раціонального знання. Виразив своє кредо у вислові «Віра, що шукає розуміння». Основні твори: «Монологіум», «Прологійон».

П'єр Абеляр (1079 – 1142) – французький філософ і теолог, прибічник концептуалізму з елементами епістемологічної репрезентації. Основні твори: «Так і ні», «Історія моїх бідувань».

Тома Аквінський (1225 – 1274) – італійський філософ і теолог, систематизатор середньовічної схоластики і її найвидатніший представник, засновник томізму, автор концепції симфонії віри і розуму. Основні твори: «Сума теології», «Сума проти язичників».

Вільям Оккам (1285 – 1349) – англійський філософ і теолог, представник пізньої схоластики. Відстоював позиції радикального номіналізму. Сформулював методологічний принцип: «Не слід збільшувати сутності без потреби», який отримав назву «Бритви Оккама». Основні твори: «Сума логіки», «Політика».

Йоганн Екгарт (1260 – 1327) – німецький філософ-містик, засновник німецької містики. Розробляв філософію подолання страху смерті. За свою вченість отримав прізвище «Майстер». Основні твори: «Проповіді і міркування», «Глумачення на Євангеліє від Іоанна».

Генріх Зойзе (1295 – 1366) – німецький філософ-містик, учень Йоганна Екгарта. Закликав до очищення від чуттєвих зваб та до поєднання з Богом через споглядання досконалостей Христа і його страстей. Основний твір – «Книга вічної премудрості».

Теоцентризм – визнання Бога джерелом і основою всього існуючого.

Креаціонізм – вчення про створення світу і людини Богом із нічого або матерії, яка є ніщо перед Богом.

Об'явлення – спосіб отримання знань про наміри і настрої Бога через їхнє пряме та безпосереднє розкриття.

Причетність – спосіб утвердження будь-чого у бутті через певну індивідуальну міру участі в Абсолютному бутті.

Теологія – методичний виклад змісту християнського віровчення.

Катафатична теологія – теологічна система, яка визнає можливість часткового, відносно повного пізнання Бога шляхом аналогії між Ним, світом та людиною.

Апофатична теологія – теологічна система, за якою осягнення Абсолюту відбувається шляхом заперечення невластивих йому визначень.

Апологетика – розділ теології, який покликаний захищати, обстоювати християнське віровчення та діяльність християн.

Екзегетика – мистецтво тлумачення текстів Святого Письма, пояснення змісту та сенсу Божественного об'явлення.

Патристика – теологія і філософія християнських мислителів II–VII ст., які вважаються основоположниками християнського світорозуміння та духовно-релігійними авторитетами християнської церкви.

Схоластика – провідний напрям середньовічної філософії, який базується на логіці Аристотеля.

Універсалії – загальні імена чи універсальні поняття; поняття, які можна застосовувати до будь-якого числа об'єктів.

Реалізм – позиція, за якою універсалії дійсно існують, але не як імена чи образи розуму, а як ідеї речей.

Номіналізм – позиція, за якою універсалії є іменами, назвами речей, породженими мисленням.

Концептуалізм – позиція, за якою універсалії дійсно існують в розумі, мисленні та мові, але тільки як імена речей.

Теорія двох істин – ідея середньовічної схоластики, за якою між істинами теології та філософії існує певна узгодженість та гармонія, а у випадку розбіжностей між ними істини теології мають перевагу перед істинами філософії.

Містика – провідний напрям середньовічної філософії, який відкидав знання і розум та пропагував ідею, що шлях до Бога лежить через віру та самозречення, почуття любові до Нього.

Філософія Відродження – західноєвропейська філософія XV – XVI ст.

Геній, Ідіот, Титан, Герой, Реформатор – концептуальні персонажі філософії епохи Відродження.

Марсіліо Фічіно (1433 – 1499) – італійський гуманіст і неоплатонік епохи Відродження. Відновив у Флоренції діяльність платонівської Академії. Основні твори: «Платонівська теологія про безсмертя душі», «Про християнську релігію».

Піко дела Мірандола (1463 – 1494) – італійський філософ-гуманіст. Надзвичайно високо підносив людську гідність. Вважав, що саме людина здатна наслідувати енергію Божественного творення й тому здатна до витонченого самовдосконалення. Основний твір – «Промова про гідність людини».

Микола Коперник (1473 – 1543) – польський астроном. Обґрунтував геліоцентричну модель світобудови. Основний твір – «Про обертання небесних сфер».

Джордано Бруно (1548 – 1600) – італійський філософ. Послі-

довник геліоцентричного вчення М. Коперника. Основні твори: «Про безкінечність Всесвіту і світах», «Про причину початок і єдине», «Про героїчний ентузіазм»

Галілео Галілей (1564 – 1642) – італійський фізик, астроном, математик, мислитель-методолог. Математично та експериментально довів правильність концепції геліоцентризму. Основний твір – «Діалог про дві найголовніші системи світу Птолемеївську та Коперниканську».

Ніколо Макіавеллі (1469 – 1527) – італійський мислитель, історик і політолог. Своїми цинічними порадами князеві як сильній особистості започаткував явище під назвою «макіавеллізм». Основні твори: «Державець», «Історія Флоренції».

Томазо Кампанелла (1568 – 1639) – італійський філософ. Створив утопічний проект ідеального суспільства, де не існує приватної власності та сім'ї, праця є обов'язковою для всіх, особлива увага приділяється розвитку науки. Основний твір – «Місто Сонця».

Микола Кузанський (1404 – 1664) – німецький філософ і теолог, платонік епохи Відродження. Створив вчення про збіг абсолютного максимуму і абсолютного мінімуму. Основні твори: «Можливість – буття», «Про вчене незнання», «Про вершину споглядання», «Простак».

Еразм Роттердамський (1469 – 1536) – німецький філософ і теолог, засновник християнського гуманізму, прихильник ідеї освіченої монархії. Запропонував тлумачити Біблію власним розумом і критикував католицький церковний догматизм. Основні твори: «Про свободу волі», «Кинджал християнського воїна», «Похвала глупоті».

Мартін Лютер (1483 – 1546) – німецький мислитель, очільник Реформації в Німеччині, засновник протестантизму. Стверджував, що спасіння душі можливе тільки за допомогою самого Бога і віри в Нього. Основні твори: «Про свободу християнина», «Про рабську волю», «До християнського дворянства німецької нації».

Мішель Монтень (1553 – 1592) – французький філософ. Наголошував на недосконалому і обмеженості людського знання, на тому, що його необхідно постійно вдосконалювати і не зупинятись на досягнутому. Основний твір – «Досвіди».

Антропоцентризм – ідея філософії епохи Відродження, за якою центром світобудови, культури та самої філософії є людина.

Гуманізм – світогляд епохи Відродження, який визнає цінність людини, її право на життя, свободу, щастя та розвиток.

Геоцентризм – вчення про світобудову і будову Сонячної системи, за яким її центром є Земля.

Геліоцентризм – вчення про світобудову і будову Сонячної системи, за яким її центром є Сонце.

Гілозоїзм – концепція, за якою такі прояви життя як свідомість, відчуття, мислення є невід'ємною властивістю матерії і тому уся матерія відчуває переживає, має життєві прагнення.

Панпсихізм – концепція, за якою душа, психіка, свідомість у різних формах та виявленнях притаманні усій природі.

Пантеїзм – вчення, яке ототожнює Бога з природою або природною субстанцією.

Утопія – проект бажаного, справедливого, проте реально не існуючого досконалого суспільства чи ідеальної держави.

Персоналогічний диктант

Учитель, Філософ, Апологет, Містик, Майстер, Святий, Ориген, Тертуліан, Августин, Северин Боецій, Іоанн Ериугена, Ансельм Кентерберійський, П'єр Абеляр, Тома Аквінський, Вільям Оккам, Йоган Екхарт, Генріх Зойзе, Геній, Ідіот, Титан, Герой, Реформатор, Марсіліо Фічіно, Піко дела Мірандола, Микола Коперник, Джордано Бруно, Галілео Галілей, Ніколо Макіавеллі, Томазо Кампанелла, Микола Кузанський, Еразм Роттердамський, Мартін Лютер, Мішель Монтень.

Термінологічний диктант

Середньовічна філософія, геоцентризм, креаціонізм, об'явлення, причетність, теологія, катафатична теологія, апофатична теологія, екзигетика, апологетика, патристика, схоластика, універсалії, реалізм, номіналізм, концептуалізм, теорія двох істин, містика, філософія Відродження, антропоцентризм, гуманізм, геоцентризм, геліоцентризм, гілозоїзм, панпсихізм, пантеїзм, утопія.

Тести

1. Джерела середньовічної філософії знаходяться у:
 - а) філософії Сократа;
 - б) філософії Платона і Аристотеля;
 - в) християнському світобаченні.
2. Онтологічним принципом середньовічної філософії є:
 - а) раціоналізм;
 - б) креаціонізм;
 - в) об'явлення.
3. Гносеологічним принципом середньовічної філософії є:
 - а) історизм;
 - б) об'явлення;
 - в) номіналізм.
4. Християнські апологети:
 - а) були прибічниками Юліана Відступника;
 - б) захищали, виправдовували християнське віровчення;
 - в) включили гностичні обряди у церковний культ.
5. У середньовічній схоластиці проголошувалася відмінність між:
 - а) вірою і розумом;
 - б) теологією і філософією;

в) наукою і релігією.

6. У середньовічній філософії в дискусії про універсалії номіналісти стверджували:

- а) реально існують лише загальні ідеї;
- б) реальні тільки одиничні речі, а загальні ідеї лише імена речей;
- в) ідея речі не відповідає своєму матеріалізованому втіленню.

7. У середньовічній філософії в дискусії про універсалії реалісти стверджували:

- а) реально існують лише загальні ідеї;
- б) ідея ідентична речі;
- в) ідеї передують речам.

8. Яка провідна тема філософських роздумів епохи Відродження:

- а) метафізика; б) теологія; в) гуманістика.

9. Епоха західноєвропейського Відродження була:

- а) епохою християнського світобачення;
- б) епохою піднесення значущості земного життя людини та її самовдосконалення як особистості;
- в) епохою світського, атеїстичного світобачення та наукового світосприйняття.

10. В епоху Реформації були обґрунтовані ідеї про:

- а) особисту свободу і творчу активність людини;
- б) вічне спасіння тільки з волі Бога, без найменшого зусилля і віри людини;
- в) провідну роль католицької церкви в ділі спасіння людської душі.

Запитання

1. Чи існує зв'язок та наступність між античною і середньовічною філософією?
2. Які концептуальні відмінності між античною філософією та філософією Середньовіччя?
3. Який статус теології і філософії в культурі Середньовіччя?
4. Який філософський сенс заповідей Христа?
5. Яким чином простежуються ідеї Платона та Аристотеля у середньовічній філософії?
6. Чому саме Августин Блаженний є автором розуміння часу як однолінійної перспективи?
7. Яким чином Тома Аквінський обґрунтовував твердження про те, що між розумом і вірою не повинно бути суперечностей?
8. Як вплинула антична філософія на становлення схоластики?
9. Чому дотепер тривають суперечки між номіналістами і реалістами?

10. Яким чином пояснювали суперечності між знанням і вірою представники містики? Як вони вирішували проблему співвідношення релігії і філософії?

11. Які ознаки середньовічної філософії зберегли свою актуальність дотепер?

12. Яка відмінність між середньовічною філософією і філософією Відродження?

13. Що визначально спрямовувало культуру та філософію в епоху Відродження?

14. Чим відрізняється гуманістичний антропоцентризм від антропоцентризму християнського?

15. У чому гуманісти вбачали сенс буття людини? Чи поділяєте Ви історичну обмеженість цього бачення?

16. Який зв'язок існує між ідеями ренесансного гуманізму та ідеями Реформації?

Завдання

1. Для Сенеки, «людина для людини – святиня», а, за Августином Блаженным, «коли людина живе за людиною, а не за Богом, вона подібна до сатани». У чому Ви вбачаєте суттєву відмінність цих висловів? Які важливі філософсько-світоглядні цінності втілені у твердженні Августина Блаженного?

2. На думку Августина Блаженного, «Бог краще пізнається незнанням». Спробуйте прокоментувати цей вислів. Яке його значення для людського життя?

3. Августин Блаженний зазначав, що «стосовно часу переважає авторитет, а стосовно суті справи – розум». На чому ґрунтується цей висновок?

4. Поясніть вислів Томи Аквінського: «Пізнання істини подвійне: або це пізнання через природу, або пізнання через благодать». Які особливості середньовічного філософського мислення відображає цей висновок? Чим, на Вашу думку, зумовлена життєва необхідність «пізнання через благодать».

5. Тома Аквінський стверджував, що «віра, оскільки вона споглядає щонайвищу причину, може бути названа вищою мудрістю...». Що і на підставі чого поціновується як вища мудрість?

6. Проаналізуйте формулювання принципу «Бритви Оккама»: «Марно робити через посередництво більшого те, що може бути досягнуто через посередництво меншого». Чому саме принцип «Бритви Оккама» відіграв велику роль у подоланні схоластики?

7. За Дж. Бруно, «матерія не є чимось майже нічим, себто чистою можливістю, голою, без дійсності, без сили і досконалості. Недопустимо розглядати її якимось висловом і ніби чимось логічним».

Якою у цьому твердженні постає матерія: реально-предметною чи Божественною? Знайдіть світоглядну новизну в цих словах?

8. Які властивості людини постають у твердженні Піко делла Мірандоли як найперші?: «Я вміщую тебе у центр світу, щоби звідти тобі було зручно оглядати все, що є у світі, я не зробив тебе ні небесним, ні земним, ні смертним, ні безсмертним, щоби ти сам вільний та славний майстер, сформував себе за тим взірцем, якому віддаєш перевагу».

9. Н. Макіавеллі рекомендував «не відхилятися від добра, якщо це можливо, але й уміти стати на шлях зла, якщо це необхідно». Наскільки виправданий шлях до мети, на якому будь-які засоби придатні?

10. Визначте нові пріоритети у ставленні до пізнання, завдань людини, які окреслені у твердженні Франческо Патриці: «Будь-яке пізнання започатковується розумом та виходить із відчуттів. Серед відчуттів за шляхетністю походження та за гідністю першість належить зору».

Теми для доповідей

1. Біблія як джерело середньовічного світобачення.
2. Філософський сенс заповідей Христа.
3. Августин Блаженний – засновник християнської антропології.
4. Філософська система Томи Аквінського.
5. Проблема людини у ренесансному гуманізмі.
6. Пантеїстична онтологія Миколи Кузанського.
7. Ідея безкінечності Миколи Кузанського та сучасні досягнення науки.
8. Микола Коперник – автор геліоцентричної моделі світу.
9. Космологія Джордано Бруно.
10. Автономія політичної думки Ніколо Макіавеллі.

Рекомендована література

1. Александрова О. Філософія середніх віків та Відродження / О. Александрова. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2000.
2. Аблеев С.Р. История мировой философии / С.Р. Аблеев. – М.: АСТ; Астрель, 2002.
3. Алешин А.И. История мировой философии / А.И. Алешин. – М.: АСТ; Астрель; Хранитель, 2008.
4. Гусев Д.А. История философии / Д.А. Гусев. – М.: Слово; ЭКСМО, 2004.
5. Колпстон Ф.И. История средневековой философии / Ф.И. Колпстон. – М.: Энигма, 1997.
6. Скотний В.Г. Філософія : історичний і систематичний курс / В. Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005.

ТЕМА 9

Філософія Нового часу та доби Просвітництва

Мета:

Охарактеризувати розбіжності між філософією доби Середньовіччя і епохи Відродження та філософією Нового часу та доби Просвітництва.

План

1. Специфіка філософії Нового часу та доби Просвітництва.
2. Методологічні пошуки та принципи класифікації наук у філософії Нового часу.
3. Дилема емпіризму та раціоналізму у філософії Нового часу.
4. Три версії вчення про субстанцію у філософії Нового часу.
5. Теорія суспільного договору в політичних моделях філософії Нового часу.
6. Програма культивування розуму у філософії доби Просвітництва.

Тематичний словник

Філософія Нового часу – західноєвропейська філософія XVII – XVIII ст.

Вчений, Винахідник, Ідіот, Скептик, Адвокат – концептуальні персонажі філософії Нового часу.

Френсіс Бекон (1561 – 1626) – англійський філософ, засновник емпіризму, один із перших методологів науки. Запропонував новий метод пізнання – наукову індукцію та деталізовану класифікацію наук. Основні твори: «Новий Органон», «Нова Атлантида».

Рене Декарт (1596 – 1650) – французький філософ та математик, теоретик раціоналізму, один із перших методологів науки, дедуктивіст, дуаліст, автор теорії «вроджених ідей». Основні твори: «Розмірковування про метод», «Метафізичні роздуми», «Початки філософії».

Джон Локк (1632 – 1704) – англійський філософ, представник емпіризму. Створив ідеологічне підґрунтя лібералізму. Засновник психологізму як принципу пізнання. Основні твори: «Досвід про людський розум», «Розумність християнства», «Два трактати про врядування».

Джордж Берклі (1685 – 1753) – англійський філософ, критик матеріалізму та емпіризму. У своїх висновках доходив до соліпсизму. Основні твори: «Досвід нової теорії зору», «Трактат про початки людського зору», «Трактат про принципи людського пізнання».

Девід Юм (1711 – 1776) – англійський філософ, історик, економіст і публіцист. Сформулював основні принципи агностицизму. Скептично ставився до теоретичних можливостей обґрунтування

досвіду. Основні твори: «Трактат про людську природу», «Досвіди моральні і політичні».

Бенедикт Спіноза (1632 – 1677) – нідерландський філософ, раціоналіст, пантеїст. Обстоював онтологічний монізм. Центральним пунктом своєї філософії зробив раціональну етику, засновану на вченні про єдину, вічну та безкінечну субстанцію. Свободу ототожнював із пізнанням, яке дозволяє запобігти згубним афектам. Основні твори: «Богословсько-політичний трактат», «Етика».

Готфрід Вільгем Ляйбниц (1646 – 1716) – німецький філософ та математик. Вважав, що реальний світ складається із чисельних духовних субстанцій – монад. Вони між собою знаходяться у відношенні наперед встановленої Богом гармонії. Діяльний характер монад полягає у зміні сприйняття та визначається індивідуальним устремлінням монади до нових сприйняття. Всесвіт еволюційно постає як духовний розвиток монад від «темних» до «свідомих». Основні твори: «Монадологія», «Теодицея».

Томас Гоббс (1588 – 1679) – англійський філософ, представник емпіризму та механістичного матеріалізму. Застосовував емпіричне пізнання до суспільних відносин. Запропонував теорію суспільного договору і природного права. Основні твори: «Основи філософії», «Про тіло», «Про людину», «Левіафан».

Емпіризм – метафілософський термін, що позначає філософський напрям, який намагається звести будь-які знання до фактів або даних досвіду.

Емпіричний – такий, що базується на досвіді, впливає з досвіду.

Раціоналізм – метафілософський термін, що позначає філософський напрям, який єдиним джерелом, а також критерієм знання та пізнання, визнає розум.

Раціональне – те, що пов'язане з розумом та може привести до бажаного результату шляхом найменших затрат сил та засобів.

Сенсуалізм – метафілософський термін, що позначає філософський напрям, який ставить усі знання та інтелектуальні надбання людини в залежність від чуттів, чуттєвого контакту людини із дійсністю.

Вроджені ідеї – ідеї, що присутні в людському розумі завжди як прояв його власної, вихідної якості; внутрішні джерела здійснення розумових дій.

Первинні та вторинні якості речей – позиція гносеологічного дуалізму, за якою первинними якостями вважаються якості об'єктивні, притаманні самим речам, а вторинними якостями – суб'єктивні відчуття, що містяться в свідомості, а не в самих речах.

Соліпсизм – філософсько-світоглядна позиція, яка стверджує, що реально існує лише суб'єктивне Я та його усвідомлювані змісти.

Перцепція – сприйняття як дія, ефемерне і несвідоме сприйняття якогось явища.

Аперцепція – вплив попереднього досвіду людини на її теперішнє сприйняття та ясне усвідомлення якогось явища.

Монади – найпростіші, неподільні духовні сутності чи субстанції, з яких складається світ.

Теодицея – вчення, яке спрямоване на усунення суперечності між ідеєю всемогутнього і справедливого Бога та фактом наявності зла у світі.

Механіцизм – спрощений підхід для складних біологічних та соціальних явищ на основі законів механіки.

Суспільний договір – теорія виникнення держави в результаті угоди між людьми, за якою передбачена добровільна відмова людей від частини їхніх природних прав на користь державної влади, з метою забезпечення від постійних воєн.

Природне право – принципи та правила поведінки, які випливають із природи людини.

Філософія доби Просвітництва – філософська думка Англії, Франції та Німеччини XVIII ст.

Бунтар, Машина, Вихователь, Фаталіст, Оптиміст – концептуальні персонажі філософії доби Просвітництва.

Вольтер (1694 – 1778) – французький філософ, письменник, публіцист, діяч. Критикував феодально-клерикальний світогляд, церковний догматизм. Вважав церкву захисницею привілеїв правлячого класу. Основні твори: «Філософські листи», «Трактат про метафізику», «Філософський словник».

Жюльєн Оноре де Ламетрі (1709 – 1751) – французький філософ, представник механістичного матеріалізму. Людський організм розглядав як машину, подібну до годинникового механізму. Основні твори: «Короткий виклад філософських систем», «Людина-машина», «Тварини – більше ніж машини».

Жан-Жак Руссо (1712 – 1778) – французький філософ, письменник, естетик, педагог, діяч, критик цивілізації, ідеолог Великої Французької революції. Один із авторів ідеї представницької демократії. Наголошував на суверенному праві народу на революцію. Основні твори: «Міркування про походження і обґрунтування нерівності між людьми», «Еміль, або Про виховання».

Дені Дідро (1713 – 1784) – французький філософ-матеріаліст, представник енциклопедистів. Виступав з критикою клерикалізму,

церковного догматизму та суб'єктивного ідеалізму. Зазначав, що абсолютизація необхідності або випадковості веде до фаталізму. Основні твори: «Філософські думки», «Філософські основи матерії і руху», «Жак-фаталіст».

Клод Адріан Гельвецій (1715 – 1771) – французький філософ-матеріаліст, атеїст. Його погляди мали великий вплив на лідерів Великої Французької революції. Висунув вимогу ліквідації феодальних відносин та феодальної власності. Основний твір – «Про розум».

Жан Антуан Кондорсе (1743 – 1794) – французький філософ та політичний діяч, представник енциклопедистів, прихильник деїзму та сенсуалізму. Один із авторів ідеї історичного прогресу. Основний твір – «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму».

Енциклопедисти – укладачі та автори «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел» (1751–1788 рр.), в якій містився систематичний огляд нагромаджених тодішньою наукою знань, що обґрунтовували передові ідеї свого часу та зіграли значну роль в забезпеченні ідеологічних передумов Великої Французької революції 1789–1799 рр.

Енциклопедія – науково-довідкове видання, що об'єднує в певній системі найсуттєвіші відомості з усіх галузей знань.

Енциклопедизм – всебічна освіченість, обізнаність із різних галузей знань.

Оптимізм – світоглядна позиція, настрої душі людини, пройняті надією та позитивною оцінкою існуючого та майбутнього стану справ.

Персоналогічний диктант

Вчений, Винахідник, Ідіот, Скептик, Адвокат, Френсіс Бекон, Рене Декарт, Джон Локк, Джордж Берклі, Девід Юм, Бенедикт Спіноза, Готфрід Ляйбниц, Томас Гоббс, Бунтар, Машина, Вихователь, Фаталіст, Оптиміст, Вольтер, Жюльєн Оноре де Ламетрі, Жан-Жак Руссо, Дені Дідро, Клод Адріан Гельвецій, Жан Антуан Кондорсе.

Термінологічний диктант

Філософія Нового часу, емпіризм, емпіричний, раціоналізм, раціональне, сенсуалізм, вроджені ідеї, первинні та вторинні якості речей, соліпсизм, перцепція, аперцепція, монади, теодицея, механіцизм, суспільний договір, природне право, філософія доби Просвітництва, енциклопедисти, енциклопедія, енциклопедизм, оптимізм.

Тести

- 1. Найсуттєвіша особливість філософії Нового часу:**
 - а) принципова орієнтація на науку;
 - б) звернення до повсякденного досвіду;
 - в) панування релігійної віри.
- 2. Найголовнішою для філософії Нового часу була проблема:**
 - а) релігійної догми;
 - б) живого споглядання;
 - в) методологічного обґрунтування науки.
- 3. Основне твердження емпіризму:**
 - а) найвищий вид пізнання – інтуїція;
 - б) усі знання людини ґрунтуються на досвіді;
 - в) усе піддавати сумніву.
- 4. Основне твердження раціоналізму полягає в тому, що:**
 - а) розум відіграє головну роль в пізнанні людини світу;
 - б) головна роль у науці належить експерименту;
 - в) суть процесу пізнання полягає в сприйнятті світу окремою людиною.
- 5. Назвіть пари новосвропейських філософів, які розвивали протилежні погляди на природу людського пізнання:**
 - а) Декарт – Спіноза;
 - б) Ляйбниц – Локк;
 - в) Юм – Берклі.
- 6. Основний метод Ф. Бекона – це:**
 - а) дедукція;
 - б) індукція;
 - в) абдукція.
- 7. Основний метод Р. Декарта – це:**
 - а) інтелектуальна інтуїція;
 - б) раціональна дедукція;
 - в) емпірична індукція.
- 8. Теорію природного права розробляв:**
 - а) Гоббс;
 - б) Локк;
 - в) Вольтер.
- 9. Основна ідея французького Просвітництва:**
 - а) пріоритет розуму як найвищої інстанції при розв'язанні проблем людського суспільства;
 - б) пріоритет чуттєвого пізнання світу при розв'язанні проблем людського суспільства;
 - в) пріоритет колективного над індивідуальним при розв'язанні

проблем людського суспільства.

10. До найголовніших ідей французької філософії доби Просвітництва зараховують ідею:

- а) рівності усіх людей;
- б) війни всіх проти всіх;
- в) прав і свобод громадян.

Запитання

1. Чим відрізняється західноєвропейська філософія XVII–XVIII ст. від попередніх етапів її розвитку?
2. Чому для філософії Нового часу найголовнішою була проблема методологічного обґрунтування науки?
3. Що Ф.Бекон вважав головним об'єктом наукового пізнання?
4. Чим відрізняються між собою три шляхи пізнання, охарактеризовані Ф.Беконем, та які їх особливості?
5. Які методи наукового пізнання розвивали Ф.Бекон і Р.Декарт.
6. Яке місце досвіду у процесі пізнання відводив Ф.Бекон?
7. Який смисл принципу універсального сумніву Р.Декарта?
8. На яких філософських засадах ґрунтується метод логічної дедукції Р.Декарта?
9. У чому виявляється історичне значення раціоналістичної картезіанської методології?
10. Чим відрізняється вчення Р.Декарта про вроджені ідеї від теорії вродженого знання Г. Ляйбниця?
11. Що таке монада Г. Ляйбниця та в чому її відмінність як одиниці буття від атома Демокріта?
12. Чому монадологія Г. Ляйбниця мала плідні наслідки в критиці механістичного світогляду?
13. В чому суть механіко-матеріалістичної картини світу Нового часу?
14. Чим відрізняються теорії суспільного договору Т.Гоббса і Дж. Локка від теорії нового суспільного договору Ж.-Ж. Руссо?
15. На яких підставах обґрунтовують концепцію фаталізму Д. Дідро та П. Гольбах?

Завдання

1. З'ясуйте на яких засадах ґрунтуються афоризми Ф.Бекона: «Знання – сила» та «Знання – влада».
2. Прокоментуйте вислів Ф. Бекона: «Розум людини уподібнюється кривому дзеркалу, котре примішуючи до природи речей свою природу, відображає речі у викривленому і спотвореному вигляді». До якого філософського напрямку можна зарахувати автора цих слів?

3. На думку Ф. Бекона, «найправильніше пояснення природи досягається завдяки спостереженню у відповідно спрямованих дослідах. Тут відчуття формують судження лише про досвід – досвід же про природу та силу речей». Чи погоджуєтесь Ви з цією думкою? Яке місце вона відводить досвіду в пізнанні?

4. Обдумайте і порівняйте вислови двох філософів: «Мислю, значить, існую» Р. Декарта і «Жити, значить мислити» Цицерона.

5. Р. Декарт вважав, що «ніщо не може бути пізнаним раніше за інтелект, бо пізнання всіх інших речей залежить від інтелекту, а не навпаки». Чи відображає, на Вашу думку, цей вислів спрямованість діяльності мислення?

6. Р. Декарт стверджував: «Все має постати перед судом розуму». Чи погоджуєтесь Ви з цим твердженням? Розкрийте його смисл з позиції сьогодення.

7. Т. Гоббс міркував так: «Якщо Декарт твердить, що ідеї Бога і душі для нас вроджені, то я хотів би знати, чи мислить дух і в глибокому сні і коли нічого не сниться. Якщо ні, то він у ці моменти не має жодних ідей. Звідси випливає, що не існує вроджених ідей, бо все те, що природжене має бути завжди наявним». Чи поділяєте Ви запропоновану критику «вроджених ідей»? Чи наявні в людському інтелекті «вроджені ідеї»?

8. На думку Б.Спінози, «людина – це природа, що є знанням того, як дух пов'язаний зі всією природою». У чому, на Ваш погляд, проявляється раціоналізм Б.Спінози у наведеному тлумаченні людини?

9. Прокоментуйте твердження Д. Дідро: «Розум розпоряджається нашими почуттями. Якщо мені здається, що я чую який-небудь звук, то я його чую; якщо мені здається, що я бачу який-небудь предмет, то я його бачу».

10. На думку Р.Декарта, «причина, чому багато хто переконаний, що важко пізнати Бога і зрозуміти, що таке душа, полягає в тім, що вони ніколи не піднімаються вище того, що може бути пізнане почуттями, і так звикли розглядати все за допомогою уяви, що являє собою лише певний рід мислення про матеріальні речі, що все чого не можна уявити, здається їм незрозумілим». Чи погоджуєтесь Ви із наведеним міркуванням?

Теми для доповідей

1. Механістична картина світу в новоевропейській філософії.
2. Мислення «здорового глузду» та його сучасна філософська оцінка.
3. Концепція нової емпіричної науки Ф.Бекона.
4. Принцип універсального сумніву Р.Декарта та сучасна наука.

5. Р. Декарт – засновник механістичного світогляду.
6. Синтез аристотелізму і картезіанства у філософії Г. Ляйбниця.
7. Монадологія Г. Ляйбниця.
8. Агностицизм Дж. Берклі та Д. Юма.
9. Антропологія та філософія духу Б. Спінози.
10. Розум як знаряддя перетворення буття у французькій філософії епохи Просвітництва та сучасна оцінка цієї ідеї.

Рекомендована література

1. Аблеев С.Р. История мировой философии / С.Р. Аблеев. – М.: АСТ; Астрель, 2002.
2. Алешин А.И. История мировой философии / А.И. Алешин. – М.: АСТ; Астрель: Хранитель, 2008.
3. Гусев Д.А. История философии / Д.А. Гусев. – М.: Слово; ЭКСМО, 2004.
4. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії: Від Декарта до Вітгенштайна / Р. Скратон. – К.: Основи, 1998.
5. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005.
6. Соколов В.В. Европейская философия XV –XVII веков / В.В. Соколов. – М.: Академический Проект, 2009.

ТЕМА 10

Німецька класична філософія та філософія марксизму

Мета:

Ознайомити із характерними рисами і провідними напрямками німецького ідеалізму та матеріалізму.

План

1. Специфіка німецької класичної філософії та філософії марксизму.
2. Критична філософія.
3. Філософія свободи. Негативна і позитивна філософія.
4. Філософія абсолютної ідеї.
5. Антропологічний принцип філософії майбутнього.
6. Філософія марксизму і неомарксизму.

Тематичний словник

Німецька класична філософія – метафілософський термін, що позначає філософію німецької культури кінця XVIII – середини XIX ст.

Суддя, Дієвець, Естет, Енциклопедист, Революціонер – концептуальні персонажі німецької класичної філософії та філософії марксизму.

Іммануїл Кант (1724 – 1804) – німецький філософ і вчений, засновник німецької класичної філософії, тяжів до лібералізму. Його позиція характеризується як критична філософія. Головним завданням філософії вважав критичну перевірку пізнавальних здатностей. Обґрунтував примат практичного розуму над теоретичним. Сформулював категоричний імператив. Основні твори: «Загальна природна історія і теорія неба», «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика здатності судження».

Критична філософія – філософія трансцендентального як умови всякого фактичного досвіду та можливості пізнання із чистого досвіду.

Трансцендентальний – той, що виходить за межі доступного для досвіду; принципи та правила функціонування свідомості; необхідні і вирішальні чинники людського пізнання, які не можуть бути виведеними із досвіду, отримані у досвіді, але які присутні у пізнанні, проявляються у ньому та поза присутністю яких пізнання неможливе.

Трансцендентний – такий, що виходить за усі можливі межі; характеристика таких сутностей, що знаходяться за межами доступних для спостереження проявів буття.

Іманентний – внутрішньо притаманний речам та явищам, невід'ємний від них.

Трансцендентальний ідеалізм – метафілософський термін, що позначає різновид філософського ідеалізму, який досліджує кате-

горіальну структуру свідомості та правила її діяльності як джерело і схему конструювання об'єктивної реальності.

Трансцендентальна аналітика – дослідження природи та можливостей розсудкового знання.

Трансцендентальна діалектика – дослідження можливостей та меж розуму.

Розсудок – початковий рівень абстрактного мислення, спрямованого на мету, зміст якого полягає у здатності суб'єкта створювати твердження та оперувати ними у межах певної незмінної, наперед заданої та механічно засвоєної схеми.

Розум – вищий рівень абстрактного мислення, спрямованого на ціле, сенс, визначальні цінності людського буття, зміст якого полягає у здатності суб'єкта виводити із вихідних тверджень нові поняття та оперувати ними у межах системної цілісності, узгоджуючи їх між собою.

Теоретичний розум – націленість на з'ясування устрою світу, пошук істини та засобів її опису, що не пов'язана безпосередньо із практичною діяльністю.

Практичний розум – здатність до вільного морального самовизначення, яка не пов'язана безпосередньо з вимогами зовнішньої доцільності.

Чистий розум – категоріальне конструювання світу теоретичним розумом за межами фактичного досвіду.

Категорії розсудку – категорії, які організують простір досвіду, допомагають виокремити та вилучити смисли із чуттєвого сприйняття.

Досвід – форма синтезу категорій розсудку із чуттєвими даними.

Річ у собі – така річ, якою вона існує сама по собі, безвідносно до суб'єкта та його пізнання; це річ обернена до самої себе.

Річ для нас – це ті характеристики речі, які відкриваються суб'єкту через пізнання та в певних ракурсах його відношення до дійсності.

Апріорне знання – знання, наявне в свідомості до досвіду, яке передре досвіду.

Апостеріорне знання – знання, яке набуто з досвіду, з практики.

Аналітичне знання – пояснююче знання.

Синтетичне знання – прирощуюче знання.

Аналітичні твердження – твердження, істинність яких визначається засобами свідомості, суто логічним шляхом.

Синтетичні твердження – твердження, істинність яких обґрунтовується шляхом звернення до зовнішніх джерел інформації.

Антиномія – логічно суперечлива ситуація у певній філософській системі, в якій для підтвердження діаметрально протилежних тверджень існує однакова кількість аргументів.

Категоричний імператив – моральна вимога до людини поводитись так, щоб розумно виведені правила її поведінки могли бути зведені у загальні закони людської поведінки; безумовний моральний обов'язок.

Йоган Готліб Фіхте (1762 – 1814) – німецький філософ і громадський діяч, представник німецької класичної філософії, ідеолог німецької національної ідеї. Власну позицію називав філософією свободи, яка розумілася ним як фундаментальна творчість духу. Сформулював думку про активну творчу діяльність розуму, центром якого постає «Я». Основні твори: «Основа загального науковчення», «Про призначення людини», «Промови до німецької нації».

Суб'єктивний ідеалізм – метафілософський термін, що позначає філософський напрям за яким категоріальна структура свідомості є схемою конструювання світу, а сама свідомість людини – творцем об'єктивного світу.

Філософія свободи – філософія вільної діяльності, основою якої є творчий діалог між Я і не-Я.

Я і не-Я – набір опозицій: між суб'єктивною сферою свідомості та об'єктивною реальністю, розумом та природою, свободою та необхідністю, чоловічим та жіночим, ідеалізмом та догматизмом.

Фрідріх Шеллінг (1775 – 1854) – німецький філософ, представник німецької класичної філософії. Вирізнявся політичною нейтральністю, глибокою релігійністю і крайнім консерватизмом. Його позиція зазнала еволюційних змін й тому в різні періоди творчості характеризувалася по-різному: як натурфілософія, філософія тотожності, філософія свободи та філософія об'явлення. За винятком філософії об'явлення, яка визначалася ним як позитивна філософія, решту етапів своєї творчості він відносив до негативної філософії. Ф. Шеллінг трансформував ідею Й. Фіхте про творчу діяльність Я у річище дії єдиного Світового розуму, в якому об'єкт та суб'єкт збігаються, а головна онтологічна відмінність між ними полягає у розрізненні між свідомим та несвідомим у такого роду діяч. Основні твори: «Ідеї філософії природи», «Система трансцендентального ідеалізму», «Філософія мистецтва», «Історія новітньої філософії».

Об'єктивний ідеалізм – метафілософський термін, що позначає різновид філософського ідеалізму, за яким першоосновою світобудови є духовна субстанція, яка існує об'єктивно, незалежно від суб'єкта пізнання та дії.

Негативна філософія – філософія, заснована на раціональному пізнанні і мисленні, предметом дослідження якої є еволюція природи та її пізнання.

Позитивна філософія – філософія, заснована на інтелектуальному спогляданні та інтуїції, предметом якої є розвиток свідомості в історії.

Естетичний пантеїзм – філософська позиція, за якою Абсолют як тотожність суб'єктивного та об'єктивного, духовного і природного, що утримує в собі можливість усіх визначень загалом, народжує Всесвіт – тотожність абсолютного організму і абсолютного твору мистецтва у такий самий спосіб, в який його творить художник.

Георг Гегель (1770 – 1831) – німецький філософ, найвидатніший представник німецької класичної філософії, відзначався консерватизмом. Автор унікальної за своїми масштабами і глибиною філософської системи – абсолютного ідеалізму, яка базується на засадах тотожності, розвитку і системності. Системність вважав головним критерієм повноти та істинності знання. Одним з перших запровадив до складу філософії такі філософські дисципліни як філософія права, філософія релігії, філософія історії, історія філософії. Переконаливо продемонстрував роль економіки у суспільному житті, значення праці для людської історії та пізнання. Вважав західну цивілізацію творінням германського народу й остаточним втіленням Абсолютної ідеї на Землі, яка у своєму розвитку географічно рухалась зі Сходу на Захід. Видатних історичних діячів розглядав як інкарнації Абсолютного духу. Основні твори: «Феноменологія духу», «Наука логіки», «Енциклопедія філософських наук», «Філософія природи», «Філософія духу», «Філософія права», «Філософія релігії», «Лекції з історії філософії», «Лекції з філософії історії».

Спекуляція – концептуальне бачення світу, яке виникає на завершальному етапі розвитку абстрактного мислення.

Спекулятивне – поєднання абстрактного мислення та інтелектуального споглядання.

Спекулятивна філософія – спосіб філософування, відстороненого від досвіду та спостереження.

Абсолютний ідеалізм – метафілософський термін, що позначає різновид філософського ідеалізму в якому синтезуються у єдиній і цілісній філософській системі суб'єктивний та об'єктивний ідеалізм.

Система знання – взаємний зв'язок усіх компонентів знання, яке претендує на те, щоби бути істинним.

Філософія абсолютної ідеї – філософія саморозвитку Абсолютної ідеї як категоріальної структури світобудови та її самопізнання.

Абсолютна ідея – першопочаток і першооснова усього існуючого; за змістом вона включає в себе усі можливі форми та визначення буття, володіє характеристиками не лише засади усього існуючого, а й вищою дією та творчою активністю.

Субстанція-суб'єкт – визначальна характеристика Абсолютної ідеї, оскільки остання не лише все включає у свій зміст, а й постає єдиним джерелом руху та активності.

Панлогізм – філософське вчення, в якому основа буття ототожнюється із системою категорій і законів логічного мислення, а сама суб'єктивна та об'єктивна реальність тлумачиться як логічне вираження Абсолютної ідеї, саморозкриття спекулятивного поняття, як мисляча себе духовна субстанція.

Діалектика – історичний процес, в ході якого ідеї логічно розвиваються через конфлікт і синтез протилежностей.

Розвиток – такий тип зв'язку, який підсумовує всі можливі зв'язки та взаємодії дійсності.

Спіраль у розвитку – математичний образ, що відповідає руху за законом заперечення заперечення.

Інбуття – категорія, яка визначає процес суперечливого розвитку світу і людини, можливість виходу за межі наявного буття в інші буттєві стани при збереженні своєї онтологічної своєрідності.

Єдність буття і мислення – принцип, за яким процес саморозвитку Абсолютної ідеї як буття повністю збігається з процесом її самопізнання за допомогою мислення.

Сходження від абстрактного до конкретного – принцип, за яким в процесі саморозвитку Абсолютної ідеї її абстрактний зміст збагачується, ущільнюється та конкретизується.

Суб'єктивний дух – властивість людини, що проявляється в її душі; життя індивідуальної свідомості та самосвідомості.

Об'єктивний дух – світ, який створений людством; суспільне життя людства та його закономірний розвиток у вигляді всесвітньої історії.

Абсолютний дух – Бог як надлюдський і надприродний початок; життя Творця людини, природи та історії.

Діалектичний розум – осмислення історичного досвіду в термінах розвитку та системності.

Людвіг Фейєрбах (1804 – 1872) – німецький філософ, представник завершального етапу розвитку німецької класичної філософії. Сформулював ідею наукового матеріалізму. Обґрунтував антропологічний принцип, за яким в центрі філософії повинна бути людина з усіма її сутнісними силами та проявами. Тому його позиція характеризується як антропологічний матеріалізм. Релігію об'явлення пропонував замінити релігією любові. Вважав, що на місце віри в Бога слід поставити віру людини в саму себе. Основні твори: «Думки про смерть і безсмертя», «Сутність християнства», «Основні положення філософії майбутнього».

Антропологічний матеріалізм – метафілософський термін, що позначає філософський напрямок, за яким Бог є абстракцією, яка створена людською свідомістю та в якій втілено усі суттєві родові характеристики самої людини.

Філософія майбутнього – філософія, яка повинна бути побудована на визнанні діалогічного розуміння природи людини, а також пріоритету міжособистісного спілкування і любові, що здійснюється на рівні відношення між Я і Ти.

Я і Ти – терміни, що позначають особливий істинно гуманний тип людського спілкування, який передбачає, що людина бачить у співбесіднику частину себе самої, визнає початкову та принципову з ним єдність і рівність, цінуючи як єдність, так і взаємну відмінність учасників спілкування.

Карл Маркс (1818 – 1883) – німецький філософ, соціолог, політолог, економіст, останній представник німецької класичної філософії, наступник і критик Г. Гегеля та Л. Фейєрбаха. В інтегральному вигляді його вчення послідовники назвали марксизмом. Воно включає в себе діалектичний та історичний матеріалізм, теорію додаткової вартості, ідеологію класової боротьби. Джерелами марксизму вважаються німецька класична філософія, англійська політична економія і французький утопічний соціалізм. Основні твори: «Нищість філософії», «Маніфест Комуністичної партії», «Німецька ідеологія», «Капітал».

Фрідріх Енгельс (1820 – 1895) – німецький філософ, соратник К. Маркса. Активний пропагандист марксизму. Сформулював ідею вірогідного характеру історичного поступу у вигляді «іронії історії». Основні твори: «Нариси до теорії політичної економії», «Діалектика природи», «Походження сім'ї, приватної власності і держави», «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії».

Філософія марксизму – метафілософський термін, що позначає марксистську філософську антропологію та філософію історії.

Відчуження – перетворення продуктів інтелектуальної людської діяльності в явища матеріального плану, коли людина втрачає над ними владу та контроль; відокремлення людини від усіх інших людей, принципова і абсолютна її самотність, неможливість увійти ні з чим у світі у внутрішні стосунки повного сприйняття та порозуміння.

Відчуження людини від продукту праці – відчуження, зумовлене приватною власністю на засоби виробництва.

Класовий конфлікт – конфлікт між протилежними класами з несумісними інтересами.

Філософія неомарксизму – метафілософський термін, що позначає марксистськи орієнтовані філософські течії, які застосовували

марксистську діалектику як метод для трансформації центральних положень класичного марксизму.

Георгій Плеханов (1856 – 1918) – російський марксист, один із перших теоретиків марксизму в Росії. Застосовував марксистську діалектику як «алгебру прогресу» для аналізу сучасних йому процесів світової історії та сфер суспільного життя. Основні твори: «До питання про розвиток моністичного погляду на історію», «Про матеріалістичне розуміння історії», «До питання про роль особистості в історії», «Нарис з історії матеріалізму».

Володимир Ленін (1870 – 1924) – російський марксист, послідовник і критик Г. Плеханова. Відстоював і розвивав діалектичний матеріалізм як нову історичну форму матеріалізму. Досліджував наукову революцію у природознавстві, яка відбувалася на межі XIX – XX ст. Основні твори: «Три джерела і три складові частини марксизму», «Історичні долі вчення Карла Маркса», «Карл Маркс», «Матеріалізм і емпіріокритицизм», «Про значення воєвничого матеріалізму».

Філософія марксизму-ленізму – метафілософський термін, що позначає діалектичний та історичний матеріалізм як наукову ідеологію побудови комунізму.

Діалектичний матеріалізм – метафілософський термін, що позначає марксистсько-ленінську філософію розвитку матеріальних систем та її теорію пізнання.

Історичний матеріалізм – метафілософський термін, що позначає марксистсько-ленінську філософію історії, яка аналізує матеріальні умови, котрі визначають історичний характер буття людства.

Макс Горкгаймер (1895 – 1973) – німецький філософ, один із засновників Франкфуртської школи. Вважав, що філософія, як єдиний не відчужений вид праці, має допомогти індивіду вистояти перед натиском тотальності, яку нав'язують різні авторитарні режими. Разом з Т. Адорно написав працю «Діалектика Просвітництва».

Теодор Адорно (1903 – 1969) – німецький філософ, один із засновників Франкфуртської школи. У праці «Негативна діалектика» доводив негативізм та заперечення до крайніх меж. Розділяв марксистську ідею класової боротьби та намагався продовжити аналіз капіталізму в умовах XX ст.

Герберт Маркузе (1898 – 1979) – німецький філософ і соціолог, один із засновників Франкфуртської школи. Вважав, що науково-технічний прогрес приводить до нових форм поневолення людини, внаслідок чого людина стає одновимірною, а вплив на історію можуть здійснювати лише ті соціальні сили, які не інтегровані в існуючі структури соціальної стабільності, насамперед – молодь. Автор праць

«Ерос і цивілізація» та «Одномірна людина», які стали культовими для покоління 60-х рр. XX ст.

Юрген Габермас (нар. у 1929 р.) – німецький філософ, представник другого покоління Франкфуртської школи, один із лідерів комунікативної філософії. Автор концепції комунікативної поведінки. Розробляв теорію вільних комунікацій, надавав вагомому значення суспільним діалогам та дискусіям. Основні твори: «Теорія комунікативної дії», «Мораль і комунікація», «Філософський дискурс Модерну», «Постметафізичне мислення».

Франкфуртська школа – метафілософський термін, що позначає утворену в 1923 році групу марксистськи орієнтованих інтелектуалів з Інституту соціальних досліджень у Франкфурті, які вирішили повернутися до основ марксистської соціальної теорії, розчарувавшись в результатах революції в Росії.

Негативно-діалектичне мислення – мислення, що заперечує принцип тотожності, який виражає та закріплює покладений в основу західної цивілізації принцип панування.

Традиційна і критична теорія суспільства – терміни, які позначають різні типи теоретичного знання в соціогуманітарних дослідженнях. Традиційні теорії, творці яких заклопотані збереженням існуючого соціального порядку, представляють собою системи дедуктивно узгоджених понять, завдяки яким предметний зміст підводиться під теоретичні конструкції, відтворюючи наявне соціальне буття. Критичні теорії, творці яких не приймають існуючого соціального порядку, сприймають наявне соціальне буття через призму категорії суперечності, що руйнує дедуктивний зв'язок між поняттями, робить теорію відкритою, вказують на можливості подолання наявного соціального буття.

Комунікативна дія – соціальна дія, що спирається не на цілорациональність індивідуальних планів дій, а на раціональномотивуючу силу результатів взаєморозуміння.

Персонологічний диктант

Суддя, Дієвець, Естет, Енциклопедист, Революціонер, Імануїл Кант, Йоган Фіхте, Фрідріх Шеллінг, Георг Гегель, Людвіг Фейербах, Карл Маркс, Фрідріх Енгельс, Георгій Плеханов, Володимир Ленін, Макс Горький, Теодор Адорно, Герберт Маркузе, Юрген Габермас.

Термінологічний диктант

Німецька класична філософія, критична філософія, трансцендентальний, трансцендентний, іманентний, трансцендентальний ідеалізм, трансцендентальна аналітика, трансцендентальна діалектика, розсудок, розум, теоретичний розум, практичний розум, чистий розум, категорії

розсудку, досвід, річ у собі, річ для нас, апіорне знання, апостеріорне знання, аналітичне знання, синтетичне знання, аналітичні твердження, синтетичні твердження, антиномія, категоричний імператив, суб'єктивний ідеалізм, філософія свободи, Я і не-Я, об'єктивний ідеалізм, негативна філософія, позитивна філософія, естетичний пантеїзм, спекуляція, спекулятивне, спекулятивна філософія, абсолютний ідеалізм, система знання, філософія абсолютної ідеї, абсолютна ідея, субстанція-суб'єкт, панлогізм, діалектика, розвиток, спіраль у розвитку, інобуття, єдність буття і мислення, сходження від абстрактного до конкретного, суб'єктивний дух, об'єктивний дух, абсолютний дух, діалектичний розум, антропологічний матеріалізм, філософія майбутнього, Я і Ти, філософія марксизму, відчуження, відчуження людини від продукту праці, класовий конфлікт, філософія неомарксизму, філософія марксизму-ленінізму, діалектичний матеріалізм, історичний матеріалізм, Франкфуртська школа, негативно-діалектичне мислення, традиційна і критична теорія суспільства, комунікативна дія.

Тести

1. У діяльності І. Канта виокремлюють такі етапи:

- етичний і постетичний;
- докритичний і критичний;
- природознавчий і антропологічний.

2. Це не правильно, що І. Кант:

- обґрунтував космологічну гіпотезу;
- сформулював категоричний імператив;
- сформулював основні закони діалектики.

3. «Річ в собі» у І. Канта означає:

- закриту для інших особистість;
- прихований смисл речі;
- волю до життя.

4. «Діяти, діяти і ще раз діяти – ось у чому наше завдання» – ця теза була запропонована:

- Кантом;
- Фіхте;
- Гегелем.

5. Абсолютна ідея Г. Гегеля починає розвиток:

- із мислення;
- із природи;
- із особистості.

6. Важливе місце в історії, за Г. Гегелем, займають:

- прості люди, які ведуть несвідомий спосіб життя;
- історичні особистості, які реалізують загальну волю світового духу;
- унікальні егоїсти, які діють задля досягнення власної мети.

7. У чому вбачає Л.Фейєрбах основний недолік філософії Г. Гегеля:

- а) у її складності;
- б) у її зв'язках з політикою;
- в) у її перебільшеній логізації.

8. Для Л. Фейєрбаха релігія – це:

- а) прояв невігластва;
- б) сутність людини;
- в) реакційна утопія.

9. За Л. Фейєрбахом, суспільний розвиток визначає:

- а) обов'язок;
- б) мислення;
- в) любов.

10. Основою будь-якого відчуження, за К. Марксом, є:

- а) ідеалістична філософія;
- б) приватна власність;
- в) соціальна нерівність.

Запитання

1. Чому німецька класична філософія вважається вершиною класичної західної філософії?

2. Які головні теми розглядаються представниками німецької класичної філософії?

3. Які періоди можна виокремити у філософській творчості І. Канта?

4. Який смисл «коперниканського перевороту», здійсненого у філософії І. Кантом?

5. Що таке предмет і «річ в собі» у філософії І. Канта? Як вони співвідносяться?

6. Чому, коли І.Кант веде мову про предмет пізнання, то розуміє під ним не «речі самі по собі», а явища – частину дійсності що вступає у взаємодію з пізнанням?

7. Якої точки зору дотримувався І. Кант щодо можливості пізнання реальності? На якій підставі він зробив висновок про непізнаваність світу?

8. Яка роль регулятивної функції розуму щодо розсудку у філософії І. Канта?

9. Чому природознавство, за І. Кантом, можливе лише завдяки діяльності розуму?

10. Що поклав в основу філософського розуміння дійсності Й.Фіхте?

11. Як у Й.Фіхте представлена схема творчої діяльності «Я»?

12. Який зміст натурфілософських поглядів Ф. Шеллінга?

13. Що являє собою Абсолютна ідея Г.Гегеля та за якими законами вона розвивається?

14. Що долає за Г. Гегелем у своєму розвитку Абсолютна ідея?

15. Як розуміти твердження Г. Гегеля про те, що природа, як і природа людини «зводяться до духовності»?

16. Які переваги і недоліки діалектичного методу Г. Гегеля?

17. Чому філософія Л. Фейєрбаха вважається антропологічним матеріалізмом?

18. Спираючись на які принципові положення, Л. Фейєрбах прагнув обґрунтувати «антропологічний принцип» у філософії?

19. Що для К. Маркса є основним предметом філософського дослідження? Як він розуміє цей предмет?

20. Які наслідки спричиняє марксистський поділ суспільства на базис і надбудову?

21. Яке місце в історії філософії займає філософія марксизму?

Завдання

1. Прокоментуйте вислів І. Канта, в якому виражена суть його трансцендентального ідеалізму: «Умови, можливості досвіду такі самі, як умови, можливості об'єктів досвіду».

2. На думку І. Канта, «розум не черпає свої закони з природи, а делегує їх їй». Наскільки відповідає це висловлювання реальному пізнавальному процесу?

3. І. Кант вважав, що «слід відрізнити апіорні форми чуттєвості – простір та час, апіорні форми розуму – причина, наслідок, необхідність, випадковість тощо». Чим відрізняється апіоризм І. Канта від теорії вроджених ідей Р. Декарта?

4. Прокоментуйте слова Г. Гегеля: « Народ доти моральний, добродесний і сильний, доки він зайнятий втіленням своїх великих цілей».

5. На погляд Г. Гегеля, « тією мірою, в якій зростає продуктивність праці, знижується її цінність». Що, на Вашу думку, зумовлює зміну взаємозв'язку між продуктивністю праці та її цінністю? Яка Ваша позиція щодо цього?

6. Який сенс вислову Г. Гегеля: «Що розумне – те дійсне, і що дійсне – те розумне»? Чому цей вислів знаходив своїх прибічників і опонентів? Які ризики містить така формула для суспільного буття?

7. Л. Фейєрбах стверджував: «Мислення не тотожне буттю, не володіє саме по собі буттям і не лише ми могли б у житті задовольнитися словами, а не речами». Якими аргументами Ви підтвердили б цю думку або спростували?

8. Ознайомтесь із міркуванням Л. Фейєрбаха: « Я розумію під

егоїзмом любов людини до самої себе, тобто любов до людської істоти, ту любов, яка є імпульсом до задоволення і розвитку всіх тих ваблень і нахилів, без задоволення і розвитку яких людина не є справжньою, досконалою людиною і не може нею бути». У цьому міркуванні Л. Фейербах ототожнює егоїзм і любов до себе. Чи погоджуєтесь Ви із цим ототоженням?

9. На думку К. Маркса, «природа – це неорганічне тіло людини». В якому сенсі, на Ваш погляд, тут вжито поняття «природа»?

10. К. Маркс стверджував: «Філософи тільки у різні способи пояснювали світ, а завдання полягає в тому, щоби змінити його». Визначте, які інтереси перебували на першому плані у цьому міркуванні – практичні чи теоретичні? Яка специфіка формулювання та вираження цих інтересів? Чи можна у цьому міркуванні побачити подальше спрямування філософії марксизму?

Теми для доповідей

1. Докритичний період у творчості І. Канта.
2. Конструктивний критицизм І. Канта.
3. Проблема активності суб'єкта пізнання у філософії І. Канта.
4. Проблема моралі у критичній філософії І. Канта.
5. І. Кант – ригорист.
6. Діалектика як метод у філософській системі Г. Гегеля.
7. Теологія історії Г. Гегеля.
8. Проблема відчуження у філософії практики К. Маркса.
9. Європоцентризм Г. Гегеля та К. Маркса.
10. Вплив ідей німецької філософської класики на розвиток новітньої української філософії.

Рекомендована література

1. Андерсон П. Размышление о западном марксизме; На путях исторического материализма / П. Андерсон. – М.: Интер-Версо, 1991.
2. Булатов М.А. Немецкая классическая философия / М.А. Булатов. – К.: Стилос, 2003. – Ч.І. Кант. Фихте. Шеллинг.
3. Булатов М.А. Немецкая классическая философия / М.А. Булатов. – К.: Стилос, 2006. – Ч.ІІ. Гегель. Фейербах.
4. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия / А. В. Гулыга. – М.: Рольф, 2001.
5. Кушаков Ю.В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу / Ю.В. Кушаков. – К.: ЦНЛ, 2006.
6. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005.

ТЕМА 11

Західна посткласична філософія та постнекласичні стратегії світової філософії

Мета:

Охарактеризувати концептуальні розбіжності між західною класичною, посткласичною та постнекласичною філософією.

План

1. Специфіка посткласичної моделі західної філософії та постнекласичних стратегій світової філософії.
2. Філософія неокантіанства та неогегельянства.
3. Філософія волюнтаризму, філософія життя та філософія екзистенціалізму.
4. Феноменологічна філософія, філософська антропологія, філософія психоаналізу та філософська герменевтика.
5. Філософія позитивізму та прагматизму, континентальна та аналітична філософія.
6. Філософія структуралізму, постструктуралізму та постмодернізму.
7. Філософія неотомізму, неоавгустинізму та персоналізму.
8. Провідні тенденції розвитку світової постнекласичної філософії на початку третього тисячоліття.

Тематичний словник

Західна посткласична філософія – філософія Західної Європи, Скандинавії та англomовних країн Північної Америки середини XIX ст. – середини XX ст.

Західна постнекласична філософія – континентальна філософія Німеччини і Франції та аналітична філософія США, Канади, Австралії, Австрії, Польщі і Чехії кінця XX ст. – початку XXI ст.

Волюнтарист, Аналітик, Герменевтик, Концептор, Деконструктор – концептуальні персонажі західної посткласичної та світової постнекласичної філософії.

Філософія неокантіанства – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям в західній посткласичній філософії, який виник в Німеччині у другій половині XIX – початку XX ст. під девізом «Назад до Канта».

Герман Коген (1842 – 1918) – німецький філософ, засновник Марбургської школи неокантіанства. Переосмислюючи критичну філософію І. Канта, розробляв «логіку чистого пізнання» та «етику чистої волі». Утверджував примат етики над наукою, розглядаючи етику як логіку волі. Вважав, що право, теоретичне пізнання та наука

складають фундамент культури та умови свободи людини. Основні твори: «Кантова теорія досвіду», «Система філософії».

Пауль Наторп (1854 – 1924) – німецький філософ, представник Марбургської школи неокантіанства. Вважав за необхідне впроваджувати в навчально-виховний процес «соціальну педагогіку» – освіту індивіда з метою включення його в рух людства до ідеального суспільства, де особистість розглядалась б не лише як засіб, але і як мета. Основні твори: «Соціальна педагогіка», «Логічні основи точних наук», «Теорія пізнання Декарта», «Держава Платона», «Культура народу і культура особистості».

Ернст Кассіер (1784 – 1945) – німецький філософ, найвідоміший представник Марбургської школи неокантіанства. Вважав, що існує не теоретичний чи практичний розум, а єдиний світ культури. При цьому принципи практичного розуму стають своєрідними символічними функціями. До них належать мова, міф, релігія, мистецтво і наука. Відповідно, людина є символізуючою істотою. Обстоював думку про те, що наука розвивається не на основі нагромадження фактичного матеріалу, а на підставі виявлень внутрішніх суперечностей наукової теорії. Основні твори: «Філософія символічних форм», «Есе про людину», «Міф про державу».

Символ – поєднання відокремлених частин в одне ціле, яке є носієм сенсу, смислового значення.

Культурний символ – конкретно-чуттєвий об'єкт, який виражає ідеальний соціокультурний зміст.

Вільгельм Вільденбанд (1848 – 1915) – німецький філософ, засновник і очільник Баденської школи неокантіанства. Один із ініціаторів відокремлення соціогуманітарних наук від природознавства. Автор історико-філософських досліджень. Зводячи соціальні проблеми до етичних, кінцевою метою історичного прогресу вважав самовизначення людства у відповідності з етичним ідеалом. Основні твори: «Про достовірність пізнання», «Прелюдії. Філософські статті і промови до вступу у філософію», «Історія нової філософії», «Історія давньої філософії».

Генріх Ріккерт (1863 – 1936) – німецький філософ, представник Баденської школи неокантіанства, учень В. Вільденбанда. Йому належить заслуга достатньо різкого та чіткого розмежування природничих та соціогуманітарних наук. На його думку, якщо перші вивчають природу, то другі – культуру, якщо об'єктом перших постають фізичні речі, то других – дух, або система цінностей, якщо перші узагальнюють та пояснюють, другі описують індивідуальне та неповторне. Основні твори: «Науки про природу і науки про культуру», «Цінності життя і цінності культури», «Філософія історії».

Ідеографічний метод – спосіб пізнання історії, явищ гуманітарної сфери, який полягає в описі об'єктів у їх унікальних проявах шляхом індивідуалізації понять та передбачає проекцію історичних подій на їх ініціаторів або учасників.

Номотетичний метод – спосіб дослідження природи, суспільного життя та його сфер, який полягає у відкритті законів шляхом генералізації понять, що фіксують причинні зв'язки між явищами, з якими співвідносяться загальні поняття.

Філософія неогегельянства – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям в західній посткласичній філософії, який виник в Західній Європі у другій половині XIX – початку XX ст. та бажав відродити традиційну філософію абсолютної ідеї або створити нові моделі філософії абсолютного ідеалізму.

Френсис Герберт Бредлі (1846 – 1924) – англійський неогегельянець, засновник абсолютного ідеалізму як філософського напрямку в англійській філософії. Обстоював різновид філософського ідеалізму, який поєднував гегельянські погляди з кантівськими. Розріняв явище і дійсність, але вважав цю відмінність умовною, розуміючи явище та «річ у собі» моментами єдиного взаємозв'язку. Основні твори: «Явище і реальність», «Реальність і думка», «Принципи логіки», «Етичні дослідження».

Бенедетто Кроче (1866 – 1952) – італійський неогегельянець, прихильник абсолютного ідеалізму та інтуїтивізму. Вважав, що істинна філософія може бути лише історичною і вивчати форми розвитку духу, що реалізує себе в логіці та філософії як теоретичних формах і в етиці та економіці як практичних формах. Зв'язок форм духу, на його думку, розвивається за принципом діалектики єдності та відмінності понять. Стверджував, що інтуїція як провідна форма пізнання і виявлення духу найадекватніше реалізує себе у мистецтві. Основні твори: «Філософія духу», «Що живе і що померло у філософії Гегеля», «Історія як мислення і як дія», «Історія як історія свободи».

Джованні Джентілле (1875 – 1944) – італійський неогегельянець, засновник філософії актуалізму, представник актуального ідеалізму. Вважав, що реальність є результатом діяльності мислення, оскільки незалежно від цієї діяльності нічого не можна мислити і ніщо не може існувати. Основні твори: «Реформа гегелівської діалектики», «Загальна теорія духу як чистого акту», «Актуальний ідеалізм», «Концепція держави у Гегеля».

Діалектика відмінностей – модель діалектики, в якій протилежності розглядаються як частковий випадок відмінностей, а мистецтво і релігія не як недосконале зображення філософських понять, але як самобутні й у той же час пов'язані між собою форми духовності.

Філософія волюнтаризму – метафілософський термін, що позначає ірраціоналістичний напрям західної посткласичної філософії, який визнає волю, як нічим не зумовлений і не обмежений початок, першоосновою світових процесів, життя та людських вчинків.

Артур Шопенгауер (1788 – 1860) – німецький філософ, ідеаліст, засновник філософії волюнтаризму, песиміст, філософ «світової скорботи». Автор концепту «воля до життя» та концепції «етики песимізму». Вважав дійсний світ «найгіршим із світів». Світ трактував як «уявлення» та «річ у собі». Стверджував, що в основі світу лежить «воля до життя». Вона постає як кантівська «річ у собі». Воля до життя реалізується у людині через егоїзм. Основний твір – «Світ як воля та уявлення».

Воля – рушійна сила природного світу і людського суспільства.

Воля до життя – ірраціональне і несвідоме прагнення до існування, яке лежить в основі усіх явищ світу, в тому числі й людського життя.

Ірраціональне – те що не можливо збагнути і зрозуміти, раціонально пояснити та витлумачити.

Егоїзм – спосіб мислення і поведінки, який ґрунтується на власних інтересах.

Песимізм – поняття, яке виражає цілісне ставлення людини до світу та очікування найгіршого майбутнього.

Філософія життя – метафілософський термін, що позначає ірраціоналістичний напрям західної посткласичної філософії, за яким інтуїтивно осягнена реальність є потоком життя, який безперервно триває і утворює органічну цілісність, котра не збігається ні з духом, ні з матерією.

Вільгельм Дільтей (1833 – 1911) – німецький філософ, психолог, історик культури, представник філософії життя, засновник філософської герменевтики. «Наукам про природу» протиставляв «науки про дух». Наполегливо пропагував ціннісний підхід до пояснення людини і культури. Наполягав, що провідна роль у людських взаєминах належить спілкуванню на засадах співпереживання. Основні твори: «Вступ до наук про дух», «Критика історичного розуму», «Описова психологія», «Виникнення герменевтики».

Науки про природу і науки про дух – типологічне розрізнення наук, за яким в науках про природу головною пізнавальною процедурою є пояснення, котре шукають висувуючи гіпотези, а в науках про дух – розуміння, яке досягається через переживання.

Фрідріх Ніцше (1844 – 1900) – німецький філософ, поет, представник філософії життя. Стилю його творів притаманний афо-

ристичний характер. Тому його ідеї майже неможливо інтерпретувати більш-менш однозначно. Загалом він проповідував прихід «надлюдини», яка принесе нові цінності – волю до влади та волю до життя – оскільки старі цінності, принесені християнством, себе вичерпали, а «Бог – мертвий». Через це прийшла епоха нігілізму з її «переоцінкою усіх цінностей». Завдання «надлюдини», що перебуває «по той бік добра і зла» і «вічного повернення» є вироблення нових цінностей панів, які будуть протиставлені смиренній моралі рабів. Протиставляв аполонівський початок, що містився в культурі та науці діонісійському початку, який символізував життя. Основні твори: «Так казав Заратустра», «По той бік добра і зла», «Воля до влади».

Воля до влади – прагнення життя до самоздійснення, до реалізації волі як основи життя у будь-який спосіб, що й перетворює її у волю до волі у найширшому значенні цього виразу.

Аполонівське і діонісійське – два принципи буття і типи культури, які уособлюють античні боги Аполон і Діоніс: аполонівський початок – сонячний, раціональний, цілеспрямований і зрівноважений, діонісійський початок – темний, ірраціональний, нерівноважений, хаотичний.

Нігілізм – ідеологія заперечення і відкидання усталених у суспільстві норм, ідеалів та цінностей.

Парадокс нігілізму – парадокс, який полягає в тому, що наукова концепція світу не долає розрив між знанням і мудрістю, а змушує людину відчувати цей розрив ще гостріше.

Цинізм – демонстративно зневажливе, презирливе, безсоромне ставлення до духовних і моральних цінностей, традицій та загальноприйнятих норм, визнання необхідними лише найперших життєвих потреб людини.

Анрі Бергсон (1859 – 1941) – французький філософ, представник філософії життя, який надав їй особливого спрямування, стимулювавши появу інтуїтивізму. Життя для нього – могутній потік творчої еволюції, спричинений на початку творення світу «життєвим поривом». По мірі ослаблення напруженості, життя розпадається, перетворюючись в матерію. Зміст життя може бути осягнений лише за допомогою інтуїції. А. Бергсон розрізняв два типи суспільства – відкритий і закритий. Перший характеризується принесенням індивіда в жертву колективу, другий – високим ступенем індивідуальної свободи. Основні твори: «Сміх», «Творча еволюція», «Два джерела моралі та релігії».

Інтуїтивізм – метафілософський термін, що позначає ірраціоналістичний напрям в західній посткласичній філософії, який заснований на принципі інтуїтивного пізнання реальності.

Інтуїція – здатність до безпосереднього осягнення істини, без обґрунтування її певними доказами.

Сміх – екзистенційний стан, в якому реакція людини на комічне досягає свого максимуму.

Комічне – характер певної ситуації життя чи жанру художнього твору, який виникає внаслідок усвідомлення неадекватності реальної ситуації із прийнятими звичаями, нормами чи очікуваннями і не тягне за собою негативних наслідків та може існувати у вигляді іронії, гумору, сатири або сарказму.

Осваль Шпенглер (1880 – 1936) – німецький філософ, історик, один із засновників сучасної філософії культури, представник філософії життя. Протиставляв поняття «культура» та «цивілізація». Вважав, що кожна культура як вияв духу народу є найвищою цінністю, оскільки постає унікальною і неповторною у всіх своїх проявах. У цьому зв'язку критикував європоцентризм та лінійне мислення. Поняття «цивілізація» пов'язував із кристалізацією суспільного життя та загибеллю культури. Стверджував, що сучасна йому епоха (перша половина ХХ ст.) – період трагічного занепаду західноєвропейської культури. Це твердження справило великий вплив на західноєвропейську культурну самосвідомість. Основні твори: «Занепад Заходу: Загальні риси морфології світової історії», «Людина і техніка: До філософії життя».

Європоцентризм – концепція, яка постулює особливий статус культурних західноєвропейських цінностей, зразків та здобутків у світовому вимірі.

Хосе Ортега-і-Гассет (1883 – 1955) – іспанський філософ, представник філософії життя, прибічник елітаризму. Автор концепції життєвого розуму під назвою «раціовіталізм». Теоретик масової культури, свідомості та людини. Вважав, що людина-маса на противагу людині-індивідуальності – типова ознака Новітнього часу, що становить загрозу правому громадянському суспільству, спричиняє кризу сучасної культури. Основні твори: «Бунт мас», «Ідеї та переконання», «Що таке філософія?».

Раціовіталізм – метафілософський термін, що позначає філософську позицію ірраціоналістичного напрямку західної посткласичної філософії, в якій розум поєднується із життям, наукова раціональність із життєвою мудрістю.

Філософія екзистенціалізму – метафілософський термін, що позначає філософську позицію ірраціоналістичного напрямку західної посткласичної філософії, яка осмислює різнобічні характеристики унікального людського існування шляхом їхнього внутрішнього сприйняття та переживання.

Серен К'єркегор (1813 – 1855) – данський філософ і теолог, ідейний попередник екзистенціалізму, автор екзистенціальної діалектики. Переніс наголоси у західній посткласичній філософії із буття Абсолютного духу на внутрішнє описування людських екзистенційних переживань. При цьому принципово вивів людину за межі можливостей наукового пізнання, вважаючи, що людська індивідуальність унікальна і неповторна, а наука опрацьовує знання шляхом узагальнень та підведення окремих явищ під універсальні закони. Основні твори: «Або – Або», «Страх і тремтіння», «Хвороба до смерті».

Екзистенціальне мислення – мислення не знеособлене і поверхнєве, а особистісне і глибоке, в якому присутній живий суб'єкт, який переживає те, що осмислює.

Екзистенція – буття людини, що переживає свою унікальність, скінченність і самотність, а також можливість виходу за межі скінченності та самотності, що складає справжнє людське існування.

Екзистенціал – ситуація людського буття, переважно пов'язана з його межовими і трагічними проявами, яка породжує глибинну зміну стратегії і смислів існування.

Закинутість – поняття, яке фіксує почуттєве сприйняття людиною своєї життєвої невизначеності, відокремленості від будь-яких форм буття та свого життєвого призначення.

Страх – екзистенціал чи екзистенційна ситуація, в якій людина переживає небезпеку, що загрожує її існуванню.

Відчай – екзистенційна ситуація граничного буття, в якій людина переживає абсолютну неможливість подальшого існування у звичному буттєвому просторі.

Самотність – внутрішнє переживання людиною своєї відокремленості від усіх інших людей та від усього сутнього, яке зазвичай супроводжується певним усвідомленням власної неспроможності єднатися з кимось надійно і гармонійно.

Граничне буття – вимір людського буття, в якому відбувається свідомий вихід за межі буденності з її безособовою гармонією, у екзистенційний простір, де людина актуалізує особистісні характеристики, стаючи одночасно і відкритою світові, і самотньою стосовно нього самого.

Карл Ясперс (1883 – 1969) – німецький філософ, психолог і психіатр, засновник теїстичного екзистенціалізму. Вважав філософію особливим видом інтелектуальних пошуків, що має принципово відкритий характер та ґрунтується на філософській вірі. Стверджував, що філософія має надати людині орієнтири існування в світі,

забезпечити «безумовне буття». Це досягається «волею до комунікації», вільним виявом філософської віри. Значну увагу приділяв інтерпретації світового історичного процесу та культурі. Основні твори: «Духовна ситуація нашого часу», «Філософська віра», «Розум і екзистенція».

Гранична ситуація – поняття, яке позначає кризові стани людини, надзвичайні, екстремальні ситуації, в яких людина опиняється віч-на-віч зі своєю смертю, що приводять до актуалізації особистісного початку та виявляються у загостренні самосвідомості й переосмисленні сенсу життя.

Осьовий час історії – своєрідний центр історії, що у часовому просторі обмежений проміжком між VIII і II c. т. до н. е., а у географічному просторі охоплює п'ять країн – Китай, Індію, Персію, Ізраїль, Грецію, та який одночасно і належить історії, і якби випадає у метаісторію, «вічність», вивисуючись над історичним часом.

Жан-Поль Сартр (1905 – 1980) – французький філософ, письменник, громадський діяч. Засновник атеїстичного екзистенціалізму. Теоретик людської свободи, яка здійснюється завдяки добровільному вибору. Автор формули «існування передє сутності». Його екзистенціальна філософія ґрунтується на поняттях «проект», «спрямованість», «орієнтація», знанні мотивів людських вчинків. Основні твори: «Буття і ніщо», «Критика діалектичного розуму».

Проект – спосіб реалізації людиною своєї свободи: постійне і неминуче здійснення вибору, що, врешті, постає не лише вибором дій, а й вибором життєвої долі.

Альбер Камю (1913 – 1960) – французький філософ, письменник, представник атеїстичного екзистенціалізму. Створив особливий варіант екзистенціальної філософії – «філософію абсурду», за якою сучасна людина, яка не здатна до щирої віри, опиняється в суцільній невизначеності, коли будь-які її дії однаково безглузді. Тому лунає заклик до людини знаходити початки гідності самій собі. Основні твори: «Міф про Сізіфа», «Сторонній», «Чума», «Бунтівна людина», «Роздуми над смертним вироком».

Абсурд – позбавлені сенсу життєві ситуації, в яких опиняється людина, у результаті втрати віри в Абсолют як єдиний критерій її свідомо раціональних дій.

Мартін Гайдеггер (1889 – 1976) – німецький філософ, один із представників філософії екзистенціалізму. Називав своє вчення «фундаментальною онтологією», яку спочатку визначав як фундаментальну аналітику людської присутності у світі, а потім – як герменевтику фактичності. Основним недоліком західної філософії вважав «забуття буття», а основним завданням своєї філософії – відродження

онтології та з'ясування сенсу буття. Ставив у центр проблеми буття людський спосіб буття, а людину розглядав як «отвір у бутті». У пізній період діяльності приділяв велику увагу філософії мови та досліджував поетичний досвід смислотворення, який подавав як вираження автентичного голосу буття. Основні твори: «Буття і час», «По дорозі до мови», «Дороговкази», «Ідентичність і відмінність».

Отвір у бутті – одна з важливих характеристик людини, що передє особливості її становища у світі: лише людині в її сприйнятті дійсності відкривається не екзистенціальна ситуація, не життєва ніша, а буття як таке та через посередництво якої буття із прихованого стану переходить у неприхований, буття проявляє себе як буття.

Турбота – структура людського буття в його цілісності, за якою саме буття людини в світі передє усім іншим засадам і проявам людини, яка ніде не стикається із нейтральними речами, а завжди сприймає їх з позиції свого самоствердження, при бутті перебування та корисності.

Феноменологія – авторитетна концепція західної посткласичної філософії, за якою феномен постає з'явою певної реальності, її самовиявом та саморозкриттям, але не розкриває повністю реальності, а засвідчує її такою, якою вона є.

Едмунд Гуссерль (1859 – 1938) – німецький філософ, засновник феноменології чи феноменологічної філософії. Проголосив девіз «Назад до самих речей!», що виражав потребу вивільнення свідомості і предметного світу із причинних та функціональних зв'язків між речами. Завдяки чому чиста свідомість як чисте смислоутворення чи інтенціональність відокремлюється від міфологічних, наукових, ідеологічних настановлень і схем. Одним із центральних понять його філософії є поняття феноменологічної редукції – редукції речей до феноменів і винесення за дужки обговорення їх реального статусу. Воно проводиться поряд з «епохе» – відмовою від попередніх суджень про реальний світ. Етапами феноменологічної редукції є ейдетична редукція – абстрагування від випадковостей та індивідуальних особливостей актів мислення і спрямування до віднайдених сутнісних структур в інтенціональних актах свідомості та трансцендентальна редукція – винесення за дужки емпірично-тілесних компонентів свідомості, що приводить до «чистої свідомості». У розвитку феноменології Е. Гуссерля виокремлюють три визначні етапи: інтенціонально-дескрептивний, трансцендентальний та генетичний. Особливістю пізнього, генетичного етапу було звернення до проблем буття, свідомості та кризи західноєвропейської цивілізації і введення для цього завдання таких ключових понять як «жива тілесність», «інтерсуб'єктивність»,

«життєсвіт». Основні твори: «Логічні дослідження», «Картезіанські роздуми», «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія».

Феномен – чуттєві дані, отримані безпосередньо; деяка сутність, яка являє себе саму тільки через свідомість.

Життєсвіт – потік феноменів, в якому завжди перебуває людина та який постає для неї сповнений значень і сенсів унаслідок того, що у кожному феномені, окрім чуттєвих вражень і переживань, присутні предметні значення і сенси.

Чиста свідомість – чисте смислоутворення, самоочищення свідомості від нав'язуваних ззовні стереотипів і схем, створення умов чистої неупередженості, необхідної для споглядання сутностей та їх опису.

Інтенціональність – універсальна характеристика свідомості, яка означає спрямованість свідомості на зміст своїх актів.

Ноезис – спрямованість свідомості.

Ноєма – те, на що спрямована свідомість.

Залучення у дужки – відмова від припущень про природу речей, які є наслідком наукового способу мислення.

Феноменологічна редукція – акт розуміння власної інтенціональності, присутньої в способі розгляду речей, який здійснюється після того, як припущення науки були винесені за дужки.

Інтерсуб'єктивність – термін, що позначає об'єктивну основу досвіду різних суб'єктів, незалежно від їхніх особистісних властивостей та ситуацій здобуття цього досвіду.

Філософська антропологія – метафілософський термін, що позначає філософський напрям в західній посткласичній філософії, в якому головним об'єктом філософських досліджень вважається людина, яка розглядається та вивчається всебічно, в усіх її реальних проявах та характеристиках, із залученням до її розуміння результатів багатьох наук.

Макс Шеллер (1824 – 1928) – німецький філософ, прибічник феноменологічної філософії, філософії життя та неокантіанства. Засновник філософської антропології, аксіологічної феноменології та соціології знання. Ідея Бога розглядалася ним як найвища цінність, а любов до Бога – як найвища форма любові та фундаментальний феноменальний акт. Основні твори: «Формалізм в етиці і матеріальна етика цінностей», «Про вічне в людині», «Становище людини в космосі».

Емоційне апріорі – інтуїція цінностей, яка реалізується в актах любові і ненависті.

Гельмут Плеснер (1892 – 1985) – німецький філософ і соціолог. На підставі емпіричних узагальнень біологів створив оригінальну версію філософської антропології як ступенів органічного сходження. Філософська антропологія будувалася ним на основі «наукової філософії життя», яка містила феноменологічний опис «ступенів органічного». У своїх міркуваннях про людину він послуговувався такими категоріями як позиціональність, основні антропологічні закони, ексцентричність і дистанційованість. Основні твори: «Ступені органічного в людині. Вступ до філософської антропології», «Сміх і плач».

Ексцентричність людини – здатність людини залишати центр типових реакцій інстинктивно-раціональної поведінки тварин.

Арнольд Гелен (1904 – 1976) – німецький філософ. Автор оригінальної діяльно-інституційної теорії людської природи. Вважав, що людина – це активна і діяльна істота, тому всі біологічні недоліки вона перетворює у свої переваги. Біологічною компенсацією людини є цивілізація, що призводить до створення різноманітних інститутів. Основні твори: «Людина. Її природа і її положення у світі», «Первісна людина і пізня культура», «Дослідження з антропології і соціології».

Неспеціалізованість людини – положення, за яким від народження в будову організму людини не закладена програма її життєвих здійснень, внаслідок чого діти, що опинились поза людськими стосунками, самі, на основі генетичних чинників, не набувають людських якостей.

Філософія психоаналізу – метафілософський термін, що позначає філософсько-методологічну концепцію, яка ставить у центр уваги позасвідомі психічні процеси та мотивації.

Зігмунд Фрейд (1856 – 1939) – австрійський психіатр та філософ, засновник психоаналізу як теоретичного осмислення феномена несвідомого у людській психіці та методу лікування низки психічних захворювань, джерело яких приховане у несвідомому. Наполягав на первинності сексуального інстинкту щодо інших проявів несвідомого. Подав структуру психіки особистості через поєднання несвідомого («Воно»), свідомого («Я») та надсвідомого («Над-Я»), в результаті чого людське Я опинялось утисненим з двох боків: з боку несвідомого та соціальних норм. Культура у нього виступала як компроміс між стихійними потягами та реальністю. Автор вчення про Ерос і Танатос – спрямованість людської психіки до життя або до смерті і деструкції. Основні твори: «Тлумачення сновидінь», «Тотем і табу», «Вступ до психоаналізу», «Я і Воно», «Майбутнє однієї ілюзії», «Цивілізація і незадоволення нею», «Людина на ім'я Мойсей і монотеїстична релігія».

Принцип задоволення – прагнення людей від самого народження до фізичного та духовного задоволення.

Принцип реальності – уявлення про те, що бажання людей зустрічають перешкоди у вигляді зовнішніх обставин.

Лібідо – гіпотетична форма психічної енергії, яка вкладена в процеси, структури і об'єкти уявлення.

Мортідо – психічна енергія, яка належить інстинкту смерті та аналогічна лібідо.

Сублимація – процес перетворення і переключення афективних потягів на соціально значимі культурні цілі.

Карл Густав Юнг (1875 – 1961) – швейцарський психоаналітик і філософ, засновник аналітичної психології, автор теорії архетипів. Стверджував, що у психіці людини окрім персонального несвідомого існує ще і колективне несвідоме. Розробив типологію характерів. Основні твори: «Метаморфози і символи лібідо», «Психологічні типи», «Образи несвідомого», «Символіка духу», «Про витoki свідомості».

Аналітична психологія – психологічна теорія особистості, яка шляхом аналітики виявляє архетипи та форми їх проявів.

Архетип – стійка несвідома структура психіки людини, на основі якої набувають упорядкування сприйняття зовнішнього світу; усталений спосіб розуміння та переживання світу.

Архетип культури – екзистенційна і світоглядна основа, на якій базується культуротворення, а також його сприйняття.

Персональне несвідоме – сфера несвідомого, що містить в собі утворення, які раніше знаходилися на рівні свідомого, але пізніше були забуті чи витіснені.

Колективне несвідоме – найглибший рівень сфери несвідомого, що містить в собі вроджений досвід минулих поколінь людей, а також тваринних предків.

Еріх Фромм (1900 – 1980) – американський філософ-неофрейдист, що поєднував у своїх дослідженнях класичний психоаналіз, екзистенціалізм з елементами марксизму. Свою позицію називав «радикальним гуманізмом». Наполягав на необхідності розглядати прояви несвідомого не в окремому індивіді, а вписуючи людину в соціальні стосунки. Вважав, що несвідоме штовхає людину до самоствердження у суспільних взаєминах у будь-який спосіб. Автор концепції соціального характеру. Пропонував метод соціальної терапії. Основні твори: «Втеча від свободи», «Людина для себе», «Психоаналіз і релігія», «Здорове суспільство», «Мистецтво любити», «Револьюція надії», «Анатомія людської деструктивності».

Соціальний характер – характер окремої людини або групи людей, який формується під впливом економічного базису та визначає позаекономічну надбудову з її ідеями та ідеалами.

Філософська герменевтика – метафілософський термін, який позначає філософську школу в західній посткласичній філософії та філософський метод, спрямований на теоретично обґрунтоване і методичне вивірене тлумачення текстів та текстових повідомлень.

Ганс-Георг Гадамер (1900 – 2002) – німецький філософ, засновник філософської герменевтики – процесу «тлумачення» як онтологічного процесу та «діалогу з традицією». Її центральним поняттям є «герменевтичне коло», яке виражає онтологічну умову існування людини у її нерозривному зв'язку із традицією. Основні твори: «Істина і метод», «Діалог і діалектика», «Похвала теорії».

Герменевтичне коло – поняття, в якому відображено циклічність процесів розуміння: для розуміння цілого потрібно збагнути його окремі частини, але для розуміння окремих частин потрібно мати уявлення про зміст цілого.

Жан Поль Рікер (1913 – 2005) – французький філософ, представник феноменологічної герменевтики, в межах якої здійснював синтез ідей фрейдизму, структуралізму і абсолютного ідеалізму. Початковою умовою людського досвіду вважав його мовний характер. Зазначав, що герменевтика, пов'язуючи проблему мови з людським існуванням, дозволяє зрозуміти існування до мови і бачити в мові засіб, за допомогою якого людина створює «другий світ». Завдання герменевтики вбачав у тому, щоб обґрунтувати роль людини як суб'єкта культурно-історичної творчості, в якій здійснюється зв'язок часів та яка базується на активній діяльності індивіда. Основні твори: «Інтерпретація», «Конфлікт інтерпретацій», «Феноменологічна школа», «Від тексту до дії».

Герменевтичний діалог – такий вид соціальної комунікації, який передбачає спілкування, враховуючи те, що жоден суб'єкт цієї комунікації немає жодних переваг перед іншим, без передумов, з єдиною метою – максимально повно зрозуміти інших учасників бесіди та себе самого.

Філософія позитивізму – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям західної посткласичної філософії, який досліджує специфічні філософські проблеми суто науковими методами і засобами, визнає єдиним джерелом справжнього знання спеціальні науки та відкидає філософію як особливу галузь світоглядного знання.

Позитивне – ясне, реальне, спостережуване і корисне.

Огюст Конт (1798 – 1857) – французький філософ, засновник позитивізму, ініціатор створення соціології, «соціолог у філософії та філософ у соціології». Вважав своєю заслугою введення закону «трьох стадій» в історію пізнання: теологічної, метафізичної та позитивної. На теологічній стадії в якості пояснювальної гіпотези люди використо-

ували ідею Бога. На метафізичній стадії люди намагалися досягнути початок і призначення речей за допомогою абстрактних сутностей, а не об'явлення. Місце Бога заступила Природа. На останній стадії, на його думку, пізнання повинно спрямовуватись виключно на позитивне – спостережуване, корисне, конструктивне, а наука стати єдиною формою знання. Основні твори: « Курс позитивної філософії », « Система позитивної політики, або Трактат про соціологію, який встановлює релігію людства », « Суб'єктивний синтез ».

Джон Стюарт Міль (1806 – 1873) – англійський філософ, громадський діяч, представник філософії позитивізму, прихильник утилітаризму. Вважав логіку методологією науки, в її основу поклав індуктивний тип міркування та виведення. Стверджував, що все знання випливає з досвіду, а його джерелом є людські відчуття. Матерія – лише постійна можливість відчуттів, а свідомість – можливість їх переживань. Етичні почуття, на його думку, формуються під впливом життєвого досвіду. У політиці стояв на позиціях лібералізму. Відіграв значну роль у пропагуванні фемінізму, підтримуючи рух жінок за рівноправ'я. Основні твори: « Система логіки силогістичної та індуктивної », « Все про свободу », « Утилітаризм ».

Утилітаризм – вчення у соціальній філософії та етиці, яке визнає користь або вигоду критерієм ефективності та моральності, а вузький практицизм, намагання одержати безпосередній матеріальний зиск – основою поведінки людини у моральних стосунках.

Герберт Спенсер (1820 – 1903) – англійський філософ і соціолог, один з ідеологів лібералізму. Основоположник органічної школи в соціології. Засновник еволюційної або інтегральної соціології. Вважав, що суспільство постає складним організмом, життєздатність якого залежить від ступеня його диференціації та спеціалізації окремих елементів. У гносеології дотримувався кантіанських ідей, зараховуючи до людського пізнання лише сферу явищ, а сутність речей залишаючи поза ним. Основні твори: « Принципи соціології », « Принципи етики », « Людина проти держави », « Філософія і релігія. Природа і реальність релігії », « Справедливість ».

Емпіріокритицизм – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям західної посткласичної філософії і методології науки, головна ідея якого – очищення досвіду від чуттєвих вражень та його чистий опис, а проблематика – теорія пізнання.

Ернст Мах (1838 – 1916) – австрійський філософ і фізик, засновник емпіріокритицизму під назвою махізму. Намагався вирішити методологічну кризу у класичній фізиці за допомогою нового тлумачення її вихідних понять. В душі суб'єктивного ідеалізму

стверджував, що світ є комплексом відчуттів, а завданням науки вважав опис цих відчуттів. Ввів принцип координації відчуттів, вільних від штучних і вигаданих привнесень, та властивостей речей. Вперше сформулював принцип відносності знань у вигляді тези: у природі не існує привілейованих систем відліку. Основні твори: « Аналіз відчуттів і відношень фізичного до психічного », « Культура і механіка ».

Ріхард Авенаріус (1843 – 1896) – швейцарський філософ. Основним поняттям його філософії є поняття досвіду, в якому він намагався зняти протилежність між матерією і духом, фізичним і психічним, розуміючи їх як зміст внутрішнього і зовнішнього досвіду: « без суб'єкта немає об'єкта і без об'єкта немає суб'єкта ». У своєму вченні заперечував об'єктивну реальність, що існує поза людською свідомістю. Основні твори: « Філософія, як мислення про світ, відповідно до принципу найменшої затрати сил », « Критика чистого досвіду », « Людське світорозуміння ».

Принципова координація – ідея, за якою людина не може помислити який-небудь об'єкт, не примислюючи до нього себе у вигляді деякого суб'єкта.

Принцип економії мислення – зображення фактичного із мінімумом інтелектуальних витрат.

Неопозитивізм – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям західної посткласичної філософії, за яким філософія – це не теорія, а тільки діяльність, метою якої є пояснення думок, єдиним завданням – логічний аналіз мови науки.

Моріц Шлік (1882 – 1936) – австрійський філософ і фізик, ініціатор створення, організатор і керівник Віденського гуртка. Вважав, що все наукове знання являє собою узагальнення і ущільнення чуттєво даного – чуттєвих переживань суб'єкта пізнання. Звідси – сформульований ним принцип верифікації: усе справжнє наукове знання повинно бути редуковане до чуттєво даного. На його думку, твердження логіки і математики мають суто аналітичний характер – вони не виражають емпіричного знання, не можуть бути зведені до чуттєво даного і являють собою лише абстрактні схеми міркувань. Основні твори: « Простір і час в сучасній фізиці », « Загальна теорія пізнання », « Позитивізм і реалізм ».

Віденський гурток – об'єднання філософів і дослідників в 20–30-х рр. ХХ ст. у Відні, що ставили собі завдання знайти чіткі критерії для відрізнення науки від інших типів знання й у такий спосіб сприяти збільшенню її ефективності. Активними членами гуртка були: Рудольф Карнап (1891–1970), Карл Густав Гемпель (1905–1997), Ганс Рейхенбах (1891–1953). Діяльність гуртка припинилася в 1936 р., коли М. Шлік був

застрелений своїм аспірантом, який згодом став членом нацистської партії. Більшість членів гуртка після цієї події емігрували до США.

Феноменалізм – теоретико-методологічна позиція, яка заперечує існування сутностей, а тому обмежує пізнання світу простим описом емпіричних даних чуттєвого сприйняття.

Фізикалізм – філософська позиція, яка намагається виводити будь-які знання із чуттєво спостережуваних явищ або зводити до них та передбачає, що основний зміст будь-якого поняття або твердження можна перевести на мову фізико-математичного описування.

Логічний позитивізм – метафілософський термін, що позначає третю форму позитивізму, який предметом філософії вважав аналіз мови науки як способу вираження знань, а її завданням створення такої мови, структура якої повністю відповідає б структурній організації світу, чим спричинив появу аналітичної філософії.

Людвіг Вітгенштайн (1889 – 1951) – австрійський інженер та англо-американський філософ, один із засновників аналітичної філософії та ініціатор «лінгвістичного повороту» в західній посткласичній філософії. Автор терміна «картина світу». Вважав, що філософія – це аналітична, «терапевтична» діяльність з прояснення мови, усунення неточностей у визначеннях, які породжують метафізичні речення. Усі релігійні положення, а отже і положення метафізики він оголосив безглуздими, оскільки вони не належить «світові фактичного». Створив концепцію «мовних ігор», за допомогою якої філософія мови підключається до аналізу як різних сфер людського життя, так і сутності людини як такої. Основні твори: «Логіко-філософський трактат», «Філософські дослідження».

Мовна гра – система комунікацій, організованих за певними правилами, порушення яких означає вихід за межі конкретної мовної гри або її руйнування.

Лінгвістична філософія – метафілософський термін, що позначає філософську течію в аналітичній філософії, яка зосереджує увагу на науковому аналізі живої природної мови у її щоденному побутовому використанні носіями, а також на специфіці практичних міркувань у контексті життєвих ситуацій.

Концептуальна картина світу – цілісне зображення мовою усього того, що існує в об'єктивній реальності.

Постпозитивізм – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям західної постнекласичної філософії, який виник як реакція на крайній емпіризм неопозитивізму та на його спроби розглядати науку у відриві від культури і суспільної історії, зміст якого складає набір філософських концепцій науки.

Критичний раціоналізм – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям західної постнекласичної філософії, який сформувався як антитеза неопозитивізму в проблемах філософії науки та глобалізму в філософії соціальної дії.

Карл Поппер (1902 – 1994) – англійський філософ і соціолог, прихильник концепції «відкритого суспільства» та ліберальної демократії. Активний критик спекулятивної філософії та історизму. Стверджував, що спроби подати історію як цілеспрямований процес постають ідейними засадами тоталітаризму. Свою концепцію назвав «критичним раціоналізмом» та «теорією росту наукових знань». На протипагу неопозитивістському підходу – верифікації – висунув свій підхід – демаркацію, за яким наукове знання відділяється від ненаукового. Методом демаркації є принципове фальсифікування будь-якого твердження, що має відношення до науки. Вважав, що зростання наукового знання відбувається шляхом висунення гіпотез та їхнього заперечення, шляхом переходу від доброї наукової теорії до кращої. Основні твори: «Логіка наукового відкриття», «Відкрите суспільство та його вороги», «Злиденність історизму», «Реалізм і мета науки».

Фальсифікаціонізм – принцип демаркації науки від «метафізики», за яким універсальне твердження є істинним, якщо жодне одичне твердження, що логічно випливає з нього, не є хибним.

Імре Лакатос (1922 – 1974) – англійський філософ, історик та філософ науки. Розробив універсальну концепцію розвитку науки, яка ґрунтується на ідеї конкуруючих науково-дослідницьких програм. Кожна теорія програми виникає як результат додавання нової гіпотези до попередньої теорії. Безперервність програми обумовлюється правилами: позитивною та негативною евристикою. У розвитку програми виокремлював прогресивну стадію та стадію виродження. На прогресивній стадії прогресивна евристика стимулює генерування нових гіпотез, які розширюють емпіричний та теоретичний зміст. У подальшому цей процес уповільнюється, досягнувши «пункту насичення». Основні твори: «Фальсифікація і методологія науково-дослідницьких програм», «Історія науки і її раціональні реконструкції».

Томас Кун (1922 – 1996) – американський історик і філософ науки. У праці «Структура наукових революцій» запропонував модель історико-наукового процесу як чергування епізодів конкурентної боротьби між різними науковими співтовариствами. Найважливішими типами таких епізодів є період панування парадигми – «нормальна наука» та період конкуренції між альтернативними парадигмами – «наукова революція».

Пол Фейсрабанд (1924 – 1994) – австро-американський філософ і методолог науки. Автор концепції «методологічного анархізму» та «анархістської методології». Вважав, що не існує і не може існувати єдиної авторитетної та виправданої наукової методології, а тому будь-які ідеї можуть виявитися для науки влучними і корисними. На противагу кумулятивізму неопозитивізму висунув тезу «теоретичного реалізму», за якою прийняття певної теорії визначає спосіб сприйняття відповідних явищ. Стверджував, що зростання наукового знання відбувається в результаті «розмноження» теорій, які є неспівмірними, дедуктивно не зв'язаними, оскільки використовують різні методи і поняття. Основні твори: «Проти методологічного примусу: Нарис анархістської теорії пізнання», «Діалоги про метод».

Прагматизм – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям західної посткласичної філософії, який зводить знання до деяких початкових вірувань, а останні підпорядковує завданням життєвої практики, розглядаючи практичну ефективність як критерій істинності.

Чарльз Сандерс Пірс (1839 – 1914) – американський філософ, математик і фізик, засновник прагматизму. Вважається «батьком наукової філософії США». Сформулював принцип, за яким весь зміст поняття чи усе значення терміна вичерпується уявленням про його можливі практичні наслідки. Звідси – його визначення істини як віри, яка викликає дію, що веде людину до поставленої мети. Розробив концепцію абдукції. Започаткував семіотику як науку про знаки. Основні твори: «Принципи філософії», «Велика логіка», «Дослідження з логіки».

Принцип Пірса – положення, за яким значення ідеї полягає в її практичних наслідках.

Вільям Джемс (1842 – 1910) – американський філософ і психолог, представник прагматизму. Свою філософію позиціонував як «радикальний емпіризм». За його концепцією, єдиною «речовиною», світу є чистий досвід, який являє собою «потік свідомості», з якого суб'єкт вольовим зусиллям виокремлює для себе речі відповідно до своїх інтересів. Автор концепту «волі до віри», смисл якого в тому, що людина за відсутності раціональних основ має право вірити в те, що відповідає її емоційним потребам та душевному комфорту. Основні твори: «Воля до віри», «Багатоманітність релігійного досвіду», «Прагматизм», «Плюралістичний Всесвіт».

Джон Дьюї (1859 – 1952) – американський філософ, представник прагматизму, засновник філософії інструменталізму, філософ освіти. У своєму інструменталістському варіанті прагматизму започаткував розуміння пізнання як інструментальної діяльності, спрямованої на

максимальне узгодження дій людини із зовнішніми обставинами життя. Вважав, що головне завдання філософії – вказати людям шлях до блага, забезпечити «правильний тип дії». Основні твори: «Людська природа і поведінка», «Досвід і освіта».

Інструменталізм – метафілософський термін, що позначає різновид філософії прагматизму, який трактує мислення, його засоби та усі форми пізнання як інструменти опанування людиною процесами та явищами дійсності.

Правильна дія – дія, що передбачає взаєморозуміння, діалог, взаємодію тощо із дотриманням узгоджених норм та правил.

Континентальна філософія – метафілософський термін, що позначає особливий 200-річний період в історії західної філософії, сфокусованої на проблемах суспільства та особистості, початок котрої в 1780-ті роки поклала критична філософія І. Канта.

Аналітична філософія – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям західної постнекласичної філософії, який розглядає філософію як аналітичну діяльність та зосереджений на аналізі мовних виразів логічними засобами і лінгвістичними методами.

Аналітичний стиль у філософії – лінгвістично орієнтований стиль філософування, метою якого є прояснення понять.

Бертран Рассел (1872 – 1970) – англійський філософ, логік, математик і громадський діяч. Нобелівський лауреат з літератури. Протягом довгої та активної філософської і наукової діяльності здійснив еволюцію від платонічних зацікавлень до емпіризму. На її завершальному етапі стояв на позиціях наукового реалізму у вигляді неореалізму. Свою позицію характеризував як «аналітичний емпіризм». Зробив суттєвий внесок у розвиток неопозитивізму, аналітичної та лінгвістичної філософії. Послідовний прибічник аналітичного стилю в філософії. Один із засновників логіцизму. Створив «філософію логічного атомізму». Розглядав пізнання як критично перевірений і виражений різновид вірування та очікування. Заперечував існування усталених законів розвитку суспільства. У своїх суспільно-політичних поглядах поєднував ідеї лібералізму та антифашизму. Обґрунтовував принципи балансу максимуму свободи і мінімуму сили. Критикував церкву, в якій вбачав засіб придушення людської особистості. Також відомий як історик філософії. Основні твори: «Аналіз свідомості», «Освіта і соціальний лад», «Історія західної філософії», «Людське пізнання: його обсяг і межі».

Логіцизм – концепція зведення математики до логіки.

Науковий реалізм – світоглядно-методологічна позиція в розумінні наукового знання, за якою положення наук, які обґрунтовані

прийнятими стандартними процедурами належать до реально існуючих об'єктів, бо мають онтологічний статус.

Аналітичний емпіризм – філософсько-методологічна позиція, яка обґрунтовує застосування логічного апарату до розв'язання філософських проблем.

Філософія логічного атомізму – метафілософський термін, що позначає філософсько-дослідницьку програму, за якою безпосереднє пізнання в досвіді окремих об'єктів – чуттєвих даних чи універсалій здійснюється шляхом їхнього розкладання на найпростіші, далі неподільні елементи досвіду, в яких мовні вирази чітко зв'язані з фактами.

Атомарний факт – остання реальність, далі якої рухатись в процесі пізнання неможливо і до якої потрібно відносити усі інтелектуальні положення і конструкції.

Атомарне твердження – твердження науки, яке є результатом спрощення її важливих положень та яке не розкладається на дрібніші складові.

Джордж Едвард Мур (1873 – 1958) – англійський філософ, представник неореалізму. Першим виступив проти англійської школи абсолютного ідеалізму, протиставивши їй здоровий глузд і принципи реалізму – переконання у незалежному від мислення існуванні реальності. Започаткував аналітичний стиль мислення в моральній філософії. Запровадив новий метод до аналітичної філософії, який отримав назву «концептуальний аналіз». Головною справою філософа вважав прояснення туманих виразів і понять, що вводять в оману, яких так багато у філософських міркуваннях. Основні твори: «Спростування ідеалізму», «Захист здорового глузду», «Принципи етики», «Деякі головні проблеми філософії».

Концептуальний аналіз – ретельне прояснення змісту і обсягу понять, які використовуються у філософських міркуваннях.

Філософія структуралізму – метафілософський термін, що позначає раціоналістичний напрям в західній посткласичній філософії, який проголошує структурно-функціональний метод основним методом філософії та займається виявом і описом структур як вічних і незмінних сутностей в різних сферах культурної реальності, ігноруючи при цьому їхній розвиток.

Структурно-функціональний метод – метод дослідження структурних складових системних об'єктів, який полягає у з'ясуванні функціонального призначення цих складових та їхніх ролей у відношеннях між собою.

Структура – сталий взаємозв'язок між частинами цілого, спосіб організації елементів у системі, її засаднича будова, що утворює просторово-часову конфігурацію або внутрішню форму цього цілого.

Жан Лакан (1901 – 1981) – французький філософ і психолог, засновник структурного психоаналізу, один із найвидатніших представників французького структуралізму. Сформулював тезу «повернення до Фрейда». Базувався на його ідеях про особливе значення мовної діяльності у діагностиці та лікуванні психічних захворювань. Стверджував, що несвідоме структуроване так само як і мова. Тому при його аналізі використовував методи структурної лінгвістики, антропології, риторики, топології. Основні твори: «Стадія дзеркала», «Функції і поле мовлення та мови в психоаналізі», «Психоз та Інший».

Структурний психоаналіз – аналіз ролі мови і символу в структурі несвідомого.

Уявлюване – такий комплекс ілюзорних уявлень, які людина створює сама про себе та які відіграють важливу роль в її психічному самозахисті.

Символічне – соціокультурні норми і уявлення, які індивід засвоює в основному несвідомо, щоб мати можливість нормально існувати у сфері надособистісних, всезагальних смислів, що задаються індивіду суспільством.

Реальне – сфера біологічно породжуваних і психічно сублимованих потреб та імпульсів, які не представлені для свідомості індивіда в якій-небудь доступній раціоналізованій формі.

Мішель Фуко (1926 – 1984) – французький філософ, історик, теоретик культури. Представник філософії структуралізму і сучасної філософії життя. У його філософській творчості вирізняються три періоди: «археологія знання», «генеологія влади» та період «естетик існування». Археологія знання з'ясовує історичні умови можливості медицини, біології, гуманітарних наук, керуючись ідеями некумулятивності пізнання. Завданням генеології влади є аналіз специфічних комплексів «влади-знання», стратегії влади і дискурсивних практик, взаємодію яких визначають ті або інші підходи до людини. Праці останнього періоду були присвячені пошукам відповідей на запитання про те, в яких формах є можливою вільна поведінка морального суб'єкта, яка дає йому можливість стати самим собою, долаючи задані стратегії поведінки. Основні твори: «Історія безумства в класичну епоху», «Слова і речі», «Археологія знання», «Гра влади», «Нагляд і покарання», «Історія сексуальності».

Дискурс – спосіб розуміння змісту свідомості, який характеризується відповідністю певній соціокультурній традиції; інтерсуб'єктивний процес аргументованого порозуміння за допомогою засобів мови, коли визнається лише обґрунтування і пошук розумного консенсусу.

Дискурсивність – процес породження дискурсів і приписування смислів усьому пізаному.

Епістема – термін, що позначає набір несвідомо функціонуючих правил будь-якої культури, які управляють її схемами сприйняття, її способами виразу та відтворення, її цінностями, її іграми обміну, ієрархією її практик.

Філософія постструктуралізму – метафілософський термін, що позначає низку філософсько-методологічних підходів до осмислення культури в соціогуманітарному пізнанні, які склалися на основі критики та трансформації структуралістського підходу.

Жан-Франсуа Ліотар (1924 – 1998) – французький філософ, представник постструктуралізму, автор теорії постмодерну як історичної епохи та становлення суспільства, концепції занепаду макронаративів. У центрі його уваги – тоталітаристські імпульси європейської культури, які він розкрив за допомогою аналізу наративної природи знання. Будучи одним із теоретиків постмодерну, визначив його як кризу макронаративів. Стверджував, що специфіка постмодерну полягає у втраті макронаративами своєї легітимізуючої сили після катастрофічних подій ХХ ст. За стану постмодерну зникають умови та критерії виокремлення будь-яких пріоритетів соціальних дій. Основні твори: «Дискурс, фігура», «Лібідональна економіка», «Стан постмодерну», «Постмодернізм для дітей».

Наратив – процесуальність тексту, компонент соціальної взаємодії, який утворюється при розгортанні комунікативної дії; рівнозначність та різноманітність способів розповіді про дійсність.

Макронаратив – велика розповідна структура, яка характеризує певний тип дискурсу в різні історичні епохи.

Жіль Дельоз (1925 – 1995) – французький філософ, автор багатьох визначних праць з філософії, літератури, кіно та мистецтва загалом. Вважається одним із засновників філософського постмодернізму, хоча його філософська позиція переважно описується як «постструктуралізм». Основний акцент робив на мислителях, які могли б скласти альтернативу монопольній лінії західноєвропейської філософії, що протягнулася від Платона до Г. Гегеля. Автор поняття «ризому». Один із засновників шизоаналізу. Основні твори: «Ніцше і філософія», «Представлення Захер-Мазоха», «Логіка смислу», «Ризома» (у співавторстві з Ф. Гваттарі), «Номадологія» (у співавторстві з Ф. Гваттарі), «Що таке філософія?» (у співавторстві з Ф. Гваттарі).

Ризома – спосіб побудови тексту, структура якого являє собою рухливу, децентровану мережу, в якій щось постійно диференціюється й водночас синтезується.

Постмодернізм – сучасний полікультурний стиль осмислення та освоєння дійсності, що характеризується визнанням вторинності сучасної культури, побудовою культурних новацій на основі гри із досягненнями попередніх культур, їх довільним змішуванням.

Філософський постмодернізм – один із останніх різновидів західного типу філософування, який характеризується рішучим розривом із попередніми філософськими прагненнями, сповідує позиції антилогіцизму, наративізму, антидемаркаціонізму, посткультурності та постлюдськості.

Філософія постмодернізму – метафілософський термін, що позначає сучасний філософський напрям західної постнекласичної філософії, який категорично заперечує принципи класичного раціоналізму, критикує модерністську концепцію істини як цілого і пов'язані з нею тоталітаристські інтенції знання на основі принципів відносності, невизначеності й неповноти та обстоє диференційовані види знання і культуру філософування без суб'єкта, за межами понятійних опозицій.

Жак Дерріда (1930 – 2004) – французький філософ, представник постмодернізму, його деконструктивістського напрямку. Учень П. Рікера. Критик Модерну та його філософії за раціоналізм і монолізм. Теоретик логоцентризму. Надавав вирішального значення роботі з текстами та мовними структурами. Оригінальність його позиції визначалась критикою мовлення, яке нібито виконує функції примусу, та пропагуванням слова писаного. Запропонував спеціальну процедуру «деконструкції», спрямовану на пошук початкових одиниць текстових повідомлень, та її теорії, за якою знаходиться поза текстом неможливо, тому будь-яка критика чи інтерпретація, що допускає непокладання дослідника текстові, визнається свідомо неспроможною. Стверджував, що досліджуючи засобами деконструкції «метафізику» в тексті, можна виокремити в ньому маргінальні, притлумлені чи витіснені мотиви. Текст у такому значенні постає як простір «репресії», а метою деконструкції якраз і є активізація «точок опору» диктату логоцентризму. Основні твори: «Про граматологію», «Межі філософії», «Поштова листівка: від Сократа до Фрейда і далі», «Психея: винахід іншого».

Логоцентризм – фіктивний центр смислової структури тексту, який виникає у випадку його тлумачення – внаслідок нав'язування йому читачем свого власного смислу, вкладання цього смислу в текст, котрий сам по собі може бути зовсім іншим, містити інші смисли.

Деконструкція – методологічний проект і процедура розкладання певного тексту на його далі неподільні носії змісту і наступне

збирання – інтерпретація, завдяки якій у підсумку можна отримати вихідні значення текстових побудов, вільних від привнесень.

Жан Бодріяр (1929 – 2007) – французький філософ, культуролог і соціолог, один із теоретиків постмодернізму, дослідник «смерті Модерну». Автор концептів «симуляція» та «симулякр». Симуляція, на його думку фіксує феномен тотальної семіотизації буття. Вона є основою гіперреальності. Одиницями гіперреальності є симулякри – зображення без оригіналу. Симулякри бувають трьох порядків: копії, функціональні аналоги та власне симулякри. До останнього порядку відносяться усі сучасні феномени – гроші, громадська думка і мода. Відомий своїми дослідженнями суспільства споживання. Стверджував, що люди споживають «вартості-знаки», значеннями яких виступають не реальна якість предметів, а їхній соціальний статус, престиж, комфорт, причетність до чогось особливого. Тому уявлення споживача легко піддаються маніпулюванню. Основні твори: «Суспільство споживання», «До критики політичної економії знака», «Символічний обмін і смерть», «Симулякри і симуляція», «Фатальні стратегії», «Прозорість зла».

Симулякр – поняття, яке фіксує факт заміщення реальності різноманітними умовними, переважно знаковими конструкціями.

Філософія неомізму – метафілософський термін, що позначає католицький напрям в західній посткласичній і постнекласичній філософії, який базується на томізмі, приведеному у відповідність із реаліями сьогодення, та намагається обґрунтувати релігійні догмати засобами раціонального мислення, враховуючи досягнення сучасної науки і філософії.

Жан Марітен (1882 – 1973) – французький філософ, засновник філософії неомізму. Виступав з критикою ідей Просвітництва та раціоналістів. Намагався поєднати теологію з філософією екзистенціалізму. Запропонував християнсько-ліберальний ідеал «інтегрального гуманізму», за яким має відбуватися християнізація усіх сфер духовної культури. Основні твори: «Першість духовного», «Символ віри», «Інтегральний гуманізм», «Про милосердя і гуманність Ісуса», «Про церкву Христову».

Інтегральний гуманізм – концепція, в якій обґрунтовується необхідність поєднання світського та релігійного аспектів гуманізму для подолання кризи сучасної цивілізації.

Етьєн Жільсон (1884 – 1978) – французький філософ, провідний представник неомізму, історик середньовічної філософії. Зміг довести тезу про те, що в Середньовіччі філософія не розчинялась у теології, а виконувала свої особливі функції. Обґрунтував вплив схоластики на філософію Р. Декарта. Завданням своєї релігійної філософії вважав

відродження томізму, духовний потенціал якого, на його думку, повністю ще не вичерпаний. Засоби адаптації томізму до сучасних умов вбачав у здобутках сучасної філософії. Стверджував близькість християнського духу філософії екзистенціалізму. Основні твори: «Дух середньовічної філософії», «Християнський екзистенціалізм», «Філософія і теологія».

П'єр Тейяр де Шарден (1881 – 1955) – французький вчений-палеонтолог, археолог, філософ і теолог. Автор концепції «християнського еволюціонізму». Висловив думку, що еволюція мала три стадії: «переджиття» (літосфера), «життя» (біосфера) та «феномен людини» (ноосфера). Вважав рушійною силою еволюції цілеспрямовану свідомість, а кінцевою точкою – «точку Омега» – символічне означення Христа. Основні твори: «Феномен людини», «Виникнення людини», «Божественне середовище», «Наука і Христос».

Тейярдизм – метафілософський термін, що позначає напрям у ліберально-католицькій теології, прихильники якого сповідують ідеї П. Тейяра де Шардена.

Неоавгустинізм – метафілософський термін, що позначає католицький напрям в західній посткласичній і постнекласичній філософії, який базується на ідеях августинізму, котрі прагне розвивати з урахуванням здобутків сучасної філософської думки.

Габріель Марсель (1889 – 1973) – французький філософ і драматург, представник неоавгустинізму, засновник католицького екзистенціалізму. Свою філософію називав «неосократизмом». Вихідним поняттям його філософського зацікавлення було поняття буття, яке не підлягає раціональному поясненню, а може переживатись лише у межах індивідуального досвіду. Вважав, що людське буття немислиме поза комунікацією з іншими людьми. «Несправжність» міжлюдських взаємин, на його думку, є не продуктом соціальних обставин, а забуттям релігійно-морального виміру існування особистості. Протиставляв поняття «буття» та «оволодіння». Стверджував, що «буття» – це осяяння «Божественною істиною», а «оволодіння» – деградація устремління у гонитві за мирським. Основні твори: «Метафізичний словник», «Таїна буття», «Бути і мати», «Проблематична людина», «Люди проти людського».

Неосократизм – філософське вчення, в якому головною проблемою вважається конкретна людина в конкретній ситуації.

Персоналізм – метафілософський термін, що позначає філософський напрям в західній посткласичній і постнекласичній філософії, в якому сутність людини виражається через поняття особистості як головної цінності й сенсу людської цивілізації, яка визнається явищем

виключно духовним, самовладним та таким, що перебуває в іманентних зв'язках з Богом як Вищою особистістю.

Еммануель Муньє (1905 – 1950) – французький філософ, засновник персоналізму. Пропагував інтегральний підхід до філософії, ствержуючи, що будь-яка філософія може бути корисною для персоналізму, якщо вона сприяє піднесенню людської особистості. Саму ж особистість як вирішальну характеристику людини зводив до самовладної самості, що за сутністю постає формою присутності в людській душі абсолютного духовного початку. Чітко відокремлював поняття особистості від поняття індивіда. Індивід, на його думку, – замкнена, занурена у свій світ людина. Особистість же відкрита, сповнена творчої активності, знаходиться у постійному творчому самоздійсненні. Вважав, що для духовного зростання достатньо досліджувати свій внутрішній світ. Стверджував, що особистість прагне до трансцендентного, до вищого, до Бога. Шлях духовного звільнення людства вбачав у моральному оновленні. Основний твір – «Персоналізм».

Лев Шестов (1866 – 1938) – російський філософ українського походження. Мав схильність до філософії релігійного екзистенціалізму і персоналізму, який поєднував із містицизмом юдейського спрямування та ірраціональним волюнтаризмом Ф. Ніцше. Різко критикував науку та раціоналістичну філософію, вважаючи їх занадто віддаленими від реальних коренів життя. Протиставляв загальним і прозорим тезам раціоналізму правду «невизначеного почуття», яке здатне вивести людину за межі імперативних повелінь повсякденного життя. Наголошував на корінній відмінності між розумом та вірою. Вважав, що віра – це особлива, найвища площина людського буття. Вона не дається тому, хто її шукає, а тому, кого обрав Бог. Той, хто розраховує на свої сили, той ніколи не врятується, оскільки це – боговідступництво. Стверджував, що Бог всемогутній і «може зробити те, що було таким, що не існувало», наприклад, змінити хід історії. Основні твори: «Достоевський і Ніцше», «Ідея добра у Толстого і Ніцше», «Влада ключів», «Афіни і Єрусалим», «Інтелектуальне споглядання і об'явлення».

Ніколай Бердяєв (1874 – 1948) – російський філософ українського походження. Пройшов творчу еволюцію від легального марксизму до християнського персоналізму. Сам відносив себе до прихильників персоналістичного екзистенціалізму. Наполягав на тому, що лише самовладний духовний початок робить людину людиною. Вважав, що буття розкривається в людині через людину. Вона є мікрокосмосом, створеним за образом і подобою Бога, тому є істотою творчою та безмежною. Але без Бога людина не є істотою самодостатньою, оскільки без Бога немає вищої мети і «вищої правди».

Для соціальної перебудови суспільства, на його думку, потрібно не технічна перебудова, а духовне відродження. Основні твори: «Смисл історії», «Досвід філософії людської долі», «Призначення людини», «Свобода і Дух», «Рабство і свобода».

Християнська філософія – метафілософський термін, що позначає комплекс різноманітних філософських побудов, уявлень і концепцій, пов'язаних із релігійною доктриною християнства та переважно похідних від неї.

Філософія катастрофи – метафілософський термін, що позначає трансдисциплінарне вчення про реальні та можливі катастрофічні події, які здатні припинити існування людства.

Катастрофізм – вчення, за яким розвиток Землі та органічного світу періодично переривається глобальними геологічними чи планетарними катастрофами, після яких еволюція відновлюється у нових формах.

Персоналогічний диктант

Волюнтарист, Аналітик, Герменевтик, Концептор, Деконструктор, Герман Коген, Пауль Наторп, Ернст Кассіер, Вільгельм Вільденбанд, Генріх Ріккерт, Френсіс Бредлі, Бенедетто Кроче, Джованні Джентілле, Артур Шопенгауер, Вільгельм Дільтей, Фрідріх Ніцше, Анрі Бергсон, Освальд Шпенглер, Хосе Ортега-і-Гассет, Серен К'еркегор, Карл Ясперс, Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Мартін Гайдеггер, Едмунд Гуссерль, Макс Шеллер, Гельмут Плеснер, Арнольд Гелен, Зігмунд Фрейд, Карл Юнг, Еріх Фромм, Ганс-Георг Гадамер, Жан Поль Рікер, Огюст Конт, Джон Стюарт Міль, Герберт Спенсер, Ернст Мах, Річард Авенаріус, Моріц Шлік, Людвіг Вітгенштайн, Карл Поппер, Імре Лакатос, Томас Кун, Пол Фейєрабенд, Чарльз Сандерс Пірс, Вільям Джеймс, Джон Дьюї, Бертран Рассел, Джордж Мур, Жан Лакан, Мішель Фуко, Жан-Франсуа Ліотар, Жіль Дельоз, Жак Дерріда, Жан Бодріяр, Жан Марітен, Етьєн Жільсон, П'єр Тейяр де Шарден, Габріель Марсель, Еммануель Муньє, Лев Шестов, Ніколай Бердяєв.

Термінологічний диктант

Західна посткласична філософія, західна постнекласична філософія, філософія неокантіанства, символ, культурний символ, ідеографічний метод, номотетичний метод, філософія неогегельянства, діалектика відмінностей, філософія волюнтаризму, ірраціональне, воля, воля до життя, егоїзм, песимізм, філософія життя, науки про природу і науки про дух, воля до влади, аполонівське і діонісійське, нігілізм, парадокс нігілізму, цинізм, інтуїтивізм, інтуїція, сміх, комічне, європоцентризм, раціоналізм,

філософія екзистенціалізму, екзистенціальне мислення, екзистенція, екзистенціал, закинутість, страх, відчай, самотність, граничне буття, гранична ситуація, осьовий час історії, проект, абсурд, отвір у бутті, турбота, феноменологія, феномен, життєсвіт, чиста свідомість, інтенціональність, ноєза, ноєма, залучення у дужки, феноменологічна редукція, інтерсуб'єктивність, філософська антропологія, емоційне апіорі, ексцентричність людини, неспеціалізованість людини, філософія психоаналізу, принцип задоволення, принцип реальності, лібідо, мортідо, сублімація, аналітична психологія, архетип, архетип культури, персональне несвідоме, колективне несвідоме, соціальний характер, філософська герменевтика, герменевтичне коло, герменевтичний діалог, філософія позитивізму, позитивне, утилітаризм, емпіріокритицизм, принцип економії мислення, принципова координація, неопозитивізм, Віденський гурток, фізикалізм, логічний позитивізм, мовна гра, лінгвістична філософія, концептуальна картина світу, феноменалізм, постпозитивізм, критичний раціоналізм, фальсифікаціонізм, прагматизм, інструменталізм, правильна дія, континентальна філософія, аналітична філософія, аналітичний стиль у філософії, логіцизм, науковий реалізм, аналітичний емпіризм, філософія логічного атомізму, атомарний факт, атомарне твердження, концептуальний аналіз, філософія структуралізму, структурно-функціональний метод, структура, структурний психоаналіз, уявлене, символічне, реальне, дискурс, дискурсивність, епістема, філософія постструктуралізму, наратив, макронаратив, ризома, постмодернізм, філософський постмодернізм, філософія постмодернізму, логоцентризм, деконструкція, симулякр, філософія неотомізму, інтегральний гуманізм, тейярдизм, неоавгустинізм, неосократизм, персоналізм, християнська філософія, філософія катастрофи, катастрофізм.

Тести

1. За А. Шопенгауером, воля до життя:
 - а) постає тотожною розуму;
 - б) є принципово позарозумною;
 - в) діє в єдності із розумом.
2. Ф. Ніцше розглядав волю до влади як основу:
 - а) прав і свобод людини;
 - б) права сильного;
 - в) права на життя.
3. Форма буття, яка перебуває в центрі уваги філософії екзистенціалізму:
 - а) буття Абсолютного духу;
 - б) індивідуальне буття людини;

- в) буття природи і суспільства.
4. За С. К'єркегором людина проходить такі стадії у своєму розвитку:
 - а) докритичну, критичну і антропологічну;
 - б) чуття, рефлексії і рефлексії рефлексії;
 - в) етичну, естетичну і релігійну.
 5. За Ж.-П. Сартром, свобода для людини – це:
 - а) власний тягар;
 - б) недосяжна мрія;
 - в) велике щастя.
 6. Особливе значення у своїй концепції психіки особистості
 3. Фрейд приділяв поняттю:
 - а) Над-Я;
 - б) Під-Я;
 - в) Воно.
 7. На думку неопозитивістів, наукові твердження є осмисленими і мають значення лише тоді, коли їх можна безпосередньо:
 - а) проконтролювати;
 - б) верифікувати;
 - в) аргументувати.
 8. Для характеристики історичного розвитку науки Т. Кун застосував поняття:
 - а) нормальна наука;
 - б) науковий прогрес;
 - в) наукова революція.
 9. Ейдоси в Е. Гуссерля первинні стосовно:
 - а) мислення;
 - б) фактів;
 - в) сприймання.
 10. Вихідна позиція неотомізму може бути охарактеризована як:
 - а) сперечання розуму і віри;
 - б) симфонія розуму і віри;
 - в) взаємодоповнення релігії і науки.

Запитання

1. Які загальні тенденції розвитку сучасної західної філософії?
2. Які напрями виокремлюють у сучасній західній філософії?
3. Які визначальні риси філософії волонтаризму, філософії життя та філософії інтуїтивізму?
4. За що А. Шопенгауер критикував філософію абсолютної ідеї Г. Гегеля? Що він протиставив Світовому Розуму?
5. Що таке воля до життя у вченні А. Шопенгауера? Яким чином він обґрунтовував, що в основі світобудови лежить не розум, а воля?
6. Які погляди А. Шопенгауера на людське життя? Чому його

вчення можна назвати фаталізмом?

7. Чим схожі філософські погляди А. Шопенгауера і Ф. Ніцше? Яка головна відмінність між їхніми уявленнями про волю?

8. Які основні ідеї філософії життя? Яким чином її представники обґрунтовували той факт, що життя не зводиться до суми елементів, з яких воно складається?

9. Які нераціональні способи і форми пізнання запропонувала філософія життя замість традиційно-раціональних?

10. Що казав Ф. Ніцше про Надлюдину? За що він міг ненавидіти християнську мораль і релігію?

11. На чому ґрунтувалося твердження Ф. Ніцше, що мораль нищівно діє на волю людини?

12. Що спільного у філософських поглядах А. Бергсона, Ф. Ніцше, С. К'єркегора?

13. Що таке екзистенція? Чому філософія, з точки зору С. К'єркегора, може і повинна бути тільки екзистенціальною?

14. Чому екзистенція не об'єктивується? Чи можливе її раціональне осягнення?

15. Яка відмінність між атеїстичним та релігійним екзистенціалізмом?

16. Як розуміють гуманізм філософи-екзистенціалісти?

17. Чому К. Ясперс відчував інтелектуальний стан «відкинутості» від кантівського «культурного раю»?

18. Як розумів Ж.-П. Сартр «для себе – буття»?

19. Про які складові психіки йдеться у вченні З. Фрейда, в чому полягає їх роль?

20. Який механізм взаємодії трьох складових людської психіки за теорією З. Фрейда?

21. Які несвідомі інстинкти З. Фрейд вважав найбільш сильними? Що таке лібідо і сублимація?

22. Що є феноменом для феноменології?

23. Що таке «феноменологічна редукція» за Е. Гуссерлем?

24. Які філософські проблеми досліджуються герменевтикою?

25. До яких висновків доходить філософія позитивізму, порівнюючи результати розвитку філософії і результати інших наук?

26. Чим повинна бути філософія з точки зору позитивізму?

27. Які філософи минулого, на Ваш погляд, є попередниками позитивізму?

28. Який зміст закону трьох стадій О. Конта?

29. Поясніть, чому філософія, з точки зору неопозитивізму, повинна стати аналітичною діяльністю, спрямованою на дослідження мови?

30. У чому Т. Кун вбачав основне завдання науки?

31. Що спільного і відмінного між неопозитивізмом і аналітичною філософією?

32. Які специфічні ознаки ситуації постмодерну у філософії?

Завдання

1. Поясніть вислів А. Шопенгауера: «Все, що існує в пізнанні, і самий світ є об'єктом стосовно суб'єкта, тільки для суб'єкта він й існує. Світ є моїм уявленням». Як Ви розумієте «світ як уявлення»? Він нереальний, чи існує в концепції німецького філософа «інший світ за світом уявлення»? Яке місце в ньому належить людині?

2. На думку Л. Вітгенштайна, «більшість тверджень і питань, що трактується як філософські, не хибні, а позбавлені сенсу». Що, на Ваш погляд, означає вираз «позбавлені сенсу»? Під дію якого принципу автор підводить своє твердження?

3. Ф. Ніцше стверджував: «Слабкі і невдахи мають загинути – перша заповідь людинолюбства. І потрібно ще допомогти їм у цьому». Що, на Вашу думку, намагався обґрунтувати Ф. Ніцше? Чи погоджуєтесь Ви з цією точкою зору?

4. Ч. С. Пірс рекомендував: «Розгляньте, які практичні наслідки, як ми вважаємо, можуть бути створені об'єктом нашого поняття. Поняття про всі наслідки і є повне поняття об'єкта». Як Ви розумієте «поняття про всі наслідки»? До чого прагне звести Ч. С. Пірс значення слова? Чи збігається раціональний сенс його концепції з науковими і філософськими переконаннями?

5. Ж.-П. Сартр зазначав: «Феноменальне буття проявляє саме себе; воно проявляє як свою сутність, так і своє існування, і це є нічим іншим, як добре зчепленою серією його проявів». Як Ви розумієте цей вислів? Як розумів феноменологію автор?

6. А. Камю вважав, що «є лише одна по-справжньому важлива філософська проблема – проблема самогубства. Вирішити, чи варте чи не варте життя того, щоб його прожити, – значить дати відповідь на фундаментальну проблему філософії. Усе решта – чи має світ три виміри, чи керується розум дев'ятьма чи дванадцятьма категоріями – другорядне». Чи погоджуєтесь Ви з тим, що переважна більшість філософських проблем були, по суті, псевдопроблемами? Чи поділяєте Ви думку про те, що справжні філософські проблеми завжди екзистенціальні?

7. А. Бергсон стверджував, що «тільки інтуїція здатна виконати завдання філософії, мета якої – досліджувати живе без задньої думки про практичне використання, звільнившись від форм і звичок, у

власному сенсі слова, інтелектуальних...». Чи погоджуєтесь Ви з тим, що ірраціонально-інтуїтивні форми пізнання мають перевагу у порівнянні із раціональними?

8. Одним із девізів позитивістів є фраза: «Фізика, бійся метафізики!». Як Ви розумієте смисл цього твердження? Чи погоджуєтесь Ви з ним?

9. Ф. Ніцше стверджував, що «істина – це корисна брехня». Як Ви розумієте цей парадоксальний вислів?

10. Поясніть зміст тези М. Гайдеггера: « Людське буття від початку є герменевтичне».

Теми для доповідей

1. Воля до життя за концепцією А. Шопенгауера.
2. Безособова-класична сутність буття у теорії М. Гайдеггера.
3. Філософська віра у працях К. Ясперса.
4. Людина і свобода у філософії Ж.-П. Сартра.
5. Проблема переоцінки цінностей у філософії Ф. Ніцше.
6. Надлюдина у вченні Ф. Ніцше.
7. Теоретичні та практичні аспекти вчення З. Фрейда.
8. Об'єктивоване знання у вченні К. Поппера.
9. Науково-дослідницька програма І. Лакатоса.
10. Аналіз свідомості у феноменологічній філософії.

Рекомендована література

1. Аблеев С.Р. История мировой философии / С.Р. Аблеев. – М.: АСТ; Астрель, 2002.
2. Алешин А.И. История мировой философии / А.И. Алешин. – М.: АСТ; Астрель; Хранитель, 2008.
3. Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш. – К.: Альтер-прес, 2004.
4. Гусев Д.А. История философии / Д.А. Гусев. – М.: Слово; ЭКСМО, 2004.
5. Крічлі С. Вступ до континентальної філософії / С. Крічлі. – К.: Стилос, 2008.
6. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005.

ТЕМА 12

Українська філософія в контексті західної філософії

Мета:

Ознайомити із тенденціями розвитку української філософської думки в контексті західноєвропейської філософії.

План

1. Специфіка української філософії та її взаємозв'язок із західноєвропейською філософією.
2. Докласична доба української філософії та антична, середньовічна і ренесансна західноєвропейська філософія.
3. Класична доба української філософії та новоєвропейська філософія, німецька філософська містика і німецька філософська класика.
4. Посткласична доба української філософії та західна континентальна і аналітична філософія.

Тематичний словник

Українська філософія – метафілософський термін, що позначає набір філософсько-світоглядних ідей, концепцій, думок, які виражені афористичними, есеїстичними, ліричними, публіцистичними і теоретичними засобами в різних сферах самовиявлення української культури.

Історія української філософії – процес розвитку української філософської думки.

Святий, Містик, Проповідник, Просвітник, Мандрівник, Революціонер – концептуальні персонажі української філософії та історії.

Соціологічна школа в українській філософії – філософська школа, яка застосовує позитивістський підхід та наукові методи або марксистський підхід та діалектичний метод при осмисленні історії української філософії.

Психологічна школа в українській філософії – філософська школа, яка застосовує етнопсихологічний чи етнментальний підхід та психологічні методи і засоби при осмисленні історії української філософії.

Етнічна ментальність – набір способів і змістів мислення та сприйняття, його усталені норми і стереотипи, які є типовими для певної етнічної спільноти у відповідний період.

Національний характер української філософії – залежність української філософської думки від специфіки української етнічної ментальності.

Культурологічна школа в українській філософії – філософська школа, яка застосовує культурологічний підхід та компаративний метод при осмисленні історії української філософії.

Компаративний метод – порівняльно-історичний метод, який дає змогу встановити подібність і відмінність між явищами, що вивчаються.

Докласична доба української філософії – розвиток української філософської думки в XI – XVI ст.

Іларіон Київський (невід. – 1066) – перший київський митрополит із русичів. Вважається автором «Слова про закон і благодать», в якому окреслюється місце молоді Київоруської держави у світовій історії.

Феодосій Печерський (1008 – 1074) – ігумен Києво-Печерського монастиря. У «Слові про віру християнську і латинську» виступив проти католицизму, обстоюючи православ'я.

Володимир Мономах (1053 – 1125) – великий князь Київський. Автор «Повчання дітям», в якому на основі християнської етики виклав власний життєвий кодекс.

Нестор Літописець (1056 – 1113) – монах Києво-Печерського монастиря. Автор «Повісті минулих літ», в якій одним із перших на Русі використав терміни «філософ» та «філософія».

Клим Смолятич (невід. – після 1154) – митрополит Київський. Намагався поєднати філософські знання із християнською вірою. Його «Послання пресвітеру Хомі» є однією з перших спроб раціонально розв'язати проблему співвідношення віри і розуму.

Кирило Туровський (1130 – 1182) – автор творів «Слово про премудрість», «Притча про сліпця та кульгавого», «Повість про білоризця». Підкреслював значення розуму в житті людини, ставив його на рівень з вірою, ввівши у богослов'я право розуму на пошук істини, що дало поштовх до розвитку раціоналізму на Русі.

Данило Заточеник (кін. XII ст. – поч. XIII ст.) – киеворуський книжник. Автор «Моління», в якому підкреслював, що основою людини є серце як істинне «Я», а його опорою – мудрість і краса.

Серце – інтегруючий центр тілесного, душевного і духовного життя людини.

Віра – позиція розуму, який приймає щось без доведення.

Надія – відкритість людини своїм перспективам.

Любов – найглибше відчуття повноти особистісного буття.

Краса людини – найвища гармонія внутрішнього і зовнішнього, духовного і душевного початків в людині та світі людини.

Правда – істина у поєднанні з принципом справедливості.

Правда замість істини – принцип, за яким кінцевою метою людського пізнання є не безособове об'єктивне знання, а особистісне відчуття сенсу власного життя.

Закон і Благодать – концепція, за якою світова історія уявляється процесом поступового поширення християнства на усі народи світу, який завершується християнізацією Русі.

Юрій Дрогобич (1450 – 1494) – представник раннього гуманізму в Україні. Автор праці «Прогностична оцінка поточного 1483 року», в якій, звеличуючи силу науки, знання і людського розуму, стверджував, що людина здатна без Божого об'явлення пізнавати світ та його закони, а пізнаючи природу, використовувати її в своїх цілях.

Станіслав Оріховський-Роксолан (1513 – 1566) – український історик, мислитель-гуманіст України. Автор «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу», в якому виступав за сильну, але освічену та гуманну монархічну владу.

Розум і сила – концепція, за якою найкращі ідеали повинні обов'язково втілюватись у життя, а доленосні рішення і дії повинні завжди мати розумне обґрунтування.

Герасим Смотрицький (невід. – 1594) – український письменник і педагог, викладач та перший ректор Острозької академії, керівник науково-літературного гуртка Острозького культурно-освітнього центру. У полемічному трактаті «Ключ царства небесного» критикував католицьку церкву, її тодішні порядки та устрій в ній.

Христофор Філалет (сер. XVI ст. – поч. XVII ст.) – український мислитель-гуманіст, письменник-полеміст, прихильник реформаційної ідеології, діяч Острозького культурно-освітнього центру. Автор «Апокрисису», в якому викривав католицизм і обґрунтовував ідею демократичної реформи церкви.

Іван Вишенський (1550 – 1620) – український письменник-полеміст, містик. Орієнтувався на греко-візантійські та киеворуські духовні цінності. Обстоював самобутність духовного шляху України. Основні твори: «Книжка», «Зачапка мудрого латинника з глупим русином».

Касіян Сакович (1578 – 1647) – український мислитель-гуманіст, культурно-освітній діяч, ректор Київської братської школи. Автор полемічного твору «Перспектива, або з'ясування блудів, ересей і забобонів у греко-руській церкві», в якому намагався знайти шляхи виходу із конфесійного поділу українського народу.

Класична доба української філософії – розвиток української філософської думки з XVII ст. до середини XIX ст.

Петро Могила (1596 – 1647) – церковний, культурно-освітній діяч, реформатор і мислитель, Київський митрополит. Створив Київський колегіум, який згодом став Києво-Могилянською академією. Підготував 20 творів церковно-теологічного, філософського та моралізаторського характеру. Серед них «Номокаон», «Требник»,

«Православне сповідання віри», «Євангеліє учительнее», «Літос».

Йосиф Кононович-Горбацький (невід. – 1653) – один із перших українських професорів та ректорів Києво-Могилянської академії. Автор «Підручника з логіки», «Оратора Могилянського», написаних латинською мовою. Був прибічником номіналізму. Чітко розмежував предмети теології і філософії, обґрунтовуючи теорію двох істин. Розвивав гуманістичні ідеї.

Інокентій Гізель (1600 – 1683) – церковний і громадський діяч, філософ, професор і ректор Києво-Могилянської академії, архімандрит Києво-Печерської лаври. Автор праць «Про істинну віру», «Стара віра», «Мир з Богом людини», «Синопис». Його світобачення базувалося на принципах деїзму і було близьким до ренесансних позицій.

Стефан Яворський (1658 – 1722) – український письменник, церковний і громадський діяч, філософ і професор Києво-Могилянської академії. Філософські погляди втілені в його курсі «Філософські змагання», який читався ним у Києво-Могилянській академії. Курс складався з трьох частин: логіки, фізики і метафізики. Маючи теологічну спрямованість, він водночас містив багато нових положень та ідей, які відповідали поглядам того часу.

Феофан Прокопович (1677 – 1736) – український церковний і громадський діяч, вчений, мислитель, професор і ректор Києво-Могилянської академії, теоретик і пропагандист реформ Петра I. Автор світської трагікомедії «Володимир», «Духовного регламенту», філософсько-юридичного трактату «Правда волі монаршої». Перебував на позиціях об'єктивного ідеалізму. Запроваджував гуманістичні елементи в освіту.

Георгій Кониський (1717 – 1795) – український церковний діяч і професор Києво-Могилянської академії. Читав поетику, риторіку, богослов'я та філософію. Його світоглядна позиція була об'єктивно-ідеалістичною з елементами пантеїзму та деїзму. Основні твори: «Загальна філософія», «Моральна філософія або етика», «Воскресіння мертвих».

Григорій Сковорода (1722 – 1794) – видатний український філософ і поет, педагог і просвітник, вихованець Києво-Могилянської академії. Найвидатніші серед його праць – «Сад божественних пісень», «Байки Харківські», «Нарцис», «Асхань», «Алфавіт світу», «Жона Лотова», «Потоп зміїн». Заявляв, що «задумав розумом і побажав волею бути Сократом на Русі». Використовуючи свою філософську ерудицію, розробив доволі цілісне та оригінальне філософське вчення про «дві природи і три світи», що в деяких пунктах розходилося із офіційною християнською доктриною.

Ісихазм – містичний напрям у східній християнській традиції і християнській чернечий рух, що ґрунтувався на принциповій неспівмірності Бога і людини, внаслідок чого Бога можна було досягнути якнайправильніше лише у німотності, відмові від слів та визначень, через внутрішнє вживання в глибини власної душі.

Кардіогносія – метод самопізнання людської душі, в якому споглядання поєднується із вольовим зусиллям.

Теофікація – містично-духовне народження людської особистості.

Філософія серця українських мислителів – метафілософська гіпотеза про національний характер української філософії.

Філософія українського кордоцентризму – метафілософський проект у вигляді історико-філософської реконструкції уривчастої тенденції класичної доби української філософії, яка в художніх образах та теоретичних поняттях виражає усвідомлення цілісності людської особистості та розуміння її нерозривного зв'язку з Богом як замежовою реальністю.

Дві природи і три світи – українське онтологічне вчення, за яким усе існуюче поділяється на дві природи – видиму і невидиму та складається із трьох світів – макрокосму, мікроскосму і символічного світу.

Видиме і невидиме – полярні поняття, які виражають діалектичну ідею двонатурності світу.

Видима натура – матеріальний світ.

Невидима натура – Бог.

Макрокосм – Всесвіт, великий світ.

Мікроскосм – людина, малий світ.

Символічний світ – Біблія.

Істинна людина – людина, яка створена в процесі теофікації.

Споріднена праця – самореалізація людини через працю, яка відповідає її здібностям і внаслідок цього приносить радість та задоволення сама по собі, а не лише своїм результатом.

Щастя – переживання найвищої повноти буття і відчуття радості від того, як складається життя.

Микола Гоголь (1809 – 1852) – український і російський письменник та мислитель. Одним із перших оспівав історичну самотність України з її звичаями та повсякденним життям. Будучи глибоко релігійним мислителем, створив своєрідну концепцію «непомітного зла». Його світогляд розкритий у творах «Сповідь автора», «Вибрані місця із листування з друзями», приватних листах.

Філософія непомітного зла – оригінальна українська філософська концепція, за якою у протистоянні Бога та диявола за людські душі

найнебезпечнішим для людини постає маленьке, непомітне зло, через сприйняття якого людина поступово опиняється у диявольських пазурах.

Памфіл Юркевич (1826 – 1874) – український філософ, історик філософії та педагог. Філософ релігійного спрямування, який у філософії шукав позицію вільну від крайнощів емпіризму і спіритуалізму. Критикував як матеріалізм, так і ідеалізм, закликаючи до створення синтетичного світобачення на духовних засадах. Обґрунтував вчення про людське серце, продовжуючи лінію Г. Сковороди. Основними його працями є «Ідея», «Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого», «Із науки про людський дух», «Матеріалізм і завдання філософії», «Розум за вченням Платона і досвід за вченням Канта».

Микола Костомаров (1817 – 1885) – український історик, громадсько-політичний діяч і мислитель. Провідний діяч українофільства. Один із організаторів Кирило-Мефодіївського братства. Автор праць «Правда москвичам про Русь», «Дві руські народності», «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазепа», в яких втілює оригінальну, протилежну офіційній російській, історіософську концепцію.

Пантелеймон Куліш (1819 – 1897) – український культурний діяч, письменник, історик і етнограф, член Кирило-Мефодіївського братства. Його погляди розкриті в працях «Хутірська філософія і віддалена від світу поезія», «Листи з хутора». Перебував на позиціях фаталістичного життя і визнавав творцем всюдисущого Бога.

Тарас Шевченко (1814 – 1861) – український поет, художник і мислитель. Свої філософські погляди висловив не в спеціальних працях, а в художніх творах, приватних листах і «Щоденнику». Сповідував екзистенціальний антропоцентризм. Людина в його творчості постає образом Божим. Ідеалізував Богоматір. Антропологізував Христа, цінуючи у ньому найкращі людські риси. Найбільшою духовною цінністю українського народу вважав рідну мову.

Петро Лодій (1764 – 1829) – просвітник, філософ і юрист. Перший професор філософії та права Петербурзького університету. Його основними працями є «Настанови з логіки», «Короткий вступ до метафізики». Був дійстом і сенсуалістом. Відстоював ідею природного права.

Михайло Максимович (1804 – 1873) – український учений-енциклопедист, фахівець у галузі історії, філософії, етнографії, біології, перший ректор Київського університету. Послідовник натурфілософії Ф. Шеллінга. Його світоглядна позиція викладена в працях «Роздуми про природу», «Про системи рослинного царства», «Основи ботаніки».

Орест Новицький (1806 – 1884) – український філософ, перший

професор філософії Київського університету. Знаходився під впливом філософії Г. Гегеля. Йому належать праці «Про докори в бік філософії в теоретичному і практичному відношенні», «Про розум як найвищу пізнавальну здібність», «Поступовий розвиток давніх філософських вчень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань».

Сильвестр Гогоцький (1813 – 1889) – український філософ, професор філософії Київської духовної академії, згодом – Київського університету, один з представників гегельянства в Україні. Автор праць «Філософський лексикон», «Критичний погляд на філософію Канта», «Огляд системи філософії Гегеля», «Про характер філософії середньовіччя».

Посткласична доба української філософії – розвиток української філософської думки з середини XIX ст. по теперішній час.

Михайло Драгоманов (1841 – 1895) – український історик, публіцист, літературознавець, філософ і суспільно-політичний діяч. Вніс до ідеології українського національно-визвольного руху концепцію «громадівського соціалізму», в якій намагався поєднати громадівську форму суспільного устрою України та західноєвропейські ідеї історичного прогресу і соціалізму. В еміграції вперше ознайомив Захід з українською ідеєю. Основні праці: «Історичні пісні малоросійського народу», «Шевченко, українофіли і соціалізм», «Пропаший час», «Вільний союз».

Український ідеал – системні уявлення українського народу про найдосконаліше облаштування власного життя.

Українська ідея – національний ідеал українського народу, який визначає мету та завдання його історичного поступу.

Громадівський соціалізм – концепція, за якою ідеалом суспільного устрою є громада – невеликий колектив людей, де всі владні стосунки є безпосередніми, а шляхи його втілення у життя – просвіта і пропаганда громадівських ідей та мирні реформи.

Іван Франко (1856 – 1916) – видатний український письменник, поет, публіцист, громадський діяч і мислитель. Автор близько 5 тисяч художніх, публіцистичних, літературно-критичних творів. Протягом усього життя виробляв та удосконалював свої світоглядні принципи і уявлення. Був прихильником демократичних форм управління суспільством, критикував марксизм за ігнорування людської індивідуальності та надмірне звеличення ролі держави. Серед його філософського доробку провідне місце посідає теорія поступу, в якій вдало поєднано просвітницьку та позитивістську філософію історії Західної Європи з філософією української національної ідеї. Також особливу увагу приділяв проблемі «будитель і народ». Автор оригінальної естетичної концепції. Основні твори: «Мислі о еволюції в історії людськості», «Що таке поступ?», «Мойсей».

Культуроцентризм української ідеї – концепція провідної ролі

національної культури в суспільній історії українського народу.

Микола Міхновський (1873 – 1905) – юрист, політичний діяч, організатор українського війська. Вперше спробував філософське обґрунтувати проблему політичної незалежності України. Сформулював вихідні засади ідеології інтегрального націоналізму. Основна праця – «Самостійна Україна».

Дмитро Донцов (1883 – 1973) – український мислитель, культуролог і полеміст. Виступав як речник «інтегрального націоналізму». Розробив ідейні засади концепції «інтегрального націоналізму». За філософськими поглядами прихильник Ф. Ніцше. Пропагував ідею жорстокої та непримиренної боротьби національної еліти як із зовнішніми, так і внутрішніми ворогами. Основні твори: « Націоналізм», « Дух нашої давнини», «Правда прадідів великих», «Від містики до політики».

Український інтегральний націоналізм – концепція, яка декларувала беззастережну відданість людини нації, ідеї розбудови власної державності, використання будь-яких засобів, в тому числі і насильницьких, задля ствердження незалежності України.

Олексій Козлов (1831 – 1901) – філософ, професор Київського університету. Автор концепції «панпсихізму». Пропагандист та популяризатор філософії. Основні твори: «Філософія несвідомого Ед. Гартмана», «Філософські етюди», «Філософія як наука».

Панпсихізм – українське онтологічне вчення, за яким буття є не чим іншим, як сукупністю станів свідомості суб'єкта. Буття включає три компоненти: субстанцію, її діяльність та зміст цієї діяльності. Проте усі вони існують лише у свідомості суб'єкта, який пізнає.

Олексій Гіляров (1855 – 1938) – український філософ, професор Київського університету, академік Української академії наук. Автор оригінального філософського вчення – « синехологічного спиритуалізму», а також багатьох праць з історії філософії. Основні твори: «Вступ до філософії», «Значення філософії», «Філософія в її сутності, історії і значенні».

Синехологічний спиритуалізм – українське онтологічне вчення, за яким Всесвіт – живий організм. Першоосновою світу є свідомість. Вона не виникає і не зникає, а існує вічно. Довкілля – лише знак чи символ внутрішньої духовної сутності. Носієм свідомості є особа. Всесвіт являє собою сукупність людських осіб та рослинних чи тваринних особин – носіїв індивідуальної свідомості кожного організму. Всі особи внутрішнього організму єднає у цілісність верховна особа – Бог.

Микола Грот (1852 – 1899) – український філософ, професор Київського історико-філологічного інституту, голова московського психологічного товариства, перший редактор журналу «Вопросы

философии и психологии». Автор концепції «монодуалізму». Основні твори: «Завдання філософії у зв'язку з вченням Дж. Бруно», «Про душу», «Критика свободи волі у зв'язку з поняттям причинності».

Монодуалізм – українське онтологічне вчення, за яким в основі світу лежать два початки: пасивна матерія і активний дух. Але їх об'єднує Бог, який таким чином виступає началом усього сутнього, душею Всесвіту, джерелом розумності та загальної доцільності.

Володимир Вернадський (1863 – 1945) – український вчений-натураліст, мислитель-енциклопедист, філософ науки, перший Президент Академії наук радянської України. Один із авторів вчення про ноосферу – сферу розуму. Передумовами її виникнення вважав розселення людей по всій поверхні планети; створення єдиної для людства інформаційної системи; відкриття нових джерел енергії, зокрема, атомної, що робить людину важливою геологічною силою; демократію, яка розширила доступ людей до управління; широку зацікавленість людей наукою. Ноосфера у його поглядах поставала явищем виключно позитивним, у той час як у реальних процесах історії розвиток техніки призвів до екологічної кризи. Основні твори: «Філософські думки натураліста», «Біосфера і ноосфера».

Ноосфера – та частина біосфери, яка на основі перетворення науки у планетарне явище управляється людським розумом.

Михайло Грушевський (1866 – 1934) – український історик, літературознавець, публіцист, політичний діяч, перший президент Української Народної Республіки. Спираючись на позитивістську методологію, створив концепцію «України-Руси», яку можна вважати найвиразнішим утіленням української національної ідеї. Основний твір – «Історія України-Руси».

Україна-Русь – термін, який підкреслює нерозривний зв'язок українського національно-визвольного руху з історичними традиціями української державності.

Володимир Винниченко (1880 – 1951) – український письменник, публіцист, громадський і політичний діяч, активний учасник національно-демократичної революції і громадянської війни, лідер Директорії. Автор етики «конкордизму». Основний твір – «Конкордизм».

Конкордизм – українська етична концепція досягнення щастя завдяки злагоді з самим собою та іншими людьми.

В'ячеслав Липинський (1882 – 1931) – український політичний і громадський діяч, науковець. Плідно працював над розвитком філософії української національної ідеї у консервативному дусі, зокрема над проблемою відтворення монархічної Української Гетьманської

держави. Основні твори: «Листи до братів-хліборобів», «Релігія і церква в історії України», «Україна на переломі».

Дмитро Чижевський (1894 – 1977) – український філософ, історик та славіст. Створив термін «філософія серця». Автор перших узагальнюючих праць з української філософії – «Філософія на Україні», «Нариси з історії філософії на Україні».

Олександр Кульчицький (1895 – 1980) – український філософ, психолог, педагог. Автор терміна «кордоцентризм». Засновник українського персоналізму. Зробив значний внесок у розробку проблем філософської антропології, аксіології структурної психології та педагогічної характерології. Основні твори: «Нарис структурної психології», «Основи філософії і філософічних наук».

Микола Хвильовий (1893 – 1933) – радянський письменник і публіцист. Під час національно-культурного відродження 20-х років ХХ ст. в Україні запропонував концепцію «азіатського ренесансу». Основні твори: «Думки проти течії», «Україна чи малоросія?».

Азіатський ренесанс – теорія, за якою Україні та українській інтелігенції слід, орієнтуючись на найкращі здобутки західної культури, виступити рушійною силою революційних соціалістичних перетворень спочатку в Азії, а потім – по всьому світові.

Павло Копнін (1922 – 1971) – радянський філософ, директор Інституту філософії АН України (1962 – 1968), академік АН УРСР, засновник власної школи «логіки наукового пізнання», що отримала міжнародне визнання. Основні твори: «Вступ до марксистської гносеології», «Гносеологічні і логічні основи науки».

Логіка наукового пізнання – назва колективної монографії, засаднича ідея якої – розробка спеціальних засобів наукового дослідження.

Володимир Шинкарук (1928 – 2003) – український філософ, декан філософського факультету Київського університету, директор Інституту філософії НАН України, засновник Київської світоглядно-антропологічної школи. Основні твори: «Єдність діалектики, логіки і теорії пізнання», «Філософсько-соціологічні аспекти сучасної науково-технічної революції», «Поняття культури. Філософські аспекти».

Микола Шлемкевич (1934 – 1966) – український філософ, публіцист, громадський і політичний діяч, ідеолог творчого націоналізму. Автор праць «Філософія», «Загублена українська людина», «Галичанство», «Верхи життя і творчості», «Структура нашої духовності».

Персоналогічний диктант

Святий, Містик, Проповідник, Просвітник, Мандрівник, Революціонер, Іларіон Київський, Феодосій Печерський, Володимир Мономах, Нестор Літописець, Клим Смолятич, Кирило Туровський, Данило Заточеник, Юрій Дрогобич, Станіслав Оріховський-Роксолан, Герасим Смотрицький, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Касіян Сакович, Петро Могила, Йосиф Кононович-Горбацький, Інокентій Гізель, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Георгій Кониський, Григорій Сковорода, Микола Гоголь, Памфіл Юркевич, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Петро Лодій, Михайло Максимович, Орест Новицький, Сильвестр Гогоцький, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Микола Міхновський, Дмитро Донцов, Олексій Козлов, Олексій Гіляров, Микола Грот, Володимир Вернадський, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, В'ячеслав Липинський, Дмитро Чижевський, Олександр Кульчицький, Микола Хвильовий, Павло Копнін, Володимир Шинкарук, Микола Шлемкевич.

Термінологічний диктант

Українська філософія, історія української філософії, соціологічна школа в українській філософії, психологічна школа в українській філософії, культурологічна школа в українській філософії, етнічна ментальність, національний характер української філософії, компаративний метод, докласична доба української філософії, серце, віра, надія, любов, краса людини, правда, правда замість істини, Закон і Благодать, розум і сила, класична доба української філософії, ісихазм, кардіогносія, теофікація, філософія серця українських мислителів, філософія українського кордоцентризму, дві натури і три світи, видиме і невидиме, видима натура, невидима натура, макрокосм, мікркосм, символічний світ, Істинна людина, споріднена праця, щастя, філософія непомітного зла, посткласична доба української філософії, український ідеал, українська ідея, культуроцентризм української ідеї, громадський соціалізм, український інтегральний націоналізм, панпсихізм, синехологічний. спиритуалізм, монодуалізм, ноосфера, Україна-Русь, конкордизм, азіатський ренесанс, логіка наукового пізнання.

Тести

1. Українська філософія є явищем:

- а) світової філософії;
- б) європейської філософії;
- в) національної філософії.

2. Українська філософія виникає:

- а) на ґрунті поступового розвитку слов'янської міфології;
- б) одночасно із запровадженням християнства візантійського типу;
- в) на основі розквіту освіти і писемності Київської Русі.

3. Джерелами філософської думки Київської Русі були:

- а) язичництво;
- б) християнство;
- в) антична філософія.

4. Філософська думка Київської Русі тяжіла:

- а) до морального повчання та життєвої настанови;
- б) до вибудовування абстрактно-теоретичних конструкцій;
- в) до містично-афористичної символіки.

5. Для ідейного спрямування українського гуманізму характерно:

- а) реабілітація цінності земного людського життя;
- б) інтерес до суспільно-історичної проблематики;
- в) прагнення протиставити духовно-заглиблене православ'я католицизму.

6. Ідеал людини у філософії Київської Русі:

- а) герой;
- б) святий;
- в) мислитель.

7. У системі цінностей людини з погляду філософії українського бароко переважають:

- а) розум;
- б) серце;
- в) воля.

8. Філософія українського романтизму розробляла ідею:

- а) святого і грішників;
- б) генія і натовпу;
- в) героя і нації.

9. За концепцією громадівського соціалізму:

- а) держава – пануюча громада;
- б) держава – рівноправна громада;
- в) держава – асоціація громад.

10. За теорією азійського ренесансу, українська інтелігенція повинна орієнтуватись на:

- а) традиційну азійську культуру;
- б) сучасну азійську культуру;
- в) найкращі здобутки західної культури.

Запитання

1. Чи притаманна філософській думці України національна визначеність?

2. Чи критерії української національної визначеності мають винятково позаісторичний характер, чи містять і суто історичні моменти?

3. Чи українська національна визначеність необхідно аналізується через етнічну самосвідомість суб'єкта філософської творчості?

4. Чи можуть бути об'єктом вивчення української філософії твори мислителів, які за етнічною приналежністю не є українцями або котрі писали свої твори не українською мовою, проживали за межами України?

5. Що є критерієм при визначенні об'єкта дослідження української філософії?

6. Якщо історія української філософії – це міркування над творами «великих філософів» минулого, то який до неї мають стосунок численні релігійні і політичні діячі, поети, митці, науковці, кількість яких чи не перевищує коло професійних філософів, представлених на тлі історії української філософії?

7. Як пов'язані між собою такі протилежні риси української філософської думки як антропоцентричність, кордоцентричність і екзистенційність?

8. З якого часу слід починати відлік історії української філософії і чому?

9. Чи мають слушність ті дослідники, які вважають за можливе починати лік історії української філософії з імені Анахарсиса Скіфського?

10. Чи можна вважати початком історії української філософії добу Іларіона Київського?

11. Чи мають рацію ті вчені, які початком історії української філософії вважають добу Григорія Сковороди?

12. Чи варто сьогодні взагалі зосереджуватися на історії Київської Русі, зважаючи не лише на віддаленість її в часі, а просто констатуючи відсутність держави з такою назвою?

13. Який стосунок має Київоруська культура до культури української нації, що сформувалась значно пізніше?

14. Яке відношення мають події культурного життя доби Київської Русі до історії української філософії?

15. Спадщину діячів культури Київської Русі як перший етап історії філософії свого народу вивчають історики української, білоруської та російської філософії. Чи обґрунтовано це історично? Якщо так, то чи відрізнятиметься образ філософської думки Київської Русі, що його відтворюватимуть історики філософії кожного з трьох східнослов'янських народів?

16. Чим, на Вашу думку, відрізняється філософське світозуміння київських книжників від поглядів філософів Візантії, Давньої Болгарії, середньовічної Західної Європи?

17. Чи мають рацію вчені, які вважають, що поширення в культурі України поглядів представників ісихазму засвідчує наявність у ній передренесансних ідей?

18. Яке значення для історії української філософії має творчість тих українців, діяльність яких розгорталася за межами України – в Італії, Польщі тощо?

19. В чому виявилась просвітницька роль вчених Києво-Могилянської академії?

20. Чим завдячує Г. Сковорода Києво-Могилянській академії?

21. Що спільного і в чому відмінності поглядів Г. Сковороди та його вчителів – професорів Києво-Могилянської академії?

22. Що на ваш розгляд спільного та відмінного між «Книгами буття українського народу» М. Костомарова та «Словом про Закон і Благодать» митрополита Іларіона?

23. Які елементи у філософії української національної ідеї, на Вашу думку, представники громадського руху запозичили у своїх попередників, кирило-мефодіївців, від яких поглядів відмовились, що нового внесли самі?

24. У літературі минулих років досить неоднозначно визначалося ставлення І. Франка до марксизму. Як Ви розумієте цю проблему?

25. Чого більше, на Ваш погляд у концепції «України-Руси» М. Грушевського – ідеологічності чи дійсної науковості?

26. Які можливості мала університетська філософська традиція за панування радянської влади в Україні?

Завдання

1. Т. Закидальський стверджував: «Історики філософії з тих чи інших причин, не створили чітких критеріїв у своїй галузі, без чого кожне дослідження характеристичних рис української думки та духовності і будь-які пошуки традиції в українській філософії не мають сенсу». Чи можливо, на Вашу думку, створити в галузі української філософії чіткі і надійні критерії для відбору об'єкта дослідження.

2. Порівняйте і обдумайте тези двох філософів: «У світосприйнятті, а тим самим у філософії українців переважають емотивні елементи над раціональними» І. Мірчука та «Філософія українських мислителів – кордоцентрична, а в ширшому обсязі – антропоцентрична» С. Ярмуса. Чи погоджуєтесь Ви з цими положеннями?

3. Прокоментуйте міркування Т. Закидальського: «Теза, що українська філософія «кордоцентрична» не витримує критики: по-перше тому, що тема серця обмежена до кількох мислителів; по-друге, тому, що ці мислителі не складають філософської традиції, їхні вчення про серце не пов'язані між собою і кожний із них підходить до цієї теми з іншої перспективи і з іншою метою».

4. Часто підкреслюють: «Сковорода – це український Сократ». Як Ви вважаєте, чи мав рацію М. Шлемкевич, протиставляючи Сократа і Г. Сковороду?

5. Ознайомтесь з тезою В. Лесевича: «Предметом вивчення позитивної філософії є дійсність у найтіснішому розумінні цього слова, тобто та частина Всесвіту, чи космосу, що якоюсь мірою може у часі і просторі підлягати нашому спостереженню і досвіду». Наскільки адекватно у ній передано вихідний пафос позитивізму? Які позитивні наслідки для України XIX ст. могло мати захоплення позитивізмом?

6. Познайомтесь з твердженням О. Гілярова: «Кожен з філософських синтезів – плід особистої творчості їх авторів, що визріває на ґрунті сучасної для них культури, відповідно до їх особистих схильностей, смаків, настроїв, співчуттів і несівчуттів». У чому полягає особливість погляду автора на умови філософської творчості? Чи бере він до уваги лише закони логічного мислення? Чи виходять на ширші узагальнення?

7. Прокоментуйте твердження М. Булатова: «Українська філософія починається, на відміну від античної, не з натурфілософії, а з антропології... На першому етапі філософування в Україні антропологія об'єднує усі інші напрями думки – натурфілософію і космологію, мораль, історію, сама ж вона осмислюється в контексті релігії». Чи погоджуєтесь Ви з ним? Чи не міститься у цьому твердженні певної суперечності?

8. Ознайомтесь з думкою І. Лисяка-Рудницького: «Історія означає постійне протистояння, взаємодію і взаємопроникнення спільнот і культур. Унікальність будь-якої нації виявляється саме через цей процес». Як саме, на Ваш погляд виявляється унікальність української нації в її історії?

9. Ознайомтесь із гносеологічними поглядами Г. Сковороди: «Що таке серце, як не душа? Що таке душа, як не бездонна думок безодня? Що таке думка, як не корінь, насіння й зерно всієї нашої видимої природи і зовнішності?». Чи протиставляє він серце і розум, чи, навпаки, отожднює їх?

10. Прокоментуйте тезу Ф. Прокоповича: «Бог існував раніше буття світу... як найдосконаліший розум... Ціле визначення природи збігається з Богом, в якій він із необхідністю існує і якою він рухає».

Теми для доповідей

1. Образ філософії в культурі Київської Русі.
2. Проблема людини у філософській думці Київоруської доби.
3. Основні ідеї ренесансного гуманізму в Україні.
4. Філософський зміст української полемічної літератури.
5. Проблеми натурфілософії у курсах вчених Києво-Могилянської академії.
6. Філософські традиції Києво-Могилянської академії і Г. Сковорода.
7. Ідея України у філософському світогляді П. Куліша.
8. Антропологічні ідеї української філософії.
9. Історіософські ідеї М. Грушевського.
10. Філософсько-історична теорія М. Хвильового.

Рекомендована література

1. Возняк С.М. Філософська думка України: імена та ідеї / С.М. Возняк, М.Ю. Голянич, Ю.М. Москаленко. – Івано-Франківськ: Плай, 2003.
2. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій / Я. С. Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010.
3. Горбач Н.Я. Специфіка української філософії / Н.Я. Горбач. – Львів: Каменяр, 2006.
4. Горський В.С. Історія української філософії / В.С. Горський, К.В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004.
5. Історія української філософії. – К.: Академвидав, 2008.
6. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005.

ТЕМА 13

Західна та східна філософія

Мета:

Провести порівняльний аналіз специфіки західної та східної філософії, ознайомити із канонічними джерелами, провідними ідеями і головними напрямами китайської та індійської філософії.

План

1. Паралельні шляхи західної та східної філософії.
2. Специфіка китайської філософії.
3. Філософські ідеї конфуціанства.
4. Філософська мудрість даосизму.
5. Специфіка індійської філософії.
6. Філософські системи індуїзму.
7. Філософія чарвака-локаята.
8. Філософія джайнізму і буддійська філософія.

Тематичний словник

Східна філософія – метафілософський термін, що позначає філософію китайської, індійської та ісламської цивілізації, яка розвивалася паралельно із західною філософією, але в інших формах.

Мудрець, Досконаломудрий, Учитель, Містик – концептуальні персонажі китайської та індійської філософії.

Китайська філософія – метафілософський термін, що позначає самобутню філософську думку Давнього Китаю, яка виникла в VI ст. до н. е. і досягла найвищого рівня розвитку в V– III ст. до н. е., коли сформувалися її основні філософські школи та склалися її визначальні філософські концепції.

Конфуціанство – метафілософський термін, що позначає моральну філософію і філософію управління Конфуція та його послідовників.

Конфуцій (551 – 479) – видатний китайський філософ, засновник конфуціанства – школи соціально-етичного спрямування. Вважав Дао знанням про норми поведінки. Стверджував, що шляхетна людина повинна прагнути виконати волю Неба, а в суспільстві повинні панувати закони виконання соціальних ролей. Думки Конфуція записані та викладені його учнями в книзі «Бесіди й судження».

Небо – верховний принцип, який управляє Всесвітом, забезпечує порядок і підтримує справедливість на Землі, наділяє речі існуванням і визначає їхню долю та тлумачиться персоніфіковано як найвищий правитель.

Лі – правила поведінки.

Жень – людинолюбство, гуманність.

Цзюнь-цзи – шляхетна людина.

Мін – ім'я, яке носив предок і яке переходить до нащадка його носія.

Чжен-мін – конфуціанська вимога, за якою відношення між соціальною реальністю та ім'ям людини повинно відповідати традиціям.

Даосизм – метафілософський термін, що позначає містичну філософію Лао-цзи та його послідовників.

Лао-цзи (VI – V ст.) – напівлегендарний автор даоського трактату «Дао де дзин», засновник даосизму, якого в давніх джерелах називають попередником Конфуція, хоча дослідники історії і культури Давнього Китаю піддають сумніву реальність цієї постаті. Вважав, що причина усіх проблем у державі не від незнання, а, навпаки, від освіченості. Виступав проти етичних ідей кофуціанства. Стверджував, що серце людини має споглядати за світом, бути спокійним та не вдаватися до пристрастей, які шкодять розгортанню Дао.

Дао – джерело і причина усіх речей, закон природи, доля людини, шлях до світової гармонії; включає в себе шлях Неба, шлях природи і шлях людини.

Де – активна сила, конкретні прояви Дао у світі речей та явищ.

Інь-ян – принцип повноти і мінливості світу; інь – пасивний жіночий аспект реальності, ян – активний чоловічий.

Увей – здійснення недіяння, досягнення мети при найменших зусиллях, життя у гармонії з природою.

Індійська філософія – метафілософський термін, що позначає оригінальну філософську думку Індії, яка виникла в X–IX ст. до н. е., ключові концепції індійських ортодоксальних та неортодоксальних філософських шкіл.

Веди – збірна назва міфологічних та релігійних текстів Давньої Індії, які були створені між XV і VI ст. до н. е..

Міманса – ортодоксальна філософська школа Індії, яка займалася проблемами тлумачення ведичних текстів, герменевтикою та філософією мови, поясненням ритуалів і дослідженням пізнання. Засновник Джайміні (IV ст. н. е.).

Веданта – ортодоксальна філософська школа Індії, яка інтерпретувала світоглядні уявлення про Брахмана як абсолютну духовну сутність світу, викладені у Ведах. Засновник Бадараяна (II – III ст. н. е.).

Санкх'я – ортодоксальна філософська школа Індії, яка розвивала дуалістичне вчення, в основі якого лежить протиставлення чистого духу («пуруші») та матерії («пракріті»). Засновник Капілла (VII ст. до н. е.).

Йога – ортодоксальна філософська школа Індії, яка обґрунтовувала метод розвитку духовної сутності людини та шлях об'єднання особистої свідомості з Космічною свідомістю. Засновник Патанжалі (II ст. до н. е.).

Н'я – ортодоксальна філософська школа Індії, яка головну увагу приділяла теорії пізнання та логіці. Засновник Готама (III ст. до н. е.).

Вайшешика – ортодоксальна філософська школа Індії, яка розвивала атомістичну філософію. Засновник Канада (VI – V до н. е.).

Брахман – Абсолютна реальність, цілісний безособовий духовний початок, з якого виник світ зі всім, що він у собі містить.

Атман – індивідуальні, конкретні вияви Брахмана, індивідуальна душа, самосвідомість.

Карма – закон моральної причинності, впливу минулих вчинків на майбутнє.

Сансара – цикл народження, смерті, та переродження індивідуальної душі у матеріальному світі.

Мокша – звільнення від сансари та влади карми, стан вічного щастя.

Настика – неортодоксальні філософські школи Індії, які запозичували окремі ідеї із Вед, але відкидали їхній авторитет та не визнавали їхньої святості.

Філософія чарвака-локаята – неортодоксальна філософська школа Індії, яка вважала всю реальність матеріальною, а єдиним джерелом пізнання – чуттєве сприйняття. Засновник Бріхаспаті (VII–VI ст. до н. е.).

Філософія джайнізму – світоглядно-філософська основа джайнізму як релігійної системи.

Вардхамана (559 – 527) – «Переможець», « Великий герой», засновник філософії джайнізму.

Ахімса – терпимість, повага, ненасилля, незавдання шкоди живим істотам.

Буддійська філософія – світоглядно-філософська основа буддизму як релігійної системи.

Будда (560 – 483) – «Людина із пробудженою свідомістю», «світло Азії», засновник буддійської філософії. Автор філософії дхарм, які стали підґрунтям раннього буддизму.

Дхарма – істина, вчення Будди; елементарний психофізичний стан, що виявляє себе у живій істоті; споконвічний закон; всесвітній порядок речей.

Майя – ілюзорний матеріальний світ.

Нірвана – стан блаженства, гармонії, згасання пристрастей та бажань

Персоналогічний диктант

Мудрець, Досконаломудрий. Учитель, Містик, Конфуцій, Лао-цзи, Вардхамана, Будда.

Термінологічний диктант

Західна філософія, східна філософія, китайська філософія, конфуціанство, Небо, лі, жень, цзюнь-цзи, мін, чжен-мін, даосизм, Дао, Де, ін-ян, увей, індійська філософія, Веди, астика, міманса, веданта, санкх'я, йога, н'я, вайшешика, Брахман, Атман, карма, сансара, мокша, настика, філософія чарвака-локаята, філософія джайнізму, ахімса, буддійська філософія, дхарма, майя, нірвана.

Тести

1. На основі яких або за участю яких східних філософських шкіл сформувалися національні та світові релігії:

- а) даосизм;
- б) йога;
- в) буддизм

2. У східній філософії це поняття включає в себе і уявлення про енергію, яка підтримує все існуюче:

- а) карма;
- б) дао;
- в) нірвана.

3. Філософська концепція Конфуція пов'язана з проблематикою:

- а) космологічною;
- б) соціальною;
- в) моральною.

4. Основоположною для Конфуція є концепція:

- а) цзюнь-цзи;
- б) дао;
- в) жень.

5. Серед основних принципів вчення Конфуція немає наступного:

- а) слухатись старших за віком і званням;
- б) стримувати себе, уникати крайностей;
- в) не завдавати шкоди живим істотам.

6. Управління суспільством у конфуціанстві порівнюється із стосунками:

- а) чоловіка і жінки;
- б) матері і дітей;
- в) батька і сина.

7. Недіяння в даосизмі – це:

- а) повна бездіяльність;
- б) необхідне невтручання у те що відбувається;
- в) внутрішнє звільнення від будь-якої егоїстичної діяльності.

8. Які із перелічених філософських шкіл Індії належать до ортодоксальних:

- а) веданта;
- б) міманса;
- в) джайнізм.

9. Ця школа індійської філософії була більше практичною ніж теоретичною:

- а) н'я;
- б) йога;
- в) санкх'я.

10. Центральне поняття джайнізму і буддизму, що означає найвищий стан, мету людських устремлень – це:

- а) жень;
- б) дао;
- в) нірвана.

Запитання

1. Чому східні світоглядні вчення називають релігійно-філософськими?

2. Якими принципами поведінки рекомендував користуватися Конфуцій?

3. Завдяки чому можна досягти рівня «шляхетної людини» за вченням конфуціанства?

4. За яких умов можливе, за вченням конфуціанства, людське існування?

5. До яких дій спонукає філософія конфуціанства, щоб запобігти гніву народу і сприяти зміцненню влади?

6. Який заклик конфуціанської етики майже дослівно повторив Ісус Христос?

7. На яких засадах ґрунтується філософія даосизму?

8. Який смисл даоського принципу недіяння?

9. Чим пояснюється той факт, що представники індійської філософії зосереджували свою увагу на окремій особі і не цікавились проблемами вдосконалення соціальної сфери?

10. Яке світоглядне значення поняття «карми» і «сансари»?

11. Які основні принципи духовного вдосконалення у філософських школах індуїзму?

12. Під дією яких елементів у філософській системі санкх'я праkritі перевтілюється на світ чуттєво сприйнятих предметів?

13. Яка індійська філософська традиція вперше засумнівалася у ведичних цінностях?

14. Чому джайнізм і буддизм у Давній Індії були зрозумілішими та прийнятнішими для простих людей, ніж брахманізм?

15. Від чого, за вченням джайнізму, залежить якість особи?

16. Який моральний зміст філософії буддизму?

17. Які чотири істини фігурують в основі філософії буддизму?

18. Як буддизм розглядає кінцеву мету людини?

19. Чим відрізняється розв'язання проблеми смерті та безсмертя у буддизмі й християнстві?

Завдання

1. Що, на Вашу думку, означає у повсякденному житті китайців формула Конфуція: «Управляти – отже чинити правильно»?

2. Поясніть вислів Конфуція: «Досягнеш любові народу – і досягнеш влади, якщо втратиш любов народу, то втратиш і владу». Що мав на увазі мудрець? За яких обставин можна, за вченням Конфуція, зберегти владу?

3. Проаналізуйте наведене міркування: «Вода – найм'якша і найслабша істота в світі, але в подоланні твердого і міцного вона перемагає... Слабкі перемагають сильних, м'якість долає твердість. Це знають усі, але не всі це чинять». Якою мірою принцип недіяння зв'язаний із вченням про Дао та може бути життєвим орієнтиром для сучасної людини?

4. Філософія школи санх'я стверджувала: «Зв'язок поміж пракриті та пурушею подібний до того, яким є зв'язок між спланим та кульгавим». Як Ви можете це пояснити?

Теми для доповідей

1. Схід і Захід: цивілізація, культура і філософія.
2. Даосизм і конфуціанство як лінії розвитку культури і філософії Китаю.
3. Людинолюбство філософії Конфуція.
4. Конфуцій і конфуціанство.
5. Сучасна оцінка основних ідей даосизму.
6. Філософські ідеї Індії та їх сучасне значення.
7. Брахман і Атман як космологічні початки.
8. Вчення вайшешики про субстанцію.
9. Філософія йоги і сучасність.
10. Онтологічна конструкція буддизму.

Рекомендована література

1. Гране М. Китайская мысль от Конфуция к Лао-цзы / М. Гране. – М.: Алгоритм, 2008.
2. История китайской философии/ Общ. ред. и послесл. М. Л. Тигаренко. – М.: Прогресс, 1989.
3. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005.
4. Томпсон М. Восточная философия / М. Томпсон. – М.: Фаир – Пресс, 2001.
5. Чаттерджи С. Индийская философия / С. Чаттерджи, Д. Датта. – М.: Селена, 1994.

Вступ	3
I. Систематична філософія	
Тема 1. Філософія та метафілософія	7
Тема 2. Філософська антропологія та аксіологія	15
Тема 3. Філософія історії та соціальна філософія	23
Тема 4. Гносеологія та епістемологія	33
Тема 5. Метафізика та онтологія	43
Тема 6. Діалектика та антидіалектика	51
II. Історія філософії	
Тема 7. Антична філософія та трансформація західної філософії	61
Тема 8. Філософія доби Середньовіччя та Відродження	69
Тема 9. Філософія Нового часу та доби Просвітництва	77
Тема 10. Німецька класична філософія та філософія марксизму	85
Тема 11. Західна посткласична філософія та постнекласичні стратегії світової філософії	97
Тема 12. Українська філософія в контексті західної філософії	129
Тема 13. Західна та східна філософія	145

24,00

Навчальне видання

Гнатюк Ярослав Степанович

**ФІЛОСОФІЯ
ТА МЕТОДИКА ЇЇ ВИКЛАДАННЯ**

НБ ПНУС

767315

Підп. до друку 11.08.2011. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк різнографічний. Гарн. Times New Roman.
Умовн. др. арк. 8,84. Наклад 100.

Видавець та виготівник «Симфонія форте»
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Крайківського, 2
тел. (0342) 77-98-92

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців
та виготівників видавничої продукції: серія ДК № 3312 від 12.11. 2008 р.